

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Kovács András Ferenc · Márton László

Parti Nagy Lajos · Hódosy Annamária

Juhász Anikó · Rentz Mátyás

Takáts Gyula · Michel Foucault

SZEGED, 1992, III. évf.

1992/4

Munkáját már régóta nem utálta. Eredetileg regényírónak készült, aztán karmesternek, végül kritikusnak. Ekkor figyeltek fel rá, s bízták meg egy egész vidéki kőszínház estéről estére megújuló közönségének – mint mondták – „tudós irányításával”. Pótolhatatlan rutinjára hivatkozva tartották ott évekig, aztán már nem is bánta; bölcs kiegyezésnek tartotta. A direktortól évek óta nem kapott konkrét utasítást, kitüntetően magára hagyták, húszan dolgoztak a keze alá. Rövid eligazítás után fortélyosan szétszórta az „urakat és hölgyeket” a még üres teremben, behúzódott a földszint leghát-só sorába, ellenőrizte lát-e onnan mindenkit, aztán valamennyien szétszóródtak az előcsarnokban, elvegyültek a nézők között.

A színészek félték tőle.

A kritikusok viszont nem tudták, hogy amit látnak, mennyire tőle függ, hiszen azt sem tudták, a világon van. Megvetette őket: az uruk volt. „Tradition ist Schlamperei” mondogatta, s élvezte, hogy csak ő tudja, idéz. Imádta a hatalmat: az intésére váratlanul felcsattanó, élvezet, rövid tapsokat, az úri kedvére röppenő virágcsokrot vagy paradicsomot, a finom, szétszóró fűtyöket, egy-két pontosan időzített pezsgődurranást, elfojtott, de társak nélkül sosem maradó ásítást, a halk beszédfoszlányokat, a gyengéd hortyogásokat, a tönkretett vagy égbe emelt színészeket, a hangulatához mindig illő előadást. „Klasszikusok!” – röhögött magában.

De ezen az estén nagyon mogorva volt. A tetves kis vidéki színház még sohasem játszott igazi klasszikust. Imádott Shakespeare-

POMPEJI

SZEGED, 1992, III. évf.

1992/4

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TARTALOM

KOVÁCS ANDRÁS FERENC	Torzó (<i>vers</i>).....	5
VALENTIN LUSTIG	Verus Amicus	7
PARTI NAGY LAJOS	Kis őszi rádióvers (<i>vers</i>).....	27
JUHÁSZ ANIKÓ	Aztán meg (<i>vers</i>).....	29
	Kariatida (<i>vers</i>).....	30
MÉHES KÁROLY	Templom (<i>vers</i>)	32
MÁRTON LÁSZLÓ	A darázs.....	33
	Két öreg arc	35
JÓNÁS CSABA	(agyrobbanás) (<i>vers</i>).....	41
ZSÉLYI FERENC	Az irodalom (mint) a kánon kritikája	44
RENTZ MÁTYÁS	Egy végtelen történet.....	59
HÓDOSY ANNAMÁRIA	A magyar Hamlet-gép.....	61
GEORGE PEREC	A szopránénekesek... ..	76
ZSÁVOLYA ZOLTÁN	A függélyes nyilvánvaló (<i>vers</i>)	89
BONAVENTURE DES PÉRIES	Cymbalum Mundi (<i>vers</i>).....	94
TAKÁTS GYULA	És hordóinkon apró istenek (<i>vers</i>)	110
PETRUS RAMUS	A pronuntiatio	114
FEKETE LASZLÓ	Nyelv, tudás és identitás	131
MICHEL FOUCAULT	A tudás archeológiája	144
A POMPEJI REPERTÓRIUMA	1990-92.....	155

Szerkesztik: Darvasi László, Laczkó
Sándor, Szilasi László

Szerkesztőbizottság: Bernáth Árpád, Csejtei Dezső,
Hajnóczy Gábor,
Ilia Mihály, Lengyel András

Képszerkesztő: Erdély Dániel

HIBAIGAZÍTÁS:

Marno János (vaságy) című szövegének 5. sorában
(POMPEJI 1992/3. 81. o.) „államvédelmi tanácsos” helyett
„állatvédelmi tanácsos” olvasandó.
A szerzőtől és olvasóinktól elnézést kérünk.

ISSN 0865 5553

Megjelenik negyedévente

Kiadja a Pompeji Alapítvány

Szerkesztőségi cím: POMPEJI Alapítvány,

6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30-34.

Támogatta: a Táncsics Alapítvány, a József Attila
Alapítvány és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium

TORZÓ – 1992

Sormetszetekkel sebzett,
összeszabdalt minden –
mihez nyúlsz: mindjárt szétesik,
alighogy érint: kezdetébe hull,
mert gondolatban máris vagdalod,
arányítod, beméred, fölszeled
tervezgetvén: egész a szerkezet még,
s a glóbusz is, hisz délkörök hasítják,
egész, egész, egész a lét s magad,
míg két cezúra bármit összeférel –
te vágóhidak geométere!

De szét világ,
szét vers,
szét semmiségek –
vakon ragyognak rád a varratok,
s te hentesülvén szentesülsz,
de ráng,
elráng a verssé mészárolt világ,
még meg-megrándul vergődőn a mondat:
torkodban érzed tördelt tagjait,
no vedd és edd –
nem válthat az se meg.

Mert üdvösséged nálad éhesebb,
s mohóbb a nyelv, ha mindiget, sohát
forгат: térségeket tép szét a szó,
karácsont, szöszke kislányhangokat,
míg angyalhajban babrálnak kezéd –
úgy simogasd meg, mintha nem te volnál,
úgy simogasd meg, mintha tán nem élnél,
úgy ahogy élsz, világot szaggatón,
akár a légszomj,
mely töri, zúzza, ledönti
az Éden kristálytoronyait tüdődben.

Kovács András Ferenc

Verus Amicus

*Az ejtőernyős torony mellett
pupos, hétrét
repülőgép állott, tudod, kié volt.
Szócs Géza, „Fénykép a Lustig-testvérekről...”*

Rövid magyarázattal tartozom, annak ellenére, hogy tragikus történetünk figyelmes olvasója már sejtí, miről van szó: azokban a hónapokban, amikor szökevény voltam és eltűntem otthonról, lévén Apostolescu kebelbeli jóbarátja, durva gyapjúpokróccal takartam el a valóságot, holott éppen akkoriban vált a kolozsvári téglagyár szerencsétlen Direktora egy összeesküvés áldozatává, melyhez foghatót voltaképpen a város egész történetében nem találunk, ráadásul a milícia, a szekuritáé, vagyis az igazságszolgáltatás szervei és a szakszervezetek sem segíthettek semmit. Még szerencse, hogy a Direktor elvtársnak maradt egy megbízható szövetségese, t.i. a fent említett tiszteletre méltó intézményeken kívül, és ez a szövetséges nem volt más, mint az egyetlen téglavető, akiben még megbízhatott: Ilie Cirlau csoportvezető, azaz én magam!

De lássuk, mi történt velem azután, hogy a Libás Ember kidobott a Zsuzsi-vonatból: a sínek mentén igyekeztem folytatni utamat, ám a nyomot csakhamar elveszítettem, olyannyira vékonyak voltak a sínek és olyannyira bozotos az ösvény, amelyen végülis eltévedtem. A holdfény is alig talált utat az ágak között! A sínek hirtelen az avartakaró alá veszték, én pedig, kimerülten a fáradságtól, az éhségtől, és különösen attól az előérzettől, hogy halálos ellenségem, a piktör örökre elrabolta a barátomat, erőtlenséggel estem össze. Még sírni sem volt erőm. A halálraítéltek tehetetlen közönyével hallgattam az erdő éjszakai neszeit, melyek máskor a rémületbe kergettek, de amelyeket most alig hallottam, hiszen végem volt. ...

*

**

...Oh, be szép!

Mi történt? Mintha értelmes csillámok milliárdjai keltek volna elő az erdő rejtekhelyeiről, és ragyogtak volna körülöttem: így már nem is volt olyan sötét, a pázsitos pedig, ahol feküdtem, egy szabadtéri akolra emlékeztetett, ahol az erdő valamennyi élőlénye összegyűlt: farkasok, zergék és baglyok, hatalmas és kövér csigák, vadjuhok, lágy tapintású férgek és a legkülönbébb színű emlősök; a prémeknek, tollazatoknak és pikkelyeknek ez a kavalkádja lassan-lassan szelíd menetté szerveződött. Mégse hittem, hogy én lehetek ennek a megható szolidaritásnak a címettje, míg egy ló ki nem vált a vadak sorából és el nem magyarázta, hogy az élőlények, akiket megindított lelkiállapotom, ezzel a felvonulással akarnak felvidítani.

– Csakugyan megérdemelném én ennyi teremtmény figyelmességét? – kérdeztem a lovat, akitől meglepetéssel hallottam, milyen gyorsan ment a híre hazánk állatai között, hogy Konstanccán megmentettem a picinyke tapírt, és hogy attól kezdve a legtöbb gerinces állat, de még a gerinctelenek közül is sokan, saját hőségnek tekint, és mint ilyet ünnepel!

A pompás díszmenet mozgásba lendült, és az állatvilág tüneményes forgataga feledtette szerencsétlenségemet, aminek különösen a nagy számban érkező tapírok örültek. De mindez nem tartott sokáig, az állatkák sorain nyugtalanság hullámmozott végig. "Megint sír..." – susogták egymás között és hozzámküldték a lovat, hogy megtudja az okát.

– Hogyne lennék szomorú – válaszoltam –, hogyne lennék szomorú és hogyne sírnék, te ló!? Amikor látom, hogyan vonul fel az állatfajták- és egyedek sokasága. ... Mindannyian olyan jók vagytok hozzám és olyan szépen masíroztok, de akárhányszor nézem és fürkészem végig a díszmenetet, éppen az én legkedvesebb emlősömet nem találom soraitok között! Azért sírok, mert mindannyian eljöttetek, csak az én kedves emlősöm hiányzik. ...

– És melyik a tapírok barátjának legkedvesebb emlőse? – kérdezte a ló.

– Az EMBER az én legkedvesebb emlősöm, és különösen egy bizonyos azok közül is, akit nem láttam, amióta elvetemült módon elszakították tőlem, és akit én szeretnék kiszabadítani, de nem tudom hogyan lássak hozzá, mivel elvesztettem a sínek nyomait és nem tudom hogyan juthatok el a Barátság Templomához: ezért sírok, lovacska. ...

*

**

Gyűlölöm az erdőt, gyűlölöm üres illúzióit, különösen az éjszákát, különösen a tavaszt, különösen amikor egyedül kell átvágnom a lehetetlen fatörzsrengeteget, és nincs magányomnak más igaz tanúja, mint képzeletem szüleményeinek bizonytalan parádéja.

De nem, a távolság, egyik fától a másikig, mintha növekedett volna, és imitt-amott a penészlő füvet aszfaltfoltok takarták el: semmi kétség, az átkozott erdőnek lassan vége, a város már nincs túl messze!

A Fellegvár kopár ormain egyetlen lámpa sem égett, a föld megfagyott és tucatnyi varjú keringett az ejtőernyősök tornya fölött. S lám, a torony előtt ott lógott a nyilvános akasztás öt hullája, kezük hátra kötözve, nyakuk kitekerve. Nem kellett egészen közel mennem, hogy felismerjem az első akasztott masszív és robosztus alakját: Varga volt; ő, majd a három másik csoportvezető, végül a téglagyár portása himbálózott lassan az éjszakai szélben. Mindegyikük hasára azonos szövegű táblácskát madzagoltak:

AZ ÁLLAMI TERV NEM TELJESÍTÉSE MINDEN TEKINTETBEN
EGYENLŐ A KÖZVAGYON MEGLOPÁSÁVAL ÉS PÉLDÁSAN
MEG KELL BÜNTETNI.

Mulgareanu hadnagy összes művei, VI. köt. 8. feje.

– Hé, fiú, figyelj csak ide! – A hang az ejtőernyősök tornya felől jött.

– Egy, kettő! Egy, kettő, három!

Valaki feltűnt a tornyon, fonalat forgatott maga körül, majd siklani kezdett a levegőben ..., csodák csodája! Pedig még ejtőernyője sem volt!

Néhány pillanat múlva, könnyedén, tisztán és fehéren akár egy hópehely, tündér szállt le mellém.

– Tetszett az ugrásom?

– Nagyon tetszett! Na és hogy ejtőernyő nélkül!

Éppen szemközt állt velem a tündér, mosolygott, hajának csodálatos fekete fürtjei összefonódtak a ruha fodraival. Vastag, húsos ajkait pirossal festette ki.

Az akasztófákhoz közeledve tündérem végig az öt hullára bámult. Az egyik varjú Varga vállára telepedett és a fejét csipkedte. A tündér erőlyesen csapta össze tenyereit, a madár ijedten röppent tova.

– Szegény téglavető... – fakadt ki a tündér. Úgy mondják, Mulgareanu, nemhogy csökkentené a termelést, de személyesen akarja irányítani a gyárat! Hah! Mintha gyárigazgatókból lenne hiány, és nem téglavetőkből... Mit gondolsz?

Tekintettel a zavaros időre, amelyből Kolozsvár oly nyilvánvaló módon részesült, arra gondoltam, csipetnyi elővigyázatosság nem árthat, habár a tündér, mint olyan, alapjában bizalmat sugallt.

– Hál' Istennek, nekünk ilyen problémáink nincsenek – rántottam meg a vállam. A konstancai kikötőben, ahol egyébként teljes normában dolgozok, nemcsak hogy teljesítettük a tervet, de időről időre túlteljesítjük!

– A konstancai kikötőben? Azt akarod mondani, hogy konstancai vagy?

– Konstancai hát, ősidőktől fogva!

– Ez jó! Sem az arcod, sem a kiejtésed nem vall konstancaira! Na álljunk meg egy szóra! Én már láttalak téged valahol... Nem Ilie a neved véletlenül? Persze hogy az, te vagy az a téglavető, akit Apostolescu elvitt a tengerre, hogy nem vettem ezt észre a legelején?

Rémületemben futásnak eredtem: arra nem számítottam, hogy ilyen gyorsan lelepleznek. De látva a többi csoportvezető nyakán a kötelet, eszembe jutott a levél, amit még a volt szomszédomnak, Pirvan-nak írtam, eszembe jutott a Direktor elvtárs összetört arca, és kegyetlen erővel világosodott meg előttem, mennyire bizonytalan és veszélyes lehet egy téglavető élete, ha kikerült Apostolescu kapitány védelmező szárnyai alól! Hiába futottam lélekszakadva!

A tündér nyomban utolért:

– Állj már meg! Állj meg, nem bántalak, Ilie! Hogy nem ismeresz meg? Cleopatra Ispescu vagyok, a kapitány cselédje...

– Cleopatra? Ilyen későn a Fellegvárbán?!

Az izgalomtól félholtan szorítottam karjaimba Cleopatra-t, miközben forró könnyeimmel a fagyott füvet öntöztem.

– Cleopatra, Cleopatra, ha tudnád, hogy mi történt. ... Hol van Apostolescu?

– Apostolescu otthon van. Hol lehetne máshol, ha nem ott-hon, a Barátság Templomában? Amióta lerombolták a Barbusse utcát, csak a Barátság Templomában lakik, és hogy őszintén mondjam, nekem így sokkal egyszerűbb. Képzeld csak el, előtte kétszer annyi munkát kellett végezni: két konyhát fenntartani, két lakás padlóját síkálni, egyáltalán nem volt könnyű. ...

– A Barátság Temploma... Minden nyom a Barátság Templomához vezet... De miért rombolták le a Barbusse utcát? És miért

akasztották fel a csoportvezetőket és a téglagyár portását? Mondd meg nekem, oh Cleopatra, mi történik ebben a városban?

– Mi történik? Nem történik semmi! Azt mondom, nemcsak azért akasztották fel ezeket az embereket, hogy elvonják a nép figyelmét...

– És mi ez a Barátság Temploma? Kérlek, azonnal vezess oda!

– Van különleges meghívód?

– Nincs.

– Különleges meghívó nélkül lehetetlen, drága Ilie! Öt rendőrkordon őriz, majd ugyanazon szekuritátésokkal védenek egy magas és áthatolhatatlan falat egy sötét erdő közepén, a fal mögött van egy tó, a tó közepén egy sziget, a Barátság Temploma pedig pontosan ezen a szigeten emelkedik. Csak különleges meghívóval lehet bejutni oda, ugyanis a Barátság Temploma egy felülmúlhatatlan értékű szimbolikus és művészi emlékmű.

– Jó, jó, Cleopatra, de tudd meg, különleges esetről van szó, a barátom veszélyben van, elrabolták! Te azt nem tudod, a tengeren voltunk, együtt laktunk egy ketrecben, és csodálatos egyetértésben éltünk, de egyszer csak jött egy gonosz ember, egy elvetemült, aki piktornak adta ki magát, és elrabolta Apostolescu kapitányt, és minden okom megvan, hogy azt higgyem, éppen ott tartja fogva: a Barátság Templomában!

Cleopatra szomorúan mosolygott:

– Arra nem gondoltál, hogy Apostolescu rabolta el a piktort, és nem fordítva? Vagy az is lehet, hogy mindketten önszántukból, senkitől sem kényszerítve mentek a Barátság Templomába? Ah, egy ideje már nem múlik el szezon anélkül, hogy egy-egy szerencsétlen kívülrekedt ne dörömbölne a Templom zárt kapuján. ... S te, Ilie, ha tudnád, milyen siralmas állapotban vagy! Gyere el hozzám, legalább az arcod mosd meg, egyél valamit, én pedig elmagyarázom, hogyan állnak a dolgok, azután meglátjuk, mit is tehetünk. ...

Cleopatra a toronyban lakott férjével, az ejtőernyős Ispescu-val: egymást felváltva mindketten az ugrást gyakorolták, Ispescu nappal, Cleopatra éjjel, a rövid szünetekben, amelyeket a nehéz szolgálat megenged. Mielőtt beléptünk, Cleopatra újra összecsapta tenyerét, mert a varjak újból az akasztott társaságon lakmároztak: de nem sikerült elzavarni őket.

– No, lépj be, Ilie, de halkan beszélj, Ispescu alszik. Az ejtőernyősök tornyának alacsony vasajtaja éles nyikorgással tárult. Beléptünk, és nyomban megcsapott az ejtőernyők penetráns szaga. Cleopatra villányt gyújtott.

– Csendben legyél, Ilie, csendben – suttogta Cleopatra. Elhelyezkedtem az asztalnál, amelyik csak úgy roskadozott a sok finomság alatt: szalonna, hagyma, olaj, sőt még kenyér is volt. Cleopatra nem jött az asztalhoz, csak nézte, amint mindent behabzsolok.

– Én tündér vagyok – mondta, – ezért nem eszek, de mint a Központi Felügyelőség alkalmazottjának jogom van az élelmiszerjegyekhez, és amikor adnak valamit, nyomban elhozom, látod, megéri, hisz' sohasem tudhatja az ember, mikor toppan be vendég!

Hálásan mondtam köszönetet előrelátásáért. Dugig tömtem magam, majd ismét kimentünk, hogy ne zavarjuk Ispescu-t, aki az emeleten hortyogta az igazak álmát.

Cleopatra-nak igaza volt: tele gyomorral némileg megnyugodtam, sokkal kevésbé esett nehezemre meghallgatni beszámolóját. És íme, mit mesélt nekem, amíg az ejtőernyősök tornyában komótosan őrséget álltam: néhány éve Apostolescu kapitány szokásává tette, hogy május elseje reggelén társat választ nyári kiruccanásaihoz. Magától értetődik, hogy ez a szokása a Központi Felügyelőségen is köztudott volt, és néhányszor előfordult, hogy a vakáció kellős közepén elhagyta a barátját anélkül, hogy meghívta volna tavasszal a Barátság Templomába. Cleopatra őszintén szánakozott fölöttem, de nagyon is jól ismerte főnökét: olyasvalaki számára, mint én, aki kiesett a kegyeiből, nem lehetett semmit sem tenni. ...

Emlékeim bizonytalan pókhálószövedékén át természetesen egészen másként láttam a dolgokat: talán nem én javasoltam a kapitánynak, fussunk világgá? Talán nem én ráncigáltam, hogy menjünk a tengerpartra? Vagy talán az egész csak képzelődés volt? Lehet, hogy minden pontosan fordítva történt, mint ahogyan azt gondoltam? Jaj, sem erőm, sem türelmem nem volt, hogy mérlegelni tudjam ezeket a szörnyű ellentmondásokat. ...

– És a piktor? – kérdeztem, miközben lassan elhatalmasodott rajtam a mélabú és a beletörődés.

A Központi Felügyelőség tündére vállat vont:

– Nekem se tetszik ez a piktor. Arrogáns és tele van kelésekkel, de mit tehetünk? Nincs más, minthogy türelmesen várakozzunk, előbb vagy utóbb a kapitány őt is meg fogja unni. ... Óh, ezek az átkozott varjak, a lelkemet eszik meg!

Cleopatra egy követ hajított felénk, de a varjú helyett csak Varga merev hasát találta el. A táblácska a fűre esett az akasztótról, de a madár zavartalanul lakmározott tovább.

– AZ ÁLLAMI TERV NEM TELJESÍTESE... – olvastam erőltetve a leesett táblácskáról – ... KÖZVAGYON MEGLOPÁSÁVAL. ...

A Hold, amelyet a felhők egy időre elrejtettek, most újra előbukkant, zöldes sugaraival átrajzolt mindent; a táblácskára vegytintával írt szavakat, a földet, az akasztófákat, de még bennünket is egy gép beteges precizitásával rajzolt át. Milyen ellenségeséssé vált hirtelen a Fellegvár! És milyen hiábavalónak bizonyult az érzelmek tartósságába vetett hitem. ...

Megfájdult a fejem.

– Emlékszel, Cleopatra, emlékszel még, milyen jó volt régen, amikor mi ipari alapozást játszottunk, te pedig a konyhából almát és vizet hoztál nekünk?...

Cleopatra megszimogatta a fejem búbját: úgy látszik, megszajnált.

– Hagyd csak, Ilie, nem lesz ez mindig így... Tudod mit, van egy ötletem: hány óra is van? Háromnegyed tizenkettő? Nagyon jó! Nekem éjfélkor mindenképpen meg kell jelennem a Barátság Templomában, van egy kis elintéznivalóm. Mégis magammal viszlek, pedig tudom, hogy tilos, de nem érdekel! Magammal viszlek, és akkor majd meglátod, hogy ez a te Apostolescu-d érdemelő ennyi könnyet.

– Köszönöm néked, Cleopatra, köszönöm! – kiáltottam boldogan és forró csókokkal illettem a Központi Felügyelőség tündérének mind a tíz ujját.

– Ígérd meg viszont, hogy a Templomnál befogod a szád és egy szót sem szólsz, bármit is látnál vagy hallanál, mert ha Mulgareanu elkap. ...

Cleopatra figyelmeztetése fölösleges volt: amennyire lehetett, most már előttem is világos volt, Mulgareanu hadnaggyal nem lehet viccelődni.

– Aprópó Mulgareanu – szoltam –, mondd csak, Cleopatra, igaz-e, hogy a hadnagy megparancsolta, hogy rombolják le valamennyi téglavető házát? És... és a Barbusse utcát miért romboltatta le? Hiszen ott nem is lakik senki a gyárból!

Cleopatra lekicsinylően legyintett:

– Ah, az a Mulgareanu nem normális... de te melyik világon élsz kisfiam, mondd meg szépen?! Régi úgy ez már a téglavető házával, Mulgareanu úgy fogyasztja a téglákat mint a bolond, és most az az ötlete támadt, hogy az egészet még szisztematikusabban teszi... No, várjunk csak, mikor voltál te utoljára a városban?

– Mióta elszöktünk Apostolescu-val, nem jártam Kolozsvárott. Az imént érkeztem, éppen az erdő felől, így a városba nem mentem le.

– Vagy úgy, teljesen érthető. Gyere gyorsan, mert nincs túl sok időnk, és – mondom – éjjélkor dolgom van a Templomban, s ha egy kicsit sietsz, előbb megmutatom a várost!

Cleopatra nyakába csimpaszkodtam, combjaimat pedig szorosan a dereka köré fontam. A tündér lendületet vett és észrevétlenül elrugaszkodott a földről: és lám, repültünk, a varjak nem győztek csodálkozni, még a lakmározást is abbahagyták, miközben bámultak ránk, – no persze semmit sem értettek abból, ami velünk történt.

Fejemet Cleopatra selymes hajába fúrtam. Lassacskán eltávolodtunk az ejtőernyős toronytól, a város fölé ereszkedtünk. A Fellegvár kékes árnya ráhasalt a Szamos völgyére, ami így – a város fényei ellenére is – sötétben feküdt. Hiába fürkésztem a Piata Victoriei után: Cleopatra tévesztette volna el az irányt?

– Hol a város, Cleopatra?

A cseléd a folyó fölé repült. Lassan megszoktam a sötétet, felismertem a hídat a Szamos fölött. De hol vannak a házak?

És hol a Malom-árokcsatorna?

– Kicsit lassabban, Cleopatra, ne repülj olyan gyorsan, nem látok semmit. ...

Kolozsvár aludt, s úgy tűnt, nem zavarja kései városnézése. Alattunk, a jól ismert épületek helyett, a portálok, a terek és kerületek helyén sátrak végtelenségbe vesző, kusza halmaza terült el, amelyek már nem őrizték az egykori utcák vonalát, hanem vaktában és összegabalyodva feküdtek. Minden irányban sátrak, sátrak, mindenfelé csak sátrak, és fölöttük, mint egy hatalmas kotlós tyúk, a Milicia Központi Felügyelőségének betonépülete magasodott.

Gombóc lett a torkomban.

– Mi történt itt, Cleopatra? Mindent leromboltak...

Kolozsvár aludt, ám egy helyen mintha építkezési terület sejtett volna, erős reflektorokkal világították meg. Cleopatra arrafelé szállt. Vagy száz milicista vigyázta az irdatlan halom törmeléket.

– Látod, Ilie – mondta a tündér –, mindig így csinálják, éjszaka dolgoznak, hogy a polgárok ne vegyenek észre semmit.

A fal egy darabja (vakolatának színéből ítélve a Telefonpalotához tartozhatott) éppen akkor omlott le egy hősies milicista energikus csákánycsapásai alatt. Némi távolságra tőle rengeteg, a mi gyárunkból származó csille várakozott. Majd minden úgy történt, ahogyan azt Pirvan a levélben megírta: a milicisták összeszedték a palota romjaiból a téglákat és megpakolták a csilléket. Mialatt a teli csillék elé fogott milicisták eltűntek a reflektor fényéből, újabbak érkeztek üres kocsikkal, és átvették amazok

helyét. Cleopatra röptében követte egy ideig az így kialakult menet útját. Eleinte, az egymás hegyére-hátára húzott sátrak tömege miatt, kanyargós úton haladtak. Lassan azonban a Telefonpalotától érkező téglacsillék mások mellé csatlakoztak, amelyek valószínűleg másik, hasonló telepekről érkeztek. A csilléket húzó vagy taszító milicisták sorai szemmel láthatóan duzzadtak, s csakhamar valóságos téglá- és milicistafolyam hömpölygött alattunk.

Már csak tíz perc volt hátra éjfélig, Cleopatra nyugtalanodott. Én mégis szívesen néztem volna az embereknek ezt a végeláthatatlan áradatát. ... Mennyi milicista! Még a Libás Ember sem hiányzott a sorból: Mulgareanu feltehetően egész Erdélyben mozgósította a Felügyelőségeket!

...És mennyi téglá! Eredetük most már kevésbé tűnt titokzatosnak: egész Kolozsvárt lerombolták, lebontották és lecsúszították egyetlen halom egyforma téglára, s ezt a mi gyárunk nyolc ötéves terv alatt sem termelhette volna meg! De vajon merre özönlött ez a sok vagon? Merre?

Mert egy dolog biztos: a milicisták, nyilván a sötét miatt, elvétették az irányt! Csupán a Fellegvár és a Szamos fekvéséből ítélve akár a téglagyár, akár a körülötte lévő ipari körzet egészen máshol volt!

Már nem mertem Cleopatra-t kérdezősködéssel zavarni: mindenképpen sok időt veszítettünk és a szegény tündér mintha megrémült volna. ... Elhagyva a milicisták menetét, átrepültünk a Szamos fölé. Egy pillanatra még feltűnt a Fellegvár oromzata, azután hirtelen, magam sem értem igazán hogyan, a lombjavesztett erdő fölé értünk, amelyben az előbb eltévedtem, miután a Zsuzsivonat nyomát elvesztettem. És lám csak, e fák fölé előtűntünk feltűnedeztek ama falaknak a csipkéi, amelyről a Fellegvárban már hallottam. Elég alacsonyan repültünk, így jól kivehettem a szekuritátésok csoportjait, akik fel-le masíroztak a fal mentén.

– Azonnal állj meg, vagy lövök! – kiáltotta egy rekedt hang odalenn, és ugyanabban a pillanatban rövid géppuskasorozat szakította meg az éjszaka csöndjét.

– Mit lövöldözol, te marha, nem látod, hogy Cleopatra vagyok?

Nem volt vesztegetni való időnk: mialatt a két szekus egymással veszekedett, mi már a tó vizében méregettük tükörképünket. Cleopatra megkönnyebbülve sóhajtott fel:

– Megérkeztünk, Ilie. Voila, a Barátság Temploma!

A Központi Felügyelőség tündére simán ereszkedett le a tó közepén nyugvó kis szigetre. A novemberi csípős levegőnek

nyoma sem maradt, a szigeten kellemes, meleg szellő fújdogált! A túlsó partot, onnan, ahol én álltam, már alig lehetett látni...

Leszálltam és ámuldozva néztem körös-körül:

-- Ez lenne a...

A csend és a béke megnyugtató. Nem hallottunk mást, csak a tó vizének lágy hullámozását. Egy neonreklámhoz hasonló, valószínűtlen fénysugár villant fel és hunyt ki rendszeres időközönként.

– Mi a neve ennek a tónak, Cleopatra?

– Ez a Barátság Tava. Figyelj rám, Ilie: most magadra hagylak, és amíg én elvégzem a dolgom, körülnézhetsz a szigeten és a Templom környékén, felőlem a kulcslyukon is beleshatsz, csak arra vigyázz, nehogy észrevegyenek! Ha kész vagyok, itt találkozzunk és visszaviszlek a városba, rendben?

– Rendben.

*

**

A Barátság Temploma közepes méretű, köralakú építmény egy négyszögletű tér közepén, ahová éppen a Barátság Tavából kivezető márványlépcsőn lehet eljutni. A tér négy szögletében négy, meztelen ifjút ábrázoló bronzszobor áll, melyek a négy fő erényt szimbolizálják: nyugaton az Alázatosság, északon a Jóság, keleten a Szorgalom, végül délen a Demokratikus Centralizmus.

Ahogy közeledünk a Templomhoz, egyre tisztábban halljuk a Fiatalság szerenádja dallamait: néhány, az épület tetejére diszkréten bedolgozott megafon napi huszonöt órában, non-stop közvetíti a szerenádót. Ennek a tetőnek körülbelül nyolc méter az átmérője, és távolabbról úgy tűnik, mintha néhány egyszerű tartóoszlopra támaszkodna. De közelről ámulva fedezhettem fel, hogy a hat oszlop valójában hat pompás kariatida, de mindegyikük karja kissé távolabb van a törzsüktől. Valamennyi kariatida bal kezében egy kalapács, jobb kezében egy sarló, olymódon, hogy egyikük sarlója mindig a másik kalapácsát keresztezi, ami a munkásosztály és a parasztság megbonthatatlan barátságát szimbolizálja.

Am a többi társadalmi réteg barátságáról sem feledkeztek meg. A fal mentén hat nagyobb domborművet helyeztek el, egyet-egyét a kariatidák mögé. A példátlan műgonddal cizellált domborművek a híres erdélyi entellektüelek között az évszázadok hosszú során kiforrott barátságot idézik fel: az első dombormű címe

Castor és Polux, a másodiké Jézus Krisztus és Evangélista Szent János, a harmadiké Lenin és Trockij, a negyediké Tankréd és Klorinda, az ötödiké Szókratész és Alkibiádész, végül a hatodiké Hamlet és Horatio. A domborművek közötti teret girlandokkal díszítették, melyek száz meg száz elenfántcsontfehér eperjácint és ugyanilyen nagyságrendű gépfegyvercső összefonódásából keletkeztek. A girlandok és domborművek mentén sétálni valóban egyedülálló élmény volt. A szobrok szépsége, a kellemes klíma és a táj, melyet a kariatidák elegáns sziluettjei között a Barátság Tava védelmez, s ahol a Fiatalság szerenádjának kellemes dallamai minden lépésedet követik – mindez álmodozásra csábítja, és felemeli a lelket!

A Barátság Templomának nincsenek ablakai, van viszont egy főbejárata, mely dél-nyugatra néz, és pontosan az ellentétes oldalon, észak-nyugatra nyílik egy kis szolgálati ajtó. Magától értetődik, hogy a fő- és a szolgálati bejárat előtt a sarlók és kalapácsok egyesülésével alkotott lánc megszakad. Egy kis fülkében, melyet a szolgálati ajtó fölött az állatok barátságának szenteltek, egy-egy kitömött bárány és farkas látható, amint szívélyesen összeölelkeznek. Ennek a fülkének megfelel egy másik, ennél sokkal nagyobb a főbejárat fölött, benne rendkívül elmés, computerizált szerkezet segítségével a föld valamennyi nemzetének és vallásának barátságát sikerült ábrázolni: minden tizedik másodpercben megjelenik a fülkében két emberke, az egyik a bal oldali, a másik a jobb oldali üregből lép elő. Az emberkéken felismerhető nemzeti, felekezeti, valamint politikai meggyőződésbeli hovatarozásuk akár az arcuk, bőrük színe vagy ruházatuk, akár éppen-séggel a személyi igazolványuk alapján. Nem létezik két ugyanolyan emberke; még két nagyon hasonló emberke esetében is, ha figyelmesen mindent sorra vesz a látogató, felfedezhet apró nüanszokat és különbségeket, amelyek elégségesek a különbözőség megállapítására. Valamennyi nemzetiség, politikai meggyőződés, betegség, vallás és mesterség megtalálható. Két emberke jelenik meg tehát a két szélső üregben, a fülke közepére érve a nézők felé hajolnak, majd mindketten megnyalják a másik jobb fülét, és eltűnnek a szemközti oduban; egy kis csengő jelzi az új pár érkezését. A szerkezet, a tetőn lévő megafonokhoz hasonlóan, éjjel és nappal non-stop üzemel, így a csengettyű tíz másodpercenkénti rövid jeladása fontos momentummá válik, enélkül a Barátság Temploma el sem képzelhető, miközben a számítógépek gondoskodnak arról, hogy egy bizonyos emberkepár addig ne találkozzon össze újból, amíg valamennyi kongruáció meg nem valósult. Nehéz megmondani, mennyi idő szükséges ahhoz,

hogy egy adott emberke az összes többi emberke fülét megnyalja: azt hiszem, dacára a ritmusnak, amely szerint a berendezés működik, ehhez így is legalább néhány hónapra van szükség, ha nem évekre... Ahhoz viszont, hogy beszámolhassak a fantasztikusabbnál fantasztikusabb lehetőségekről, melyeket a Barátság Fülkéje szünet nélkül produkál, elégséges, ha csupán azokat a párokat sorolom fel, akik azalatt a nagyon rövid idő alatt nyalták meg egymás fülét, amíg én ott ámuldoztam: egy észak-csádi muzulmán és egy ateista Ulan Batorból, egy influenzás szlovák és egy Los Angeles-i református esperes, egy kanadai eszkimó és egy német Namíbiából! A fülke és a bejárat között egy gyémántokkal ékesített aranyáblára a következő Mulgareanu-idézetet vészték:

„A VILÁG NÉPEINEK BARÁTSÁGA GARANTÁLJA AZ ÁLLAMI TERV TELJESÍTÉSÉT MINDEN TERÜLETEN”

Mulgareanu hadnagy összes művei VIII. köt. 6. fejr.

A tárgyilagosság megköveteli, hogy áttérjek annak az egy méter széles fríznek a leírására, amely a kariatidák feje fölött a Templomot körülöleli. Nem nagy örömmel állapítom meg, hogy a fríz, hajmeresztő ellentétben az épület többi részével, amit csodálatos eklektika jellemez, ahogy már eddig is láthattuk, de ez a fríz, mondom, maga a megtestesült ostoba ízléstelenség, és örök titok marad, hogyan férhet meg egy ilyen nagyságrendű emlékművön, mint a Barátság Temploma. A szemlélő először is az anyag és a stílus megválasztásán botránkozik meg, hiszen az arany-alapozású bizánci mozaik semmiképpen sem illik a kariatidákhoz, még kevésbé a kitömött állatokhoz. Másrészt a kivitelezés módja is hagy kívánni valót maga után. A fríz Apostolescu kapitány zsuzsivonatát igyekszik ábrázolni, amint az keresztülvágtat a haza hegyein-völgyein át. A zsuzsivonat, mint olyan, még csak-csak hasonlít az eredetihez, ahogyan Apostolescu kapitány is: az ő portréja az első vagonocska egyik ablakában tűnik fel. De a piktör vigyorgó arcképe, a következő ablakban túlságosan idealizált; egyáltalán nincsenek meg azok az ocsmány forradások, amelyek pedig annyira jellemzik; hasonlóképpen hiányoznak az ormótlan, elgennyyesedett bibircsókok. Attól pedig, hogy a piktör háta görbe, teljesen eltekintettek! Röviden: ha egy naív és beavatatlan szemlélő csupán erről a képről ismerné a piktort, a lehető legtévesebb benyomás maradna meg benne a fiziognómiáját és jellemét illetően. Ennyit a frízről!

Szót kell még ejtenem arról a bizarr fényről, és amely időről-időre kigyullad, illetve elalszik: az óriási elektrikus reklámból árad, amelyet a fríz fölé, éppen a Templom tetején helyeztek el; nagy neonbetűk, mindegyik más és más színű, együttesen a következő szöveget adják:

BARÁTSÁG TEMPLOMA – CLUJ-NAPOCA MEGYE
VERUS AMICUS EST TANQUEM ALTER IDEM

*

**

A Barátság Templomának főbejárata előtti kis parkolóban két közlekedési eszköz várakozott gazdáira: Mulgareanu hadnagy fekete limuzinja és Apostolescu kapitány zsuzsivonata. Lábuji-hegyen osontam el mellettük, az ajtóhoz érve pedig egyik szememet a kulcslyukra tapasztottam. Őszintén mondom, először földbe gyökerezett a lábam az elébem táruló látványtól: az allegorikus szobrok és titokzatos oltárok helyett egy jól megvilágított, jól fűtött, amennyire csak lehet nyárspolgári szalonbelsőt fedeztem fel. De ha a bútorzatról nem is állapítható meg, hogy eleganciát és eredetiséget tükröz, a kis szalon hangulata mégis azt a biztonságérzetből és kényelemből, ha úgy tetszik, bensőségességből és jólétből fakadó vegyes benyomást sugározta, amely alapján nem állt távol egy templomtól, amely a Barátságot akarja szolgálni. A padlót a Szöktetés a szerájból-t ábrázoló puha szőnyeg fedte, azon egy kemény diófaasztal, amit zöld takaró borított, rajta egy játéktábla, Ki nevet a végén?, fölötte görnyedt két férfi háziköntösben és mamuszban. Hasonló ruházatuk ellenére is felismertem őket: egyikük a kajla piktör volt, a másik a Libás Ember. A kis szalon falait körös-körül, a padlótól a mennyezetig teleaggatták albán turistákat ábrázoló tablókkal, míg szemben, a kis szolgálati ajtó fölötti könyvespolcon harminc kötetben sorakoztak Mulgareanu hadnagy összes művei. Feljebb, a könyvek fölött egy falióra éjfél előtt hat percet mutatott.

– Istenemre, nem értelek, drága Mulghi...- a hang, Apostolescu kapitány jól ismert hangja, a kis szalon bal oldalán levő masszív dívány mögül jött, de a kulcslyukon át nem láthattam mindent. Apostolescu lustán elnyúlva, távolba révedő tekintettel, egy férfi szénkefe fűrtjeiben babrált, aki éppen előtte, a szőnyegen térdelt, fejét Apostolescu mellkasán nyugtatva.

– Istenemre nem értelek, Mulghi drága... – ismételte meg Apostolescu kapitány. Heteken és hónapokon át nyúltál és ke-

serítetted meg napjaimat ezzel a rögeszmével, és nem mondhatod, hogy nem hagytalak kedvedre cselekedni, vagy hogy nem kaptál meg minden segítséget, amire szükséged volt: a Milícia és a Securitate egész állománya a rendelkezésedre állt, ami azért nem semmi! A behívások mai állását tekintve, drága Mulghi, ez Erdély aktív lakosságának nem kevesebb, mint nyolcvan százalékát jelenti! Hogy ne is említsem az adminisztratív intézkedéseket, melyeknek köszönhetően hozzáférhettél az egész nyersanyagállományhoz: gyakorlatilag egyetlen végtelen folyamattá vált az egész! ... És most, mindennek a végén ahelyett, hogy elégedett lennél, siráncozol, mint egy csecsszopó. ... Istenemre, nem értelek. ...

A Libás Ember dobott a kockákkal, lépett a bábujával, majd a dívány felé fordult. Még a Barátság Templomában sem tudott megszabadulni füstszínű szemüvegétől, és attól a mániájától, hogy gallérját felhajtva viselje.

– Hagyd Apostolescu, így csak a mája hízik – mondta a Libás Ember. – Ez a Mulghi nyafog, és kész! Mások elégedettek lennének egy sokkal kisebb piramissal is, és nem zaklatnák barátaikat ilyen nyavalygásokkal.

Zavart csend telepedett a kis szalonra; s habár a Barátság Fülkéjében lévő kis csengő kétszer is jelzett, egyikük sem szólt. A szénfekete fűrtök gazdája, aki pedig nem volt más, mint maga Mulgareanu hadnagy, felemelkedett. A többiekhez hasonlóan ő is háziköntöst viselt, lábait úgyszintén mamusz melengette. Még így, egyenruha nélkül is tiszteletet és félelmet ébresztett kemény és hideg arca: csak éppen itt, a Templom meghitt levegőjében, biztonságban érezve magát az állampolgárok indiszkrét pillantásai elől, csak itt veszített valamit testének, mozdulatainak jellegzetesen feszes, katonás függeségéből és fegyelmezettségéből, néha kifejezetten lomhának mutatkozott.

Most a piktör lépett, miközben türelmetlenül noszogatta a Libás Embert, folytassa a játékot. De az hátat fordított neki; füstszínű napszemüvegét a hadnagyra szegezte.

– Drága barátaim, távol álljon tőlem, hogy kedveteket vegyem, hiszen csakis a dicséret és az elismerés hangján szólhatok mindarról, amit tettetek – mondta Mulgareanu. – De hát... a történetek után ismét meg kell beszélni, nem értitek? Milyen igazságtalanul gúnyolódtok. ...

Mulgareanu hadnagy hangja rekedt volt, és fáradt.

– Jó, Jó, drága Mulghi – szólt Apostolescu, – de amit te mondasz, nem más, csak egyszerű feltételezés, egyszerű hipotézis a többivel egyetemben, mert meg akarod kérdőjelezni azt a közös

erőfeszítést, amely gyakorlatilag példa nélküli a történelemben, ami...

– Csak volt egy egyszerű hipotézis – helyesbítette Mulgareanu a kapitányt – csak volt tegnapig, de ma már bizonyosság! Nekem sem könnyű, hidd el, Apostolescu. ...

– Miféle bizonyosság az, ha még azt bizonyíthatjuk, hogy egy almáról van szó? De mondjuk, tényleg alma volt, egy előrehaladott rothadási stádiumban lévő alma: honnan tudod, ez éppen ugyanaz az alma, amit én adtam neki?

– Honnan tudom... honnan tudom... – kapkodta a levegőt Mulgareanu és a mennyezet felé pislogott. Apostolescu, kérlek, hidd el, nekem is kényelmesebb, sokkal egyszerűbb lenne eltusolni az egészet. Őszintén mondom, amikor feljött az irodámba a Marcel Cachin utca lerombolásával megbízott szektorista, és megmutatta azt a különös csomót, amit a törmelékek alatt talált... oh, drága barátaim, nektek is felfordult volna a gyomrotok, olyan rothadt volt, olyan ocsmányul bűzlött... Akkor nyomban azt gondoltam, kidobom a szemétkébe, nem törődök vele egy percre sem, elfelejtem, de nem így történt, és most már túl késő...

– Micsoda – szólt a Libás Ember –, azt akarod mondani, hogy elküldted azt a mócsingot a laborba?

– Pontosan azt tettem – helyeselt Mulgareanu –, és éppen ma reggel kaptam meg a Felügyelőségen a kriminológiai ügyosztály laboratóriumából az analízis eredményeit és... és most már minden kételynek vége! Barátaim, az eredmények kategorikusak, most már bizonyos, Apostolescu: az a rohadvány abból az almából maradt, amit te annak idején a téglavetőnek ajándékoztál; Cirleau valószínűleg elásta az almát az udvaron, és most nézheted, mi lett belőle! Hat hónap elég volt, hogy elemeire bomoljék, hogy megsemmisüljön, hogy a földdel egyenlővé váljék... Mondd meg nekem Apostolescu, kinek jutott volna eszébe ez fél évvel ezelőtt? Vajon nem ugyanerre a sorsra jut minden? Az ember lelkes kezdeményezései nem olyannak tűnnek-e, mint egy friss alma? De mi haszna, ha végül az Idő gondoskodik arról, hogy az egész hitvány és rothadt maradvánnyá váljon? Mi haszna, mondd meg, mi haszna?

De Apostolescu nem hatódott meg a hadnagy emelkedett mondataitól:

– Nézd, mi a helyzet, drága Mulghi – mondta kissé unott hangon a kapitány – ha feltesszük is, hogy igazad van, hogyan hasonlíthat sz össze egy egyszerű almát, amit ráadásul minden elővigyázatosság nélkül a földre ástak anélkül, hogy bebalzsamozták volna, bármiféle szertartás nélkül, csak úgy, egye-

nesen a földbe: hogyan hasonlíthatsz össze egy ilyen almát egy piramissal, ami kemény és erős téglából készült?

– ...Ráadásul ha csak a tisztán mennyiségi szempontból lenne szó – egészítette ki a Libás Ember, a kapitány segítségére sietve. – Végtére is, mi más egy alma, ha nem elhanyagolható dimenziók bizonyos nedves közege?

– Nagyon picike alma volt – tette hozzá gyorsan Apostolescu – gondolj csak bele, mi van, ha Cirleau már beleharapott egyszer, tehát eleve nem lehet szó másról, mint egy darab almáról, egy darabka almáról...

– ...Míg a te piramisod ... – folytatta a Libás Ember, – tudod mit, Mulghi? Számoljunk egy kicsit: egyetlenegy téгла értéke kábé tízszer nagyobb mint egy almáé. Így van?

– Így – egyezett bele Mulgareanu.

– Nagyon jó. És gondolj arra, hogy a téglagyár egész termelését beleöltük a piramisba, és így is csak kinnal-szenvedéssel biztosíthattuk a szükséges téglamennyiség nyolcegészhatvezrelékét! Gondolj bele, milyen gigantikus beruházás! Szédületes! Ez az a momentum, amikor én szolgálhatok pontos adatokkal!

És a Libás Ember kitárta háziköntösét, alkalmasint néhány pillanatra kisebb libatollfelhőbe burkolózva. A pelyhek lassan a szőnyegre szálingóztak, a Libás Ember pedig egy ív papírral került elő. Ezt olvasta fel:

– Lássuk csak, ... a munkák helyzete a hónap elején... tehát folyó hó október harmincegyedikéig a Mulgareanu-piramis megvalósításának felhasználásra került nyolc megyei jogú város, tizennégy város és kilencvenkettő falu, mindezt összegezve a neveden van egy kompakt és masszív téglatömeg, ami megfelel Erdély kábé háromnegyedének, és te ezt hasonlítod össze egy jelentéktelen almával, amit ráadásul majdnem teljesen elfogyasztottak! De jó, mondjuk, a lerombolt helységek statisztikája kissé absztrakt, nem túl pontos, rendben! Hasonlítsuk össze akkor Kheopsz piramisával, te magad mondtad, ezt vegyük összehasonlítási alapul, hogy még magasabb piramist építsünk.

– Engem ez érdekel – rezzent fel a hang – azt mondd meg, nagyobb már az én piramisom?

A Libás Ember elégedetten mosolygott:

– Miféle kérdés ez is? Hagyjuk a számokat beszélni: Mulgareanu piramisa kilencvennyolcegészhatvezrelékénél nagyobb, hatszázszor szélesebb és kábé nyolcszáztizenhategészkilencszázharmincnégyezer mélyebb mint a Kheopsz-piramis. Számolj egy kicsit te magad is: szerény méretei ellenére, ma bármelyik óvodás tudja, ki az a Kheopsz – ráadásul háromezer évvel a halála után!

Ha figyelembe vesszük a te piramisod méreteit, nem látom be, hogy a 'Mulgareanu' miért ne lehetne a legismerősebb szó a két-háromszázezer évvel későbbi óvodások számára! Következésképpen semmiféle ok nincs a türelmetlenségre, és engedd meg, hogy egy tanácsot adjak: hagyd a fenébe Cirleau almáját, csak árt az idegeidnek!

Míg a Libás Ember tirádázott, a kulcslyukon keresztül megfigyeltem jellemét, amely felélénkült és érzékenyült, s bár hideg volt és kemény, mégis átítatták a barátság meleg érzései. A hadnagy szinte zavarban érezte magát, hogy időnként kifejezte fenntartásait és kétségeit.

– Lehet, hogy igazad van – mondta Mulgareanu, miközben Apostolescu díványa és az asztala között fel s alá járkált –, bizonyosan igazad van, de ne vedd rossz néven, ha a Barátság Templomának területén, ahol őszinteség uralkodik, éppen itt találtam illendőnek, hogy barátaimmal megosszam a megrázó élményt, amit annak az almacsutkának a felfedezése jelentett nekem! Tudnotok kell, hogy fiatal koromban, még az illegalitás idején, alapvetően foglalkoztatott és gyötört az élet kurtaságának problematikája, mint ahogy általában is a tárgyak létének törékenysége, különösen ami az embert illeti: csak hogy egy példát említsek, íme, mit írtam például negyvenhárom őszén, egészen pontosan szeptember nyolcadikán...

Mulgareanu hadnagy lábujjhegyre állt mamuszaiban, a szolgálati ajtó fölötti polcra levette összes műveinek harmadik kötetét, a mutatót böngészte, s amikor megtalálta a keresett bekezdést, megköszöörülte torkát és a következő sorokat olvasta fel:

– Szeptember nyolcadika reggel... Arra gondolok, hogy az anyaszült ember élete rövid, ám tele van gondokkal. Megszületik és leszakítják, mint egy virágot; szalad és eltűnik, mint egy árnyék." Az idézetnek vége. Tudjátok meg, hogy ez a gondolat, mint vörös fonal húzódik végig az Életművemen!

– Olvass még... – erősködött a piktor, miközben a Ki nevet a végén? tábláját a lehető legtávolabbra tolta; feszülten figyelte a hadnagyot.

Mulgareanu elpirult a hízelgéstől:

– Nagyon szívesen.

Helyére tette a harmadik kötetet, leemelte a hetediket, amit találomra ütött fel, majd ezt olvasta:

– Az utóbbi évek tapasztalata, továbbá a komplex faktorok objektív analízise arra tanítanak, hogy az ember halála után fekvé marad; ahogy elpárolog a víz a tóból, ahogyan elfogynak és kiszáradnak a folyók, úgy fekszik az ember és nem kel fel többé.

Az idézetnek vége. Ezt ötvenkettő február negyedikén írtam volt. És így tovább, láthatjátok tehát, miért ragaszkodom annyira a piramishoz: egy kellően nagy és erős temetkezési emlékmű a leghatásosabb oltalom a balvégzetű természeti hatás ellen, ami nem más, mint az Idő! Az Idő mindent elemészt, az idő, amely bebizonyította kegyetlen hatalmát az almán, amelyet te, Apostolescu ajándékoztál a téglavetőnek. Tudjátok meg, drága barátaim, egyáltalán nem rossz ötlet, hogy a piramis, ami az én ötletem volt, az én nevemet viselje: ebben a mi közös akaratunk megnyilvánulását látom, mindannyiunkét, hogy ellenálljunk az Idő pusztító hatalmának! Nem tagadom, ehhez hasonló gondolat megvalósítása érdekében mozgósítanunk kell az összes energiánkat, amivel csak rendelkezünk, ezért is hallotok amellett érvelni, hogy az állami tervet minden területen és az előírt mutatóknak megfelelően kell teljesíteni. Nem akarok nagyképűsködni, sem szeszélyeskedni, ez a jelenlegi stádium imperativusza, mivel csak így lehet jó minőségű piramist létrehozni! Legalábbis én nem ismerek ennél jobb módszert!

Egy pillanatra elléptem a kulcslyuktól: elzsibbadt a derekam. A Barátság Fülkéjében egy Tulcea megyei vegetáriánus és egy bangkoki mészáros nyalták meg egymás fülét. A Barátság e két szélső üregének a homályában feltűnt a következő pár. A tó felől fujdogáló kellemes szellőtől felélénkülve hajoltam vissza a kulcslyukhoz, miközben Apostolescu kapitány így kiáltott a hadnagy felé:

– Milyen szép szövegek és mind tele szellemmel! Olvass még valamit!...

– Melyik kötetből? – kérdezte Mulgareanu hadnagy.

– Amelyikből akarsz!

– Azt már nem, nektek kell megmondanotok, én olyan nehezen tudok választani... Itt van például a "Beszéd a Központi Felügyelőség felújítása alkalmából", ez jó lesz?

– Igen, igen, ezt akarjuk! – kiáltotta boldogan tapsolva a három barát.

Mulgareanu hadnagy kinyitotta a kezében lévő könyvet a megfelelő helyen, és néhány mély belégzés után szavalni kezdett:

– „Lenni vagy nem lenni: az itt a kér...” – de a mondatot nem fejezhette be, a falióra beléfojtotta a szót: éjfél ütött. Mulgareanu gyorsan visszatette a könyvet a polcra, és nagy áhitattal hallgatta végig a tizenkét gongütést. Még a gazdája köpenyéből kikandikáló libát is meghatotta a pillanat magasztossága. Pontosan abban a másodpercben, amikor a tizenkettedik ütést hallottuk, kinyílt a szolgálati ajtó és megjelent Cleopatra! Úgy volt felöltözve, mint ahogyan először láttam a Barbusse utcai lakásban: hosszú,

szennyes, a padlót söprő kötényt, és bolgár szokás szerint a sarkainál rézszegecsekkel feltűzött fejkendőt viselt. Cleopatra hatalmas ezüstitát tartott, azon rögtön felismertem, a Direktor csokoládéit: milyen különös utat járhattak meg ezek a finomságok is! A Direktor elvtárs zsebéből az én zsebembe, onnan a kapitány egyenruhájának a zsebébe, onnan Cleopatra tálcájára, a tálcáról pedig egyenesen a piktor feneketlen gyomrába jutott, holott az történt, hogy a szerencsétlen tündér már a bejövetelkor elrontotta a dolgot, ugyanis nyomban mellé állt a piktor, aki már ki is tátotta a száját, hogy a Direktor elvtárs csokoládéját befalja. A Libás Ember, Mulgareanu és Apostolescu sorban álltak a piktor háta mögött, egykedvűen nézték az elszabadult harácsolást.

– Lassan a testtel, te piktor, mások is szeretik a csokit – mondta a Libás Ember a piktor vállait paskolva. Amaz felemelte a fejét és nagy bőfögések közepette visszatért a helyére; szakállán és nyakán szétkenődött csokoládé. A másik három barát testvériesen elosztotta a keveset, ami még maradt, majd Apostolescu kapitány szólalt meg:

– Drága barátaim, úgy vélem, Mulghi felolvasása teljesen kielégítette szellemi igényeinket, Cleopatra pedig csömörig kényeztette gyomrunkat a tálca rakományával, amit volt szíves nekünk behozni. Miért is ne javasolnám, hogy a néhány órácskát, ami napfelkeltéig még hátra van, Higiénia istennő oltárán áldozzuk fel. Nektek mi a véleményetek?

– Javaslatod, Apostolescu, mint mindig, ihletett és tüne-ményes! – szavalt a kórusban a másik három.

– Drága Cleopatra, kérlek tehát, tedd a kötelességed!

Cleopatra kilépett a szalonból az üres tálcával. A kapitány és a hadnagy ama asztal alól, amelyen a Ki nevet a végén táblája feküdt, egy kádat húzott elő, amit én addig nem is láttam, mivel a zöld terítő elfedte. A két tiszt a szoba közepére állította a kádat, majd vetkőzni kezdtek. A piktor és a Libás Ember követte amazok példáját: háziköpenyüket és a mamuszt a díványra rakták. A köpeny fogságából kiszabadult liba szabadon futkorászott a szobában, mi-alatt a négy meztelen férfi a kádhoz lépett, és csendben várakozott a Központi Felügyelőség tündérére. Ő nem is késlekedett, és egyik kezében egy vödör hideg, másik kezében egy vödör lobogó-forró vízzel azon nyomban megjelent. A szorgos Cleopatra beleöntötte a vizet a kádba, miközben letörölte izzadt homlokát. A férfiak előbb csupán a jobb lábukat mártották a vízbe, utána a másikat is, elhe-lyezkedtek körben a kád szélén, szép lassan csúsztak le, s így én – onnan, ahol álltam, – nem láthattam csak négy fejet kiemelkedni a kádból, körös-körül pedig kellemes, meleg gőzfelhőt.

Cleopatra szégyenlősen köhintett:

– ...Éppen negyed órával múlt tizenkettő, kapitány úr ...

– Elmehetsz Cleopatra, köszönöm... – mondta Apostolescu.

– Most már magunk is megleszünk.

– Akkor a vizontlátásra, kapitány úr!

– Vizontlátásra, Cleopatra. Akkor holnap!

Cleopatra elhagyta a szalont, a szolgálati ajtót gondosan becsukta maga mögött.

Mulgareanu hadnagy a falon lévő órára pillantott:

– Sajnos barátaim, ma nem tudok túl sokáig maradni. Nagyon nehéz nap vár rám.

– Oh, mindig a munka, a munka, és újra a munka – elégedetlenkedett Apostolescu kapitány. – Drága Mulghi, miért vagy ilyen szigorú saját magadhoz, miért? Mikor tanulsz meg végre igazán lazítani a barátaid társaságában, hogy ne állandóan a másnapi feladatok körül járja az eszed?

– Nagyon jól tudod, Apostolescu, mennyire szeretek három-tokkal fürdőzni – mondta Mulgareanu, miközben a Libás Ember a hátát szappanozta – de pont ma reggel valami nagyon fontosat kell elintéznem: minthogy elkészült a piramisom, elmehetek végre munkalátogatásra a téglagyárba, hiszen már nincsen szükségem a téglákra. A Direktor pontban hatkor vár. Persze ha akartok, eljöhetnek ti is velem, nem fogjátok megbánni...

Részlet Valentin Lustig:

Piramida lui Mulgareanu c. regényéből.

Szeged

Fordította: Pató Attila

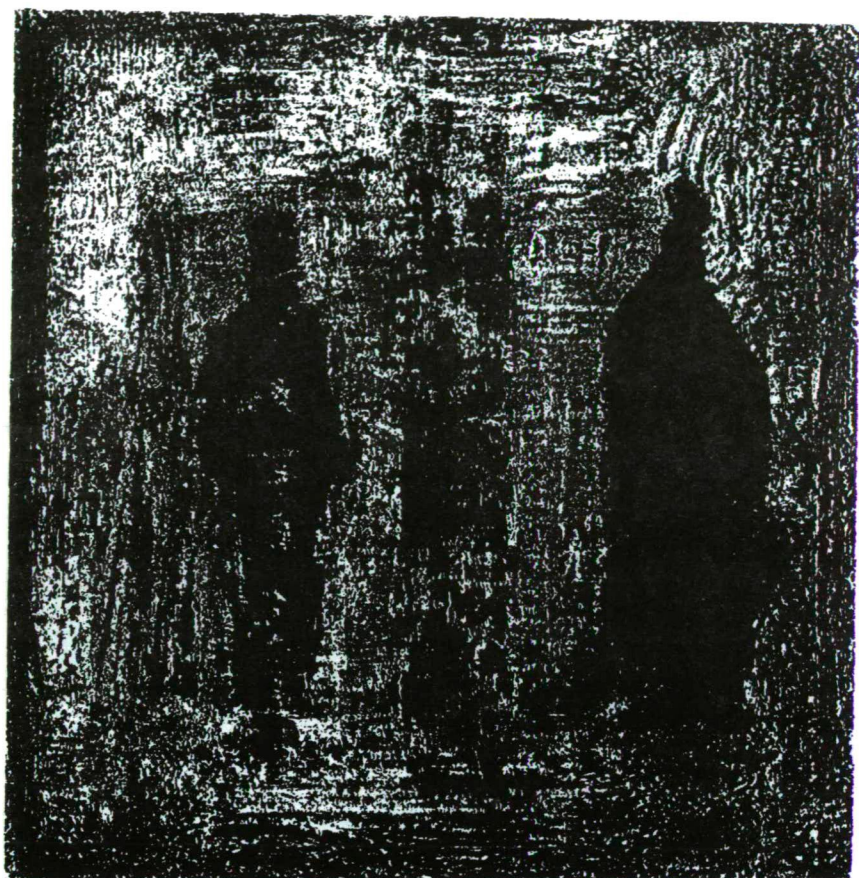
Kis őszi rádióvers

(Balassa Péternek)

a rádióban nincs adás,
reggelre vers kell, hát legyen,
fáradtságát csavarja át,
mint potmétert az éteren.
húzza a föld veszélyesen,
vizes kabát a kedv, mi támad,
de harminckilenc évesen
tud némely rutinériákat,
és csukott szemmel teljesít,
ott belül vak van, békálencse,
öngyulladásig préseli,
s a kegyelem ezen túl csak szerencse.
eszi a föld az őszt, eszi,
rágja fehér botját, a tollat,
húzza a föld s tán azt hiszi,
ha térden áll, el sem botolhat.
húzza a föld veszélyesen,
harminckilenc az néha szinte hetven,
egy szonettet talán megír,
teli az ősz vizes szonettel,
egy bőrrönd komposztált papír
marad utána s egy szünetjel.

Budapest

Parti Nagy Lajos

Aztán meg

*(Megyünk. Hátunkon egy-egy Musza Dagh.
S mint hangyák, tövébe petézzük sorsunk.)*

lassú ébredése van a napnak s míg
ablaknak ütődik a fény, két csipás
galamb s két platánlevél egy fán még
tűnődve üldögél, hallgatja, ahogy a
fény s a láрма bevégzi mára elrendelt
dolgait. Gyerekek jönnek, kis kötélre
fogva húzzák a réteket; hálókba
nagylobbú, szétnyílt törzsű fákat s
halakból kicsúszott kopoltyúkat fognak.
Kezük formás, bakancsuk máris térdig ér.
Fehér fogaikon megáztatják a napot, mit
az este bádogvonaláról valaki nagy-nagy
körökben feléjük forgatott, s úgy élnek
tovább, mint hálókba kilépett, nagylobbú
szétnyílt törzsű fák, bár ázott esernyőjükön
egy-két posztmodern beütés, hang-madártörme-
lék s egy kandi csecsemőfej: a háború.

Szeged

Juhász Anikó

Kariatida

*(A vers végén, ott kellett volna
sírnia, de formát nyert benne a
kakofónia.)*

Egy bádoggötél volt, mit
versének közepén meggondolatlanul
otthagyt. Csak állt, sokadmagával,
(ezt szabad), nézte a harkályt
a mindig cselekvő ég alatt,
s valóra váltotta (költőnek magnifique,
meg egyéb) a lefolyástalan(ok) egymásra
torlódo életét, s közben azt mondta:
pszt, macska, s köpött; a fa
száján a levél másnap is kiszökött.

Szeged

Juhász Anikó

Templom

Imádkozzam bárhol is
egy pillanat alatt
templom nő fölibém

térdepelnek mind a padok
párolog a szenteltvíz
mikor a gyóntatófülkében leoltják
a lámpát vak galambok ezrei
csapnak föl a megfeketült
oltárkép mögül

könnyű vagyok és kecses
mint a ceruzafaragvány
lelkem-csigalépcső
mennybőlazangyal-libabőr
két meztelen szem kortyol
pillantásaival
a szenteltsötétből

Pécs

Méhes Károly

A darázs

Utazik a villamoson a darázs. Azon a járaton, amely Budáról Budára megy, Pesten át. Szép napos koraősz van, barnult vállak és bokák; még a zsúfoltságban is van valami frissesség és zamat, akár a gyümölcsökben, amelyek ilyenkor szoktak forgalomba kerülni.

A darázs nem kér ülőhelyet, nem szorít magának állóhelyet, ő a lebegőhellyel is beéri. Az ablaküveg mentén lebeg föl-alá, egyelőre még majdnem észrevétlenül. Odakint fényes üzletek, járókelők, autónak mondott füstölgő beskatulyázások, mállott vagy kimosdatott házak, hirdetések, nyakak sűrűségén fejek sokasága: mindez a darázs karcsú dereka mögött. Az utazóközönység és a világ között rejtett fullánk lappang.

A darázs az imént még ott röpködött a fogantyúk fölött; csak az imént, amikor kanyarodott a villamos, akkor sodródott az ablakhoz. Neki még van sejtelve róla, hogy az utazásnak illik megadni a módját, és egyáltalán, hogy az utazás nem azonos a közlekedéssel. A Széna tér óta nézem a darazsat, amint lassan hátrább úszik, ha gyorsít a villamos, és előrelődül, amikor fékez.

De most jönnek a napilapok. Negyedrért hajtvá csattannak az üvegen. Mintha a hátrafelé szaladó külvilágot akarnák megfenyíteni, s ebben állná útjukat az átlátszó síkidom. Egy újság, amelyet nem ismerek; egy másik újság, amelyet ismerek és nem szeretek; egy harmadik újság, amelyet nem ismerek és nem szeretek: teljes egyetértésben zuhognak az eltévedt rovar folyamatosan változó tartózkodási helyére, anélkül, hogy magát az élő erőt eltalálnák.

Utak és lehetőségek ezernyi szétágazása. Vajon hol fog leszállni a bestioláris útitárs? (A leszállást a szó legeredetibb értelmében is vehetjük.) Azt a lehetőséget, hogy leszálljon a Margitszigetre pajkoskodni, már elmulasztotta, már a Nyugatinál járunk. Ha most kiszállna és egy másik ablakrésen beszállna, elutazhatna Miskolcra vagy Nyíregyházára; vagy a szomszédban, Közép-Kelet-Európa leggyönyörűbb hamburger-istállójában juthatna egy kis ételmaradékhoz. Moziba is mehetne, valamelyik megváltozott nevű körúti intézménybe; és amikor a vásznon leszúrják a hőst, ő – a nagyobb empátia előmozdítása végett – leszúrhatná az egyik nézőt. Mondjuk a főnézőt. Főhős és főnéző egyszerre csikorgatná fogaikat.

Én az Oktogonnál le fogok szállni; de ha ott nem, akkor a Király utcánál egészen (olcsó poén volna azon töprengeni, hogy ki hízlalta kövérebbre az irodalom potrohát: a Majakovszkij vagy a Király?) biztosan; ezért előre megmondom, hogy nem fogom tudni, mi lesz a darázssal – különben is, azóta már biztosan lett vele valami. Talán kiszúrt egy szép hölgyet, mármint magának. Talán kifújja őt egy bolond szél ebből a síneken gördülő bolond likból. Talán követi példamat az Oktogonnál vagy a Király utcánál, de legkésőbb a Wesselényi utcánál, és amíg én leszálok, addig ő röptében elhagyja a szerelvényt. Vagy ellenkezőleg: amikor majd mindenkinek el kell hagynia a járművet, valahol a végtelen távolban, a Nagyrealista körtéren is túl, közel a Vak Macska belső ügyéhez, ő lesz az egyetlen, aki nem engedelmeskedik a hallgatólagos felszólításnak.

Végül az is lehet, hogy elunja mégoly kurta életét a must- és gyümölcsillatú mulandóságban, és agyonütteti magát egy félkolumnás politikai őrjöngéssel.

Igazán nem tudom, hogy mi lesz a darázssal, és mi lesz ezzel az ősszel, meg a Budáról Budára kanyarodó sínekkel, meg a város fölött elúszó menyét- és teveformájú felhőkkel; és nem tudom, hogy mi lesz azzal a vérlázító kijelentéssel, amely szerint a meghatározatlanság a valóságos létezés tagadása – de azt tudom, hogy amint az aszfaltra teszem a lábamat, rögtön és visszavonhatatlanul múlt idővé válik a hosszúkás drágakőre vagy remek ötvösmunkára emlékeztető fekete-sárga, karcsú féreg, potrohában azzal az önmagához méretezett, egyetlen cseppnyi méreggel. S nem fogok tudni megszabadulni attól az érzéstől, hogy elmulasztottam valami nagyon fontosat.

Két öreg arc

Az egyik: az elhasználtságtól lekerekedett. Mint egy agyagos, bozotos domb. Idők és szenvedések egyenletes rétegekben vannak lerakódva.

A másik: az elhasználtságtól széttöredezett. Minden vonása másfelé tart. Kevesebb esztendőt látott, kisebb veszélyekkel nézett szembe, mégis nyilvánvalóbban öreg, mint az előző. Csakhogy mire nyitott a nyilvánvalóság?

Nem hasonlítanak egymásra, nem is tudnak egymásról. Én vagyok az, aki ezen a papiroson, akár valami rövid, váratlan vendégségben összehozom őket. Lehet, hogy engem is elfelejtett azóta egyikük is, másikuk is; de hátha mégsem csak az én szeszélyem, és nem is az életem időrendjének szeszélye hozza létre ezt az *egysíkú* találkozást.

1.

Két héttel ezelőtt, amikor még nem akart végetérni 1992 nyarának enyhítést nem ismerő, száraz forrósága, T.-be kellett utaznom. A vonaton leült mellém egy öregember, és elmondta nekem az életét. Minél többet elmondott belőle, annál világosabban láttam, hogy az elbeszélte események és fordulatok nem annyira az életét, inkább az arcát rajzolják meg; ha úgy tetszik, az arc maradt meg az élet összefoglalásaképpen. Igyekeztem ez utóbbit minél pontosabban megjegyezni, hogy segítségével földézhessem az előbbit is.

Ahogy beszélt, nem a múltból haladt a jelen felé: először a máról és a tegnapról beszélt, aztán az egészen régi múlttól, amely annyira régi, hogy már számára sincs meg: gyermek- és ifjúkoráról. Végül és legtöbbször a múltnak arról az alaktalan és mozdíthatatlan tömbjéről beszélt, amely most is megvan a számára, vagy inkább amely számára most is megvan ő, annyira, hogy haláláig sem fog szabadulni tőle: a háborúról és az azt követő, azzal számára egybeolvadó néhány évről volt szó egészen addig, amíg a vonat átvágott az Alföld északi részén.

Felidézem élete legkülső körvonalát.

Azért járt a fővárosban, ahonnan éppen hazatér, hogy elkísérje öccsét és annak feleségét a turistabuszhoz, amely visszaviszi őket Svédországba. Tizen voltak testvérek, négyen vannak életben; ő a legidősebb, 1917-ben született, és amikor felsejött, gazdálkodni kezdett apja tizenkét holdján, amelyet mint legidősebb fiúnak örökölnie kellett volna. Ezt a testvérét, akit kikísért a buszhoz, huszonöt évig nem látta: őt 1939-ben behívták, 1943 elején fogságba esett, ahonnan nyolc és fél esztendő múlva került haza; öccse időközben elhagyta az országot, és a hatvanas évek végén látogatott először vissza.

Jókedélyű, kiegyensúlyozott, öreg bácsi. Felhúzkodja karján és hasán az inget, lábszáran a nadrágot. Mutatja a sebhelyeket.

Hihetetlenül sokat szenvedett, még több szenvedésnek volt látó tanúja; és okozott is valamennyi szenvedést. Ez utóbbiakról részvét nélkül, az előbbiekről önsajnálat nélkül beszél. Résztvett Észak-Erdély visszacsatolásában, aztán a délvidéki bevonulásban, végül, a második magyar hadsereg katonájaként, egységével a Donnál kellett feltartóztatnia az előrenyomuló szovjeteket; jobbról az olasz, balról a román egységek megadták magukat, őket az ellenség bekerítette; ők harcoltak, amíg volt lőszerük; ő harcolt, amíg sebesülése miatt harc-képtelenné nem vált. Századából nyolcan éltek túl a háborút; ő egy szibériai munkatáborba került. Négy évig a fakitermelésben dolgoztatták, majd egy hadiüzemben kellett acéllemez vágni.

Látta egész falvak lakosságának nemre és korra való tekintet nélküli kivégzését; látott sok halált és kevés túlélést; látott kis részletekben egy nagy mozgást, amelyet egészében soha nem akart áttekinteni. Elismeréssel beszél mindarról, ami nagy és erős: az SS-ek vagányságáról, a Tigrisekről, amelyek – az út keskeny lévén – átmennek a házakon, és eltapossák a házakban rejtőzködőket. Az Omszk melletti hatalmas üzemről, az odatelepített vadonatúj amerikai gépekről; arról, hogy voltaképp milyen egyszerűen készül egy harckocsi. Még őrjönek halálmegvetéséről, vagy inkább életmegvetéséről is bizonyos elismeréssel beszél.

Ugyanilyen elismeréssel mondja a fogságban töltött napok számát: háromezeregyszázkilencvenöt. A számot azonnal elfelejtettem, de pontosan emlékszem az éles, rövid vonásra a száj sarkában.

A szemközi ülésen másképp és más irányban haladt az idő: egy fiatalember népszerű mitológiai kézikönyvet olvas. Az illusztráció láttán azt kell gyanítanom, hogy éppen Zeusz egyik erotikus kalandjánál tart. Nem tud betelni az olvasott részlet szépségével, nem akar kilépni a pillanatból: nem lapoz.

A száraz táj és az arc felé fordulva kérdezem: van-e valami jó emléke erről az időről? Valami, ami kiemelkedik az éhezés, a hideg és a kegyetlenség több ezer napjából?

Legyint. Aztán elmondja, hogy egyszer, a második évben kivágott egy különlegesen vastag fát, amely egymagában tíz köbméter volt, és akkor, a norma túlteljesítése miatt, másfélszeres fejadagot kapott. Később kapott pénzt is.

Asszonyok? – Legyint. – Szerencséjének tartja, hogy nem nősült meg a háború előtt. Feleségének első férjét a frontról engedték haza esküvőre; két héttel az esküvő után elesett.

Megfakult szemeiből, az orrgyök fölötti mélyedésből kiolvassom: van két fia; negyven éves lesz az öregebbik, és gépkocsivezető; harmincnégy éves a kisebbik, és műszerész. Néha kisegítik a szüleiket, de ők is szűken vannak, családos emberek. A felém eső halántékon és a fülcimpán látom, hogy van három unokája, de ritkán találkozik velük.

Kérdelem tőle: mennyi pénzből él, ő meg a felesége? Megmondja; néhány száz forinttal több, mint a jelenleg számított létminimum. De azért nem szűkölködnek: ő még jól bírja magát, még csak hetvenöt éves, még eljár dolgozni, ha kell, ide meg oda.

Nézem a kezeit, amelyek végigdolgozták és meg nem fogták az életet; hiszen ez az élet is, mint az összes többi, meg nem fogható. Erős, vastag ujjak: szántottak és kombájnt javítottak, szőlőt préseltek és lefejtették a bort, és habozás nélkül elsütötték a fegyvert. Öregség: eseménytelen, de nem gondtalan. Kihívja az ítélkezést, mégis tanulság nélküli; szánalmat ébreszt, amellyel nem jár közelség, együttérzést, amellyel nem jár szeretet.

A múlt: mi az, hogy múlt? A vonat belsejéből nézve nincs meg és nem hozzáférhető; a táj felől nézve megvan, de csak mint elenyésző töredéke a jelen pillanatnak.

Elpusztíthatatlan életerő – elpusztított ítélőerő.

2.

T.-ből hazafelé jövet megszólított az utcán egy ember, és pénzt kért. Azaz, nem ő kért, hanem én kérdeztem, hogy segíthetnék-e rajta. Ott álltunk, ahol a pályaudvar fölött két forgalmas utca találkozik – egy avítan modern kockaház oldalában, egy kőmellvéd előtt, egy padnál, egy előrenyúló faág alatt. Elmondta, hogy ő B. Pál, egykor tornászbajnok; talán hallottam a nevét? Bevallom, hogy soha egyetlen tornászbajnoknak sem hallottam még a nevét; itt, a papíron bevallom, de akkor nem vallottam be. Helyette föl tettem a már említett kérdést.

A kérdés föltevésének pillanata egyben a táska letevésének pillanata volt. Útitáskámat nehéznek éreztem; könyveken és folyóiratokon kívül egy üveg T. környékén termett és palackozott, kitűnő, drága bor volt benne.

Adtam pénzt, hogyne, még hozzá aránylag sokat, legalábbis többszörösét annak, amit ilyenkor adni szoktam. Ha magamról beszélnék, elmondanám: van gyakorlatom benne, hogy a másodperc törtresze alatt kiszámítom azt a legkisebb (és értelemszerűen legnagyobb) összeget, amellyel megválthatom a hozzám-lépő ismeretlenek azonnali feledését. Amit adtam, ennek négy-szerese vagy talán ötszöröse volt, egyben a nálam lévő pénznek nagyjából egyhuszada, egyhavi jövedelemnek pedig csak százada vagy annyi sem. Ki lehetne számítani, hogy egy nap alatt mit lehet kezdeni vele, esetleg hogy kettéosztva két napot mennyire könnyít meg; de a padon heverő, széthasadt párna, amely a B. Pál néven bemutatkozó ember álmait volt hivatva körülfogni, és a nejlonzsákok, amelyek ruhatára és éléskamrája voltak, rögtön elgáncsoltak mindenfajta számíttatást. És minden számíttatáson túlmenően, gyáva részvétem beleütközött a másik ember hatalmas és megdönthetetlen szabadságába, amely a szerencsétlenséggel párosulva túlfeszítette a felhevült alkonyati pillanatot, és amelyet percek alatt sárrá fog áztatni az első hideg eső.

Ő is elmondta nekem az életét. Ez másképp volt megfoghatatlan élet, mint az előző: süllyedések, zuhanások és hanyatlások egymástól elkülönülő stációi; sorsvonal, amely minden álomáson és megállóhelyen megáll. Jobb napokat látott mondatok.

Habozás és fenntartás nélkül elhittem, hogy ő B. Pál; de nem tudtam volna megmondani, hogy ki az az ő. Szófűzésében észrevettem a megszilárdulni készülő kliséket, amelyek a hivatalos életrajzokhoz hasonlóan az emlékezet lángjának nem felszítására, hanem kioltására törekcsenek; mégis látszott, hogy maguk a szavak csak nemrégiben szakadtak el az őket kigondoló eszmélettől – a realizmus diadala.

Ennek az életnek lent van az enyéspontja; innét viszont beláthatatlanok az egykori magaslatok – dicsőség, boldogság, fiatalság, sőt a rendezett életviszonyok egyhangúsága is.

Világosan emlékszem a hanyatlástörténet állomásaira, a rohamosan romló és egymást rontó körülmények szorítására: vízenyős kék szemek, amelyeket gyulladásra hivatkozva sűrűn kell törölgetni, csontig hasadó, kígyózó ráncok, fogatlan és vértelen száj: arc, amely ellentétes irányú, függőleges mozgások összessége.

Ki az az ő, aki egykori nevével próbál takarózni? S ki az az én, akit egyelőre még eltakar a saját neve?

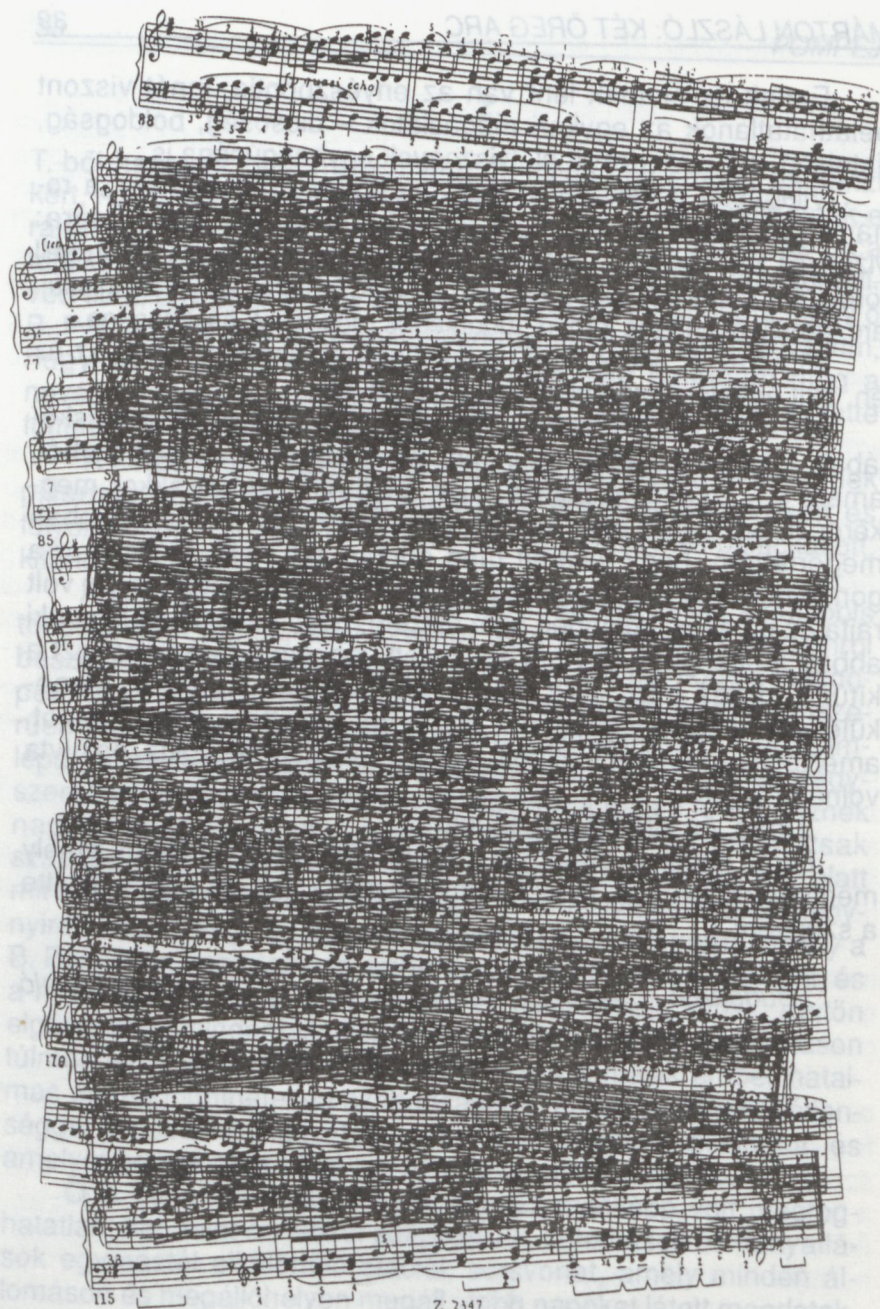
Ha ő ezt megkérdezte volna, miközben megmutatta zacskójában a kenyérhéjakat, és innom adott abból az ecetes borból, amely egy műanyag palack alján lötyögött, ha ezt akkor megkérdezi, bizonyára nem tudtam volna válaszolni rá. Azt azonban megértettem, hogy valamit még adnom kell neki. Először arra gondoltam, hogy az ingemet vagy a nadrágomat vetem le, de volt rajta ez is, az is; különben sem hiszem, hogy kellettek volna neki abban a hőségben. Így hát elő kellett vennem a táskámból azt a kitűnő, drága bort, amit még T.-ben kaptam valakitől. Menekülésem közben valahonnét messziről hallottam azt a hangot, amelyet az az ember hallatott, akit B. Pálnak hívtak volna, ha hívta volna őt valaki.

„Uram, ön királlyá tett engem!”

És az alattvaló otthagyta a királyt. Otthagyta az életet, amely megfoghatatlan volt, mégis karnyújtásnyira volt, és magával vitte a szégyent.

Budapest

Márton László

Hallgatás és fennírás nélkül emletem, hogy ő. Pál de nem tudtam volna megmondani, hogy ki az az ő. Szóval az én észrevétel a megszokott, közönséges, amelyek a hivatalos életvezetékhez hasonlóan az emlékeztető, amelyek nem felelnek, hanem kifejezésre bírják, mégis látszik, hogy maguk a szavak csak nemrégiben születtek el az ékeztető és a szóval – a realizmus diadala.

... föl kellett tennem magamnak azt a velejéig elhibázott kérdést, hogy vajon a gondolkodás túlsúlya nem veszélyezteti-e az írást, sőt nem végzetes csapás-e az írásra, amely természete szerint mindig lezárás és véglegesítés, valamely állapot *beállása*, szemben a gondolkodással... valamely önmagából képzett távolság legyőzése, és így végsősoron az idő elindítása... úgy tűnt, hogy gondolkodás és írás kapcsolata olyan, mint fénykép és lefényképezetté, és amennyiben a gondolkodás nem eszköz, hanem maga a gondolkodás, és amennyiben az ember magában a gondolkodásban lakik, a gondolkodás az otthona, akkor egyrészt hogyan, másrészt miért jutna eszébe mindezt lefényképezni, hiszen valahányszor fölébred a gondolkodásban találja magát: *ébredése gondolkodóba esése*... akkor meg mire az emlékezés etc... ugyanakkor mégis nyilvánvaló, hogy a kérdés velejéig elhibázott – a gondolkodás

„fénytörése” valamely ellenséges közegben... valahol érezhetően lefékeződik a gondolkodás, lelassul a gondolat... még rémisztőbb a következtetés: hogy ti. maga az agy a gondolatelnyelő-közeg! ezért gyorsabb a fény!... mert mi lenne, ha a fény útjába is ilyen akadály állna, ha a fény is, így, „csírájában fojtódna meg”, ha a fényforrás egyidejűleg sugározná és elnyelné a fényt... ám bármilyen riasztó e gondolat, lehetetlen nem *szimpátiával* gondolni egy olyan agyra, amely, mintegy fekete lyukként, magába zárja a gondolatait... itt egy olyan hatalmas erőtérrel van szó, amelynek vonzását egyetlen gondolat sem képes legyőzni, tehát egyrészt fogva tartja a gondolatait, másrészt gondolatokat ejt rabul... be kellett látnom, hogy ettől a gondolattól magam sem tudok szabadulni... mi van, ha az én agyam is ilyen? legalábbis: mi lenne? ... vagyis olyan temető, ahol a sötétség leple alatt mozgalmas szellemi élet zajlik... erről más mit sem

sejthet, hiszen a feléje irányuló gondolatokat elnyeli... ilyen agyra csak az gondolhat, akinek vészesen elszaporodtak a gondolatai, aki másként nem tud gátat vetni a gondolkodásnak, akinek önpusztító természetű gondolatai támadnak etc. ... magára veszi a világ gondolatait... miközben az embereket megváltja felesleges, önveszélyes! gondolataiktól, maga „elemésztődik” a „rázaporozó gondolatesőben”... az ún. *agyrobbanás* pillanata, amikor minden tömeg energiává alakul át: egyetlen vakító fényű villanás ... gondolat- és fénysebesség e pillanatban egybeesik... tehát, ha az agy a robbanás pillanatában olyan távol van a Földtől, mint most a Föld a Naptól, etc...
(agyrobbanás)

Szeged

Jónás Csaba

AZ IRODALOM (MINT) A KÁNON KRITIKÁJA

Az irodalom szövegek összessége. Ezt a szöveghalmazt nemigen lehet jól meghatározni, legfeljebb annyit tehetünk, hogy az ebbe a halmazba tartozó szövegeknek a lehetséges funkcióit megvizsgáljuk. Hagyományosan a tanító, a hasznot hozó és a szórakoztató szerepről szoktunk beszélni, és ezekhez jön a modernizmus új „célja” vagy cél nélkülsége, amikor arról beszélünk, hogy az irodalmi mű célja és funkciója önmaga léte.

A kánon az irodalomnál nem kevésbé meghatározhatatlan fogalom, amely, úgy vélem, szintén szöveghalmazt jelöl, olyan szövegek csoportját, amelyeket valamilyen az előbb említett pragmatikus okból egy összefüggés részeinek tekintünk. Talán a kánon tekinthető behatárolt intertextualitásnak, amelyben az intertextualitásnak az a jellemzője, hogy szinte bárhol és bármikor bármilyen szöveget képes a szövegösszefüggésbe úgy belevonni, hogy az „új” szöveg a már meglévő szövegeknek új értelmet ad, illetve a már meglévő szövegek az intertextualitás-összefüggésébe helyezik az új szöveget, vagyis értelmezik, kommentálják. A kánon így az intertextualitás akadályává lesz, és az így megszülető értelmezés pedig valószínűleg oxymoronikus, azaz önellentmondás. A kánon meghatározza azt, aminek a meghatározása kivihetetlen, vagyis, hogy milyen szövegek adhatnak értelmet azoknak a jeleknek, amelyek az olvasó egyén tudatában felmerülnek. Azért kivihetetlen ez a meghatározás, mert a nyelv ellenében működik. A nyelv használatakor a nyelvi elem a beszédben pragmatikus vonatkozásokkal egészül ki, értelmét,

értelmezhetőségét meghatározza a vonatkozások, a konnotációk jelentéstani hálója. Ha behatároljuk, hogy az intertextualitás mely szövegeket foglaljon magában – és a kánonnak egyéb célja aligha lehet –, ennek a nyelvi ténynek megyünk elébe. Attól tartok, hiába. Ahhoz, hogy a kánon intertextualitása valóban éljen és értelmet adjon az olvasás aktusának, meg kellene tudnia határoznia az olvasó tudatát is mint az intertextualitás részét, illetve azokat a szövegeket is minősítenie kell, amelyeket az olvasó a kánon műveivel való megismerkedés előtt már olvasott. Ez utóbbi nagyon sok szöveg átértelmezését jelentené, ami nem tudjuk, hogyan hajtható végre, bár magam ezt semmiképp sem tartom lehetetlennek. Sokkal rejtélyesebb ennél az a kérdés, hogy hogyan viszonyul a kánon az olvasóhoz mint szöveghez. Amennyiben az olvasó személyiségét jellemezhetőnek tartjuk, életének története megfogalmazható, vagyis bizonyos számú állítás megtételével meg tudom teremteni az olvasó egyén jellemének a fikcióját, akkor fontos lesz számba venni, hogy ez a jellemzés hogyan viszonyulhat a kánon intertextualitásához. Vajon az egyén cselekedetei és a kánon szövegei által „megfogalmazott” – referált – cselekedetek, az olvasó attitűdjei és tulajdonságai, valamint a kánon által állított értékek és vélekedések mennyiben egyeznek meg és mennyiben különböznek? És ennek a viszónynak milyen esztétikai hatás lesz az eredménye?

Azt állítom, hogy a kánonnak része maga a szöveg, a *kiválasztott* szöveg, azok a cselekedetek, amelyekre a szöveg utal, amelyekkel a nyelvi jeleken túl is közöl információkat, valamint részei az értékek, a nézőpontok, a vélekedések, a szimbólumok és a motívumok. És ebből a második *kanonizált* csoportból következik, hogy maga az esztétikai hatás is *kanonikus*. Illetve a szövegnek vannak olyan esztétikai hatásai, amelyek kanonikusak. Am épp a konnotációk lesznek a felelősek a gondolatmenetemben azért, hogy a kánon gyakorlatilag mindig is defekt módon működik, az olvasó sok esetben nincs tisztában a *kanonizált* összetevők második csoportjának minden tagjával, így habár azt tudja, melyek azok a művek, amelyek a kánon részei, sőt azt is tudja, hogy sírnia vagy nevetnie kell, illetve illik a végén, de azt nem mindig hozzák a tudomására, milyen cselekedeteket kell *elfogadnia* és melyeket elutasítania, hogy hol kell elutasítania a *hős* nézőpontját és hol kell nagyon örülnie annak, hogy ő mégis csak a jónak drukkolt. Lehet, hogy *eltéveszti* a „helyes olvasást”. Lehet, hogy a kánon jelészövegének az olvasása blaszfémikusra sikerül. A kanonizáltság ettől nem véd meg, csak abban segít, hogy amikor befejeztük az olvasást, tudjuk, mit kell mondanunk,

mivel kell helyettesítenünk az esetlegesen „téves” olvasatunkat.

A kánon szó maga erősen sugallja, hogy azt állítsam, a *kanonizált szövegnek rituális funkciója van*, ezzel azt igyekszem kimondani, hogy nem a szöveg egyedül a kanonizált entitás, hanem a szöveg és annak pragmatikus vonatkozásai is a kánon „tárgya”. Elő van írva, mit és hogyan, mivégre olvas(s)unk. Csakhogy az így előírt *rituálé* elmondása, megélése csorbát szenvedhet, hiszen a *ritus* az ember lelkében is játszódik, ott pedig olyan szövegekkel kerül összefüggésbe a *tudatalattiban mint szövegek tárházában*, amelyeknek a kanonizálása nem kivihető, vagy legalábbis egyelőre nem látjuk annak a módját, hogyan is lehet ezt is szabályozni. A szavak itt olyan életre kelnek, amely nem tisztel sem istent sem embert. Vagy legalábbis nem biztos, hogy azt az istent tiszteli, akinek a kedvéért a kánon készült.

A kánon a *befogadó közösség* jellemzője, de a befogadó közösségen kívül jellemzi még az is, hogy milyen esztétikai célból készül a kánon. A következő négy esztétikailag megkülönböztethető károntípusnak a működését vélem nyomomonkövethetőnek az irodalom befogadásának a folyamatában:

1. A *tanítás (docere)* a legkevésbé „esztétikus” cél. Itt az információ átvitele a fontos, és a kánon olyan szövegeket tartalmaz, amelyek konkrét tudást, politikai vagy művészeti-technikai jellegű tartalmaznak. Ennek a kánonnak része lehet Dugonics András *Etelkéje*, mert a maga nemében az volt az első, vagy része Kazinczy Shakespeare-fordítása ugyanezért. Része Kölcsey *Vanitatum vanitasa*, mint az egyik legjobb retorikai felépítésű salomoni költemény. Ebben a kánonban vannak azok a művek, amelyek jól bemutathatóak a műnem sajátosságai és a műfaj szabályai. De itt vannak azok a szövegek is, amelyeknek a jelentőségét valamilyen külsődleges ok adja, valami miatt „érdekesek”. Ezzel a kánonnal az olvasó aligha találkozik, annál inkább találkozik vele a vetélkedőben résztvevő ember, vagy az, aki irodalomtörténetet tanul vizsgára.

2. A második kánon olyan szövegek intertextualitása, amely szövegek valamiképpen hasznosak. Ez a szövegösszefüggés mutat utat erkölcsi kételyeink közepett, magánéleti gondjainkban, és részben ide tartoznak azok a szövegek, amelyek „jól” szórakoztatnak, azaz úgy, ahogy az másoknak is megfelel, ha én szórakozom. Az *utile* a helyes attitűdök tárháza, belőle megismerkedhetünk azokkal az erkölcsi parancsokkal, amelyek különben életünk behatárolt tapasztalata miatt kívülrekednek erkölcsi ítélőképességünkön; és amennyiben saját gondunkká válna valamelyik, esetleg hiányát szenvednénk, nem tudnánk *helyesen*

cselekedni. A kánon ilyenkor gyakran megegyezik magával az etikával. Ha felidézzük az olyan szövegeket, mint Tennessee Williams *A Streetcar Named Desire* (*A vágy villamosa*) című drámája vagy Madách tragédiáját, ahol végül is hasznos tudást szerzünk arról, mit hogyan tegyünk, a végén mégis határtalan szomorúsággal sajnáljuk azt a hőst, aki *haszontalan* volt és elbukott, akkor azt látjuk, hogy mindennek ellenére vagy mindezért a haszon nagyon is *mihasznává* lesz.

3. A szórakoztatás (*delectare*) esztétikai célja az előbbi két csoportnál jóval kevésbé egyértelműen határozza meg a kanonizáltság vonatkozásait. A megszabottság és a szórakozás igénye ugyanakkor csak az első pillantásra tűnik ellentmondásnak. Úgy látom, hogy a szórakoztatás kánonja azoknak a történeteknek és értékeknek, nézőpontoknak az összessége, amelyek valamiért *alkalmasnak* találhatnak arra, hogy a kánont szem előtt tartó olvasó ezen kiválasztott művek olvasásában leljen gyönyörűséget. Elképzelhető, hogy ezeknek a műveknek némelyike „rossz” nyelven, alacsony stílusregiszterben íródott, és akár alantas cselekedetekre is utal a cselekvéstartománya. De a kánon, úgy vélem, hogy a szövegnek ezt a lehetséges jellemzőjét kánonvoltánál fogva tudja *szublimálni*, és a rettenetesből hamarosan *fenséges* lesz, és az undort felváltja a *csodálat* az olvasóban. Ha Swift *Gulliverjére* gondolunk, amikor a lovak és a jehuk világába kerül, és ott a jehuk, az emberre emlékeztető állatok egy fáról a legalantasabb módon gyalázzák meg az odaérkező hőst, nem undort érez az olvasó, hanem a ráció diadalát, hiszen a parabola, miközben igen jól szórakoztat, meg is tanít arra, hogy köztünk és köztük, illetve cselekedeteink és cselekedeteik között az a különbség, hogy mi, t.i. az olvasók olyanok vagyunk, mint a lovak, azaz értelmünk van, azok az emberek ott a fán pedig olyanok, mint a lovak, azaz állatok. A regény ideologikussága és szellemessége nem ebben az egy esetben engedte meg Swiftnek, hogy az alantasságot mint toposzt alkalmazza az elbeszélésben.

Itt kell felvetnem azt a kérdést is, vajon a kánonnak van-e olyan szerepe, hogy a benne lévő szövegek példát adnak arra, hogyan szublimálható, szublimálandó az olvasó olvasási élményeinek a kevésbé kíváncsatos, alantas része megfelelő emlékképpé, amely nem bosszantja sem az olvasót, ha visszagondol rá, sem azt, akinek az olvasó erről beszél esetleg.

4. Amikor az irodalmi szöveg önmaga létét tekinti célnak, pontosabban ha bárki, aki a szöveggel kapcsolatban van, *elzárkózik* attól, hogy a szövegre a szövegtől végül is idegen, külső szándékokat rakjon, akkor a kánonnal kapcsolatban két

megközelítést tehetünk: vagy azt állítjuk, hogy a kánon *külsődleges* a szöveg intertextualitásához képest, és így magához az irodalom létéhez képest is. Ugyan ez ellentmondás így, hiszen ha a kánon az irodalom intertextualitásán belül lévő behatárolt intertextualitás, akkor nagyon is szerves része az irodalomnak, és nem külsődleges. Csakhogy azon a ponton, ahol az olvasó bekapcsolódik ebbe a szövegösszefüggésbe, mégis azt kell mondanunk, hogy a kánon külsődlegessé válik, mert az olvasó szerepét elorozza, és úgy működik, hogy nem enged teret az olvasó kognitív kompetenciájának (amit nevezhetünk akár képzeletnek is), hanem *elolvassa az olvasó helyett a művet*. Ez esetben az olvasót kizárja a kánon az alkotás folyamatából, a nyelvet pedig szintén a holt, nem beszélt nyelv szintjére szorítja, hiszen az élő összetevőt, a konnotativitást gátolja a nyelv funkciói közül. S ahogy az *utile* kapcsán már utaltam arra, hogy a kánon megszab(hat)ja, mit is cselekszünk, azt is megszabja, az utóbbi gondolatmenetet folytatva, hogy mit gondolunk.

Másképp ezt az idegenséget a magunk hasznára is értelmezhetjük: a kánon az irodalom intertextualitásán belül létező idegenség, amely gyakorlatilag *középpontja* az irodalom működésének. Mint középpont állandóan érvényesül vonatkozásaiban, ugyanakkor mivel egyértelműen tartalmazza a korlátozottságot, folyton figyelmeztet arra is, hogy központi ellentmondás, amolyan rousseau-i törvény, ami már akkor idejémult, amikor megalkotják. Amikor ez a konnotativitás korlátozása révén nyilvánvalóvá válik az olvasók és az alkotók tudásában, elindul a kánon, és egyben az intertextualitás éppen létező formájának a felbomlása, a kánon mint középpont alapja lesz a *disszeminációnak*, amiben önmaga *hibássága* válik okává az egész *rend* megváltoztatásának, ama *rend* megváltoztatásának, amely *rendnek* maga a kánon állítólag a *biztosítóka*. Megszületik az új intertextualitás, az új stílus, az új korszak. Így lesz a nagyon realista *Ulysses* szürrealista, az elképesztően szürrealista *Finnegan's Wake* pedig felfoghatatlanul realista. Így lesz a ballada, amely V. Lászlóról szólna és mesélne történelmet, a lélektani elbeszélés jeles szövege. Így töri meg egy kompozíciós *elvétes*, hiba a történeti elbeszélés „paradigmáját”, és ad utat Gozsdun és Bródyn át Kosztolányi felé, hogy a *szöveg* immáron egy új stílusban az ember bajairól szóljon, ne kizárólag az *egyén* számára nem mindig könnyen felfogható nagyobb közösségbeli létről. Megjegyzendő, hogy a kánon persze nemcsak a művek divatjait befolyásolja, és így nemcsak a stílus korszakok változhatnak a kánonok disszeminációjával. Igaz ez a kritikai szövegek és a kánon összefüggésében is. Móricz Zsigmond

szövegeit említem itt példaként. Ezekben a művekben a kritikai szöveg igen sokáig a realizmus folytonos diadalát élte meg, holott az *Árvácskában* maga Móricz nevezi el a fejezeteket zsoltároknak. És zsoltár a *Barbárok* is. Tehát magam inkább mondom azt, hogy Móricz szövegei bibliai parafrázisok, és inkább idézik a zsidó őszövétségi bibliamagyarázatok hagyományát, mintsem hogy azt állíthatnánk, realisták. Persze itt akkor ki kell jelentenem azt is, hogy aki Isten létét állítja az általa létrehozott szövegben vagy szöveggel, az nem realista.

Mivel számomra az irodalom elsősorban az olvasás szempontjából fontos, fenntartással tudok csak helyet adni a klasszikus fogalmának. A klasszikus az a műalkotás, amelynek az értéke attól független, hogy olvassák vagy nem. Értéke megkérdőjelezhetetlen, mert valamiféle megegyezés által értékessé nyilvánították. Ha a klasszikusok az előbbiek szerint válnak klasszikussokká, akkor a kánonnak, illetve a kanonizálásnak fontos szerepe van ebben a jelenségben. Ám van olyan klasszikus is, ami egyszer csak határtalan tisztelet tárgya lesz az olvasók körében. Itt megtéveszthet bennünket az a tény, hogy nem szükségszerűen egy kánon van csak – s erre hamarosan kitérek –, és előfordulhat, hogy az egyik kánonban semmi helye sincs egy szövegnek, míg ugyanaz a szöveg egy másik kánonnak a lényeges eleme. Ilyen volt sokáig a *Mester és Margarita* vagy a *Pisti a vérzivatarban*, illetve maga a Biblia is. Ezeknek a fent említett műveknek semmi „kanonikus” hasznuk nem volt: tanítani kanonikus igazságokat nem tudtak. Szórakoztatni szabad volt nekik; néha akaratlanul is ezt tették, mint például amikor Ezekiel vagy Dániel szavaiban az olvasó felismerhette önnön intertextualitásának egy-egy motívumát az úttörő faliújságról, amikor az arról beszélt, hogy egy prófétikusnak tekintett személy él, élt és élni fog, akárcsak az Úr az Írásban.

A kánon szerepét annak a háttérében kívánom az olvasás folyamatában megmutatni, ami abból a feltevésből ered, hogy az olvasás azonosulási folyamat. Az olvasó pszichéje maga is intertextualitás: ha a korai freudi felfogáshoz tartjuk magunkat, legalább három folytonosan egymás mellett mondott szöveg alkotja, amelyek ugyanakkor egymásról és egymás elmondásáról is szólnak. Olvasáskor ez a hármas szövegösszefüggés bővül legalább egy negyedik szöveggel, az olvasott mű szövegével. Az olvasott mű szövege feltehetően tartalmaz olyan motívumokat, cselekedeteket, amelyek az olvasó valamelyik szövegében (t.i. tudatos én-

jében, felettes énjében, tudatalattijában) szerepelnek, és olyanokat is, amelyek nem. Amikor az olvasott szöveggel kibővül az olvasó személyiségének az intertextualitása, vannak közös kapcsolódási pontok, és könnyen adódnak olyan részek, amikor a kapcsolódás szinte kivihetetlen. Norman N. HOLLAND (*The I. Yale U.P.*: New Haven, 1985), illetve őt megelőzően Heinz LICHTENSTEIN (*The Dilemma of Human Identity*. Jason Aronson: New York, 1977/1983) című könyvében kifejti, hogy a személyiség történetei feltehetőleg a személyiségre jellemző témát tartalmazznak, s ezt a szerzők identitás-témának nevezik. Ez az identitás-téma tulajdonképpen a személyiségre jellemző történet, amelynek az élet történetként – mint történet – szolgál alapul, és amikor az élet mint történet (amit a lélek beszél el háromszorosan) egy a személyiség által olvasott szöveggel kerül intertextualitásba, akkor ennek az identitás-témának is szerepe van abban, hogyan fogadja az olvasó az olvasott szöveget. Nagyon is elképzelhető az *utile* és a *docere* esetén, hogy a szöveg és az olvasó úgy találkozik, hogy az olvasó identitás-témájának és a szöveg lehetséges identitás-témájának a kapcsolódásakor a szöveg által nyújtott azonosulási lehetőség bizonyul erősebbnek, és az olvasó személyiségének egy bizonyos parányát vagy akár számottevő részét is helyettesítheti az olvasott szöveg által nyújtott azonosulás lehetősége. Ha viszont ez lehet, hogy így van, akkor rá kell mutatnunk, hogy a kánon a személyiséget szinte észrevétlenül tudja befolyásolni úgy, hogy a kánon által előírt szövegek egy bizonyos jellemzőkkel bíró cselekvés-lehetőséget adnak az olvasó képzelete számára, megadják a megfelelő attitűdöket. Azaz a kánon olyan gyűjtemény ebből a szempontból, amelyben azok az identitás-témák találhatóak, amelyek valamely okból jobb, ha az olvasó azonosulási hajlamát lekötik, ellenben a nem kanonizált lehetőségekkel. Nem csak a vicc kedvéért utalok itt Timurra és csapatára.

A kánonban lévő azonosság-lehetőségekből válogat az olvasó, ha a kánon irányítja őt. A választás nem a sajátja. Már választottak helyette azok, akik a kánont létrehozták. Komoly kérdés itt a kánon és a szabadság viszonya. A kánon nyújtotta választási lehetőségek az azonosulási lehetőségekben a szabadság illúzióját keltik. Az egyén azt hiszi, hogy neki valami tetszik, hogy ő választott. Az ő választása paradigmátikus: nem ő, hanem mindenki választott az ő olvasmányélményében azonosságot. Így lesz látható, hogy a kánon nem is az egyén azonosságának a biztosítója, hanem a közösségé. A kánon a közösség azonossága, azé a közösségé, amely mint befogadó közösség tartja magát

a megfelelő kánonhoz. A befogadó közösség nagysága igen változó, így kis számú olvasó közönségnek ugyanúgy lehet kánonja, mint egy országnak vagy egy nemzetnek. Kiválasztanak szövegeket a maguk számára az evangélikusok ugyanúgy, mint a magyar nyelvet őrzők vagy a feministák.

Általában nagy kánonokról szoktunk beszélni, holott a kánon működését igazából a csoportok, a kisebbségek olvasási élményeiben és olvasási szokásaiban érhetjük tetten. A kisebbségi csoport lehet etnikailag, morálisan, szexuálisan vagy vallásilag is „kisebb” csoport, de a patriarchális társadalomban „kisebb” csoport ilyen szempontból a nők csoportja is annak ellenére, hogy ők vannak többen. Ezek a csoportok a csoportra jellemző azonosságot határoznak meg ideológiájukban, és ehhez az azonossághoz kapcsolódik azoknak az irodalmi alkotásoknak a gyűjteménye, amelyeken keresztül az olvasó a csoportba való tartozást erősítő azonosság-témákra lelhet, vagy legalábbis ezt gondolják azok, akik a szövegeket kijelölik erre a célra. A csoport kánonjának a vizsgálata tulajdonképpen a csoportnak mint fiktív személyiségnek az intertextualitása. Régen ez a fiktív személyiség volt a csoportot összetartó totem. A kánon rituális szerepet játszik. Ez feltűnően jelentkezik akkor, amikor a szöveget adaptálják, és alkalom nyílik arra, hogy színházi előadáson vagy a film levetítésekor sokan egyszerre éljék meg azt az élményt (t.i. az azonosulást), amit a szöveg lehetővé tesz.

Később kitérek a nyelv szerepére a kánon kritikájában, de itt jegyzem meg, hogy a csoportok maguk is biztosítékaik annak, hogy a nagy számú emberre „érvényes” kánon folytonosan megkérdőjeleződjék: a csoportok kánonjai sokszor egymással is, de a nagy kánonokkal majdnem mindig összeegyeztethetetlenek. De ez nem káoszhoz vezet, hanem folyamatos kritikához, amely azt a hatalmat tartja kordában, amely a kánon segítségével esetleg még jobban korlátozhatná az egyén szabadságát a eszlekedeteiben, a gondolataiban és nyelvében egyaránt.

A csoport kánonjánál bonyolultabb az ország vagy a nemzet kultúrájának a kánonja. Nem is biztos, hogy a kultúra kánonjáról kell beszélnünk, hiszen politikai tényezők is befolyásolják a kánon minőségét. Úgy gondolom, hogy legalább három kánon irányítja az irodalmi művek befogadását az ország, illetve a nemzet szintjén:

1. Az oktatásban használt kánon politikailag befolyásolt. Kapcsolódik a *tanításhoz* mint esztétikai célhoz. Az irodalmat mint technét tartja számon, számára a jól megírt szonett fontosabb, mint az, hogy a *Nagyon fájban* milyen motívumok rendszere helyettesíti a szeretet hiányát. Ez a kánonizált tudás megtanul-

ható, de nem kell belátni, nem kell megélni, nem kell azonosulni vele az olvasónak. Az oktatás kánonjának a szövegei olyan értelemben olvashatatlanok, hogy a velük együtt közreadott szövegek, a kommentárok szükségtelenül teszik azt az olvasást, amelyben az olvasó ember a szövegnek kinyitja a lelkét, és magához engedi a szavakat. Az ilyen szövegek esetén az egyénnek nem kell vagy nem szabad, hogy közvetlen „válasza” legyen a szövegre. A műveknek többnyire így nincs „hatásuk”, nem szólnak valamiről, mert maguk lettek valamik, azaz a tárgyai a tudásnak: összetett adatokká váltak, hogy megtanulhatóak legyenek. Holott az irodalmi művet tekinthetjük magában a tudásnak, vagy akár a/egy tudatnak is.

Az oktatás kánonja mindezek ellenére sem „veszélyes” a művekre vagy az olvasóra, mert nem tudja megakadályozni, hogy a lélek megnyíljon és részévé váljék az olvasott szövegnek általában. Magam nagy méretű szubsztitúciónak tartom ezt, amelyben egy nagyobb közösség megpróbálja úgy definiálni azonoságát a közösség egyedei számára, hogy megakadályozza, meg szeretné akadályozni az azonoság közvetlen keresését az egyén számára. A kommentárban megmondja neki, hogy miképp azonos és miképpen nem azonos a szöveg és az egyén.

2. A populáris kultúra kánonja az oktatásénál jóval erősebben manipulált politikailag. Ezen azt értem, hogy a politikai tudás az oktatásnál tapasztalhatónál kevésbé egyértelműen, azaz metonimizálva, manipuláltan létezik a szöveg(b)en. A legnépszerűbb sikerkönyvek mögött is meghúzódhatnak politikai, vagyis aktuális, az olvasás idején érvényes külső szándékok. Ugyanakkor lehetséges, hogy a népszerűség által politikailag nem kívánatos szándékok részévé válhatnak az olvasó személyiségének. Az a meglátásom, hogy a népszerű szöveg többnyire olyan azonoság-témákat tartalmaz, amelyek közvetlenül alkalmasak arra, hogy az olvasó személyiségének a részévé váljanak. Olyan cselekvések, vélekedések és értékek vannak jelen ilyenkor, amelyek minden az olvasóban lehetségesen lejátszódó lelki, retorikai művelet nélkül elfogadhatóak. Erőfeszítések nélkül meg tudják határozni az egyén és a nemzet számára is az egyént. A bennük szereplő cselekvéseket még akkor is imitálják, ha nem értik. És nem is kell, hogy megértsék őket, csak egyszerűen el kell őket ikonikusan sajátítaniuk, és meg kell kerülniük mindennemű figurálisat. Nem azt állítom, hogy a populáris kultúra megkerüli a figurálisat, hanem azt, hogy a populáris kultúra létében tetten érhető kánon természete az, hogy kiküszöbölné a figurálisat, a költészetet. Magam azt gondolom, hogy a kánon és maga a popu-

Járás kultúra nincsenek összhangban, hiszen a populáris kultúra a nagy számú olvasó következtében nem kanonizálható úgy, mint az iskolában közvetített kulturális tudás. Hiába a népszerűségi lista, jóval többen fogják azokat a könyveket olvasni, amelyek nincsenek az első húszban, mint ahányan azt a húszat. Am ugyanakkor nem elhanyagolható azoknak az olvasóknak a táborá sem, akik alig olvasnak, de ha igen, akkor azt, amit illik; és azt, hogy mit illik olvasni, viszont mindenképp a kánon mondja meg. A kanonizált szöveg hasznos, mert az egyén azonosság-keresését lefoglalja azzal, hogy könnyen megoldható (ál)problémákat ágyaz az olvasó személyiségébe, amelyek elfedik, helyettesítik az esetlegesen meglévő valós gondot. De elfedhetik a semmit is. Ugyanakkor a „kézenfekvő” megoldásokkal azt a kognitív tevékenységet is metonimizálják, ami maga az olvasás lenne mint a szöveg befogadása. Furcsamód ilyenkor nem utasítja semmilyen kommentár az olvasókat, mégis mintha mindannyian valamiféle közös gondolat, eszme ürügyén vennék elő ugyanazt a szöveget. Előbb-utóbb kiderül, hogy az egyén azért olvassa a populáris kánon szövegeit, mert a *másik* is azt olvassa. Vagyis gyanítható, hogy a másikkal való hasonulás szándéka lesz az olvasás indoka. Az olvasott szöveg identitás-témája pedig függetlenül attól, hogy mi is a valós témája a szövegnek, annak az embernek a személyisége lesz, aki az olvasó-nak ajánlotta a népszerű olvasmányt, vagy akinél láttuk azt. Így az olvasásban nem a szöveggel leszünk azonossá, hanem azokkal az emberekkel, akik rajtunk kívül még olvassák azokat a populáris műveket, amelyeket mi is. Az ikonikusság, a metonimizálásra való törekvés nem a mű belső jellemzője szükségszerűen, hanem azé a kereté, amely populárisá tesz egy irodalmi alkotást.

3. A harmadik csoport az, amit mindenki kánonként tart számon: a politikai és ideológiai kurzusok kánonjai. Ezek természetükben nem térnek el az eddig felsoroltaktól. A *politika* szó utal a sokakra érvényes kánonra, az *ideológia* pedig arra, hogy az egyén a többiekéhez *hasonló* azonosságot keres a kánon segítségével. Ez a fajta kánon a legpragmatikusabb, teljesen az *itt/most*-hoz kötődik. Az az azonosság, amelyet lehetővé tesz az olvasó számára, az irodalmi szöveghez képest külsődleges. E harmadik csoportban olyan műveket találunk, amelyek nem szükségszerűen olvashatatlanok úgy, mint az oktatás kánonjában szereplők, viszont közös jellemzőjük az allegórikusság. Ennek köszönhető, hogy a politikai/ideológiai értelmezés biztosított a szövegek „használatakor”. Az ideológiai kánon eleve tartalmazza azt a *szelekciós automatizmust*, amely az olvasóban, ha ő úgy

olvassa a szöveget, mint az ideológia kánonjának a részét, eleve meggátolja, hogy olyan konnotációk, következtetések lépjenek fel, amelyek az ideológiának ellentmondának, amelyek nem praktikusak a politikum számára. Ugyanakkor a politikai/ideológiai kánon talán még a populáris kultúra kánonjánál is tűnékenyebb. Ennek lehet, hogy abban rejlik az oka, hogy a nyelv ellenében akar megszorításokat tenni.

Az *Aeneist* említjük itt példaként. Ez a mű mint az állam eredeteposza eleve politikus szöveg kellett legyen. De a keresztény kultúra-idológiája is magába tudta szublimálni. Az *Aeneis* példája fordítva mutatja meg, hogyan is megy végbe a politikus/ideologikus kanonizáció. Epstein könyvében (*From Epic to Novel*.) bemutatja, hogy a középkori kommentárok hogyan csúsztatják át az allegorikus értelmezésben az allegorizált értelmet a nemzetről és a nemzet első fiáról, Aeneasról az ember Aeneasra. És ez az értelmezésbeli csúsztatás lesz az alapja annak, hogy a mű hagyományos nézőpontja átértelmeződjék, illetve hogy az *Aeneis* átértelmezése kapcsán ártértékeljék az egész elbeszélő műnem szerepét. Az, hogy az eposztól eljutunk a regényekhez, az európai kultúrában példaszerűen mutatja, hogyan bomlik fel egy tulajdonképpen *félreértelmezés* által a kánon, amely alapja lehet egy kultúrának. De ugyanitt említhetjük a kanonikus szerep és az értelmezés kapcsolatának példájául az *Énekek énekét*.

Végül szinte jegyzet gyanánt említem meg azt a kánont, amely egy-egy irodalomtudományi iskola révén alakul ki. Itt is, mint részben az oktatásban, technikai szempontok választják ki a műveket. Az olvasó itt olvasó és szakember, aki talán azt vizsgálja, hogyan jön létre a tudás az irodalmi mű kapcsán, a műben, a műökön. Két azonosulási folyamat játszódik le a tudós/tudatos olvasóban egyszerre: egyrészt mint olvasó a személyiségét viszi vásárra, míg olvas; másrészt mint szakember arra törekszik, hogy azonosulási lehetőséget találjon a szöveg és az alkalmazott elmélet álláspontja között azt illetően, hogy az egyén miképp tudja magára öltetni a szöveget, miképp tudja-önnön személyiségére formázni azt, amit olvas – személyiségét arra, amit olvas.

Nekem úgy tűnik, hogy az eddig ismertetett felosztások után is van még egy kánon, amelyikre külön is ki kell térnem, és ez alighanem a leglényegesebb az összes közt. Ennek a kánonnak az olvasó személyiségén kívül még két összetevője van. Jellemző rá, hogy eredendően a zsidó-keresztény kultúrában fogant és ott

is működik, méghozzá minden más kánon felett, vagy inkább mögött. Az olvasó személyiségén kívül a két másik szöveg az Oidipusz-történet és a Szent Család története. Ez a két történet a kultúránkban a biztosítéka annak, hogy minden történet és minden élet mint történet úgy legyen elmondható, hogy abban szerepeljen az anya, az apa, a lány- és a fiúgyermek. Cselekedeteik a megfelelő anya-, apa-, fiúgyermek- és lánygyermek-cselekedetek legyenek. Vágyaik, hajlamaik is megfelelően mondjanak ellent a törvénynek, hogy aztán a büntetés kapcsán megtanulhassa mindenki a maga helyét a világban. Ez az intertextualitás az alapja az élet alapvető egységének. A történetek az életben való identitást biztosítják a nő és a férfi számára elsősorban azért, hogy aztán később is minden nő és férfi számára megadassék ez az azonoság. Az Oidipusz-történet és a Szent Család története olvasható szövegek. Az olvasás és az írás során megengedhetőek a kitérők, elhajlások, hibák, hiszen a végén a *rend* (t.i. a *történet*) helyreáll, mert Oidipusz nagyszerű tragikumában megtanulja mindenki a maga helyét a világban. A Szent Család történetének a végén pedig a tragikus vég mindenki számára egyszeriben az *epifániát*, a megváltás felszabadító érzését adja, bármit is tett vagy gondolt addig az olvasó. Az egyén azonossága azáltal biztosított ebben a szövegösszefüggésben, hogy bármely cselekedetére, vélekedésére, vágyára végül is választ kap a tragikumban és az epifániában, méghozzá pozitívat: az olvasó mindegy, mit tesz vagy gondol, a dolgok a maguk rendjén zajlanak, s ez a *maguk rendje* a két történet. A kánon szövegei ugyanannak a totemisztikus önmagamkeresésnek a változatai, amelyben a legvégén a fiúból férfi majd apa lesz, a lányból pedig nő, majd anya, a legkisebb királyfi pedig örökli a királyságot, és ő lesz a király.

Ehhez az intertextualitáshoz bármely más szöveg csatlakozhat, és mivel az intertextualitásnak a személyiség már eleve a része, az olvasott szöveg eleve az Oidipusz-történetben és a Szent Család történetében nyer értelmet, értelmezést, kommentárt. Így voltaképp mindegy, mi történik az olvasott szövegben, illetve magában az olvasóban az olvasás alatt, a végén mindig úgy szólt magunkról a történet, ahogy mi magunk mint történet szólunk az Oidipusz-történetről, illetve a Szent Család történetéről. Ez a kánon a biztosítéka annak, hogy ahogy minden más viselkedésünk is, úgy az olvasásbeli is ödipalizált legyen, és biztosítva legyen az, hogy bármely szövegben megtaláljuk önnön ödipális azonosságunkat, és ne találjuk meg a (még) nem ödipalizált, (még) nem kanonikus másságunkat mint azonosságot.

E. M. Forster *The Life to Come* (Az eljövendő élet) című novelláján igyekezem bemutatni, mire gondolok, amikor a nyelvben jelölöm meg azt a lehetőséget, amely magát az irodalmat teszi a kánon kritikájává, és ami miatt minden olvasás olyan tevékenység, amely a kánon bírálatainak és lehetetlenségének a biztosítója.

Ennek a novellának az intertextualitás az alapja: Pálnak a *Korinthusiakhoz írt első levele* 13. részét idézi. Pál eme levele különösképpen fontos, a szeretetről szól, márpedig Jézus mint a szeretet metaforikus léte annak a világnak az alapja, amelyben állítólag mi kétezer éve szeretetben élünk. Ez a világ az ödipális történetnek megfelelően a család reprodukcióján alapszik. A szeretet diszkurzív erő, amelynek a segítségével az életet, annak a történetét tovább tudjuk mondani, de ami nem elsődlegesen fontos ahhoz, hogy a család újra megszülessen. Pál tanítása a szeretetről kánonikus. Amennyiben az intertextualitásunk részévé tesszük, a kánonnak megfelelően cselekszünk, annak a kánonnak megfelelően, amelyik ugyanakkor nagyon is megmondja, mit és hogyan, mikor és miért tegyünk. A kánon mindezt előre megítéli, helyes vagy helytelen. Egyrészt tehát van a szeretet kánonizált parancsa Pál 1. Cor. 13-ban, másrészt van a szeretet kánonizált fenomenológiája, amely az ödipális kánonban van kánonizálva. A kettő nem szükségszerűen egyezik meg, mert amit az első megenged, azt a második megtiltja, amit az első követel az egyéntől annak az erkölcsére hivatkozva, azt a második megtilthatja az egyénnek annak az erkölcsére hivatkozva. Az egyén cselekedete paradox lesz, nyelvileg oxymoronba öltözik, esztétikailag pedig vagy a megvetés vagy a fenségesnek járó csodálat várja.

Az említett elbeszélésben egy természeti nép agresszív törzsének a megtérítéséről olvasunk. A térítő többszöri próbálkozása ellenére reményvesztett, nem sikerül Istenhez vezetnie a barbár néptörzset, akiknek a vezére az erőszakos, keményfejű fiatal vezér, Vithobai Pál szavai hatástalanok voltak. Mígnem egy éjszaka megjelenik a térítő sátrában a törzs fiatal vezére és arra kéri a térítőt, hogy meséljen neki még arról az istenről, akinek a neve *szeretet*. Pál, mert természetesen a misszionáriust, aki térítené a törzset, szintén Pálnak hívják, a szeretetről szóló verset magyarázza el neki. Az ifjú barbár „megérti”, csak hogy a saját, bárbar konvenciói szerint. És aszerint is cselekszik: akit a szeretetben magába fogad az ember, azt nemcsak lelkében, hanem a testében is hordozza ezáltal. A Biblia egyetlen passzusa sem

mond ellent Vithobai barbár felfogásának. Ugyanakkor az ödipális kánon kizárja, hogy a szeretet magunkba fogadása ne kizárólag allegorikus legyen abban az esetben, ha a két test egymásba hatolása semmiképp nem ígéri a család életének a meghosszabbítását. Vithobai magába fogadja Krisztust, csak hogy mégsem Krisztust, a felkent Igazságot és Szeretetet fogadja magába, hanem a bűnt. Ismételten megjegyzem, hogy ez az utóbbi következtetés nem biblikus, hanem ödipális, nem a Biblia szövegéből ered, nem is az olvasóból eleve, hanem a cselekedetek kanonizáltságából. A bibliai szöveg a *Pál 1. Cor 13*-ban olyan kijelentéseket tartalmaz, amelyek nem kanonizálva megengedik, tartalmazzák azokat a konnotációkat, következtetéseket, amelyek megfogannak az ifjú barbár vezérben. A kanonizált szöveg egyrészt sikeres, mert Krisztus szeretetébe szólítja a „szeretet nélkül élőket”, másrészt sikertelen, mert bűnre csábítja azt, akit eredendően meg akart váltani. A szeretet annak a történetnek a metaforája, amit ebben az elbeszélésben elmondanak, és mi is elmondunk, míg olvassuk. A bűn annak a történetnek a metaforája, amit ebben a történetben elmondanak, és mi is elmondunk, míg elolvassuk. A szeretet és a bűn azonossága itt nem antitézis, hanem egy újabb metafora, amit értelmezhetek a szeretet egy lehetséges variánsának vagy a bűnének egyaránt. Mindennek az alapja a kanonizált szöveg Páltól. Oka pedig az, hogy valaki nem jól olvasta el ezt a kanonikus szöveget, azaz elolvasta a szöveget. Hiszen mind a szöveg mind annak az „olvasása” kanonizált.

A dolgot bonyolítja, hogy az elbeszélő, a kiadó és az olvasó is az ödipális kánon által azonosított személyiség. Mindannyian alá kell vessék magukat a kanonizált cselekvéseknek és attitűdöknek, hogy elnyerjék jutalmul önazonosságukat. Mindannyian rá vagyunk hát kényszerítve, hogy a misszionáriussal együtt bűnösnek ítéljük a szeretetnek ezt az egyértelműen tiszta, előítéletektől mentes, erkölcsileg nem kifogásolható megnyilvánulását. Ugyanakkor az olvasó nyelvi kompetenciája megengedi, hogy felismerje Vithobai cselekvésének a lehetőségét, így a novella végén nem a megvetés lesz az esztétikai hatás, hanem a szeretet lehetetlenségén érzett fájdalom, ami fenséges, de ugyanakkor meg is véd a bűntől, de csak azért, mert bennünket megóv a kánon a saját nyelvünkötől és a saját lelkünkötől.

EGY VÉGTELEN TÖRTÉNET

– Hm net-net hmde ! – mondta nagysámán a kissámánnak Jézus előtt 15 000-ben.

Ha kissámán a parancsot nem szegte volna meg, még eddig sem tarthatna e történet.

**Bizonyos kutatók e mondatot Ludwig Wittgenstein nyomán ekként értelmezik:*

„Semmit sem mondani, csak mit mondani lehet.”

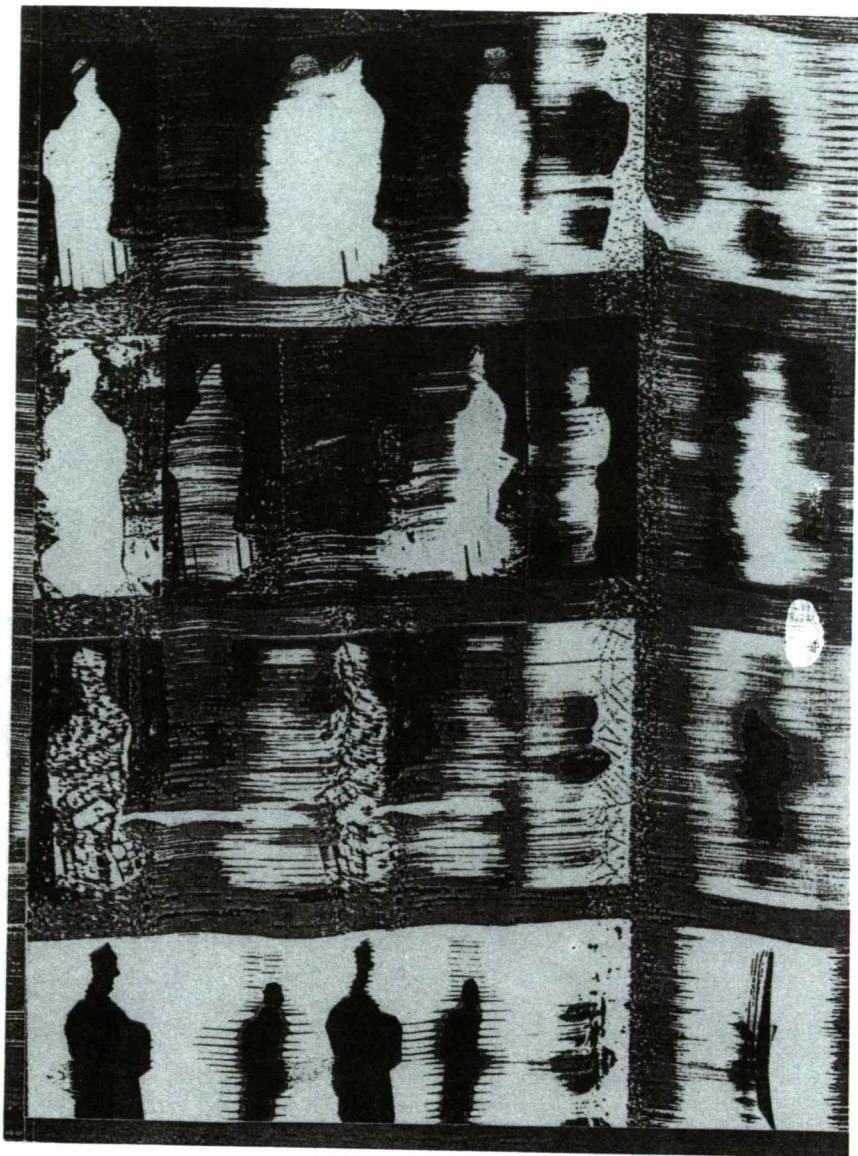
vagy:

„Amiről nem beszélhetünk, arról hallgatni kell.”

Szerző szerint e történet magyarázat nélkül is fennáll, tekintve, hogy a kép értelme nem az, amit ábrázol.

Fegyvernek

Rentz Mátyás

A magyar Hamlet-gép

Bevezetés és Parainesis

Nemrégiben egy híres ember nacionalizmusról szóló előadását követően a hallgatóság egy tagja azt az észrevételt tette (vagy ha nem tette, tehette volna), hogy a „nemzeti eszme” illetve a „nemzeti identitástudat” tradicionális és jól körülhatárolható fogalmát átértelmezni éppoly káros és hibás, mint a jelenlegi magyar politikai helyzetben a „soviniszta” és „fasiszta” szavakkal vagdalkozni. Teljes mértékben igazat kell adnom az úrnak. Hisz nyilvánvaló, hogy a nemzet az nemzet, a haza az haza, és a hazaszeretet fogalma csak azok számára problematikus, akikbe se szív, se lélek nem szorult. Ennek ellenére egyes elméletírók nem állják, hogy elvont s ezért többé kevésbé értelmetlen fejtegetéseiket a gyakorlatban is alkalmazzák, és profán, visszataszító módon tárgyalják a legszentebb témákat is. Itt van például Freud, aki a Mi Urunk keresztrefeszítését az ősfiai aljas ösztöneivel hozta kapcsolatba. (Lassan be is bizonyosodik róla, hogy pszichopata volt.) És most itt van ez a Lacan, aki a társadalom fogalmát próbálja hasonló módszerekkel meghatározni. Azt állítja, hogy ha elfogadjuk Lévi-Strauss tételét, miszerint a primitív társadalom az incestus-tabu szerint strukturálódik, s a családi/társadalmi szerepek egymáshoz képest határozódnak meg, éppúgy, mint a nyelvi differenciarendszer elemei, akkor a társadalom alapja az incestus-tabut létrehozó Oedipus-komplexus. Ha viszont az Oedipus-komplexus teremti meg azt a szituációt, amelyben

kialakul a nyelvhasználat feltétele, akkor a nyelvi rendszer és a társadalom nem hasonló, hanem azonos egymással. Ha Oedipus-komplexus, akkor persze elfojtás. És mi más fojtódhatna el, ha nem az Anya iránti vágy? A Fiúnak az Apa nevével kell azonosulnia ahhoz, hogy szimbolikusan birtokolhassa a Phalloszt, amelyre az Anya vágyik. Ez pedig az Apa törvényének elfogadását jelenti, ami elsősorban azzal jár, hogy az Anya szexuálisan érinthetetlen tárggyá válik. Ez az ára a Szimbolikus Rendbe/nyelvbe/társadalomba való belépésnek. Feltétele annak, hogy a társadalom tagjai egyáltalán definiálhassák magukat valamiként, s ugyanakkor megszabja, hogy miként: az Apa Fiaiként, Nemzett-ként.

A vadakról még-még elhihetnénk ilyesmit, de rólunk? Pedig félő, hogy van még tovább is. Ezzel a lehetetlen elmélettel egyesek megkísérelhetnék átértelmezni például legszentebb himnuszunkat, és hazafias költészetünk gyöngyszemeit is. De mielőtt még bárkinek eszébe jutna ezt komolyan megkísérelni, megteszem én, hogy bemutathassam, hová vezet ez a beállítódás, s meggyőzzem a befolyásolhatóbb olvasót, hogy demokrácia ide vagy oda, az ilyen gaz bitang hazaárulóknak zárt intézetben a helyük, ahol a pszichiáter előtt aztán kedvükre fejtegethetik a falikus szimbólumok jelentőségét.

Nehezemre esik ugyan, de megpróbálom beleélni magam a ferde lelkületű emberek gondolkodásmódjába. Lacan bizonytalansággal azt mondaná, hogy ha nemzeti ódáink toposzait nézi, azok ordítva mutogatnak a megfelelő analógiákra. Adva van a haza, a sors és a nemzet. Általában a nemzetnek van egy múltja (amely mindig hősi)¹, egy jelene (amely vagy elkorcsosult, vagy heroikus küzdelemben leledzik, de mindenképpen hiányként, beteljesületlenként tételeződik)^{2,3,4} és egy vágyott jövője (amelyre a beteljesülés lehetősége kivételül)⁵.

Az Apa és a Fiú

A hősi, azaz teljes múltat az apák képviselik (őseink), míg a jelent a fiúk (a korabeli nemzet)⁶. Az apák mindig dicsőök voltak, nagyok, hatalmasak. Potens voltukat a fiúkkal szemben hírük-nevük (az Apa-neve) és kardjuk ereje (a Phallosz) mutatja. A Phallosz az, ami a fiúknál hiányként jelenik meg (ezen kesereg a narrátor)^{7,8}, következésképp ez az, amire a fiúk vágnak (erről álmodozik a narrátor)⁹. A kompenzáció módja az Apa-nevével

* Vörösmarty Mihály: V. Ferdinánd királyhoz

való azonosulás, ami abban manifesztálódik, hogy a fiúk a szövegekben hangsúlyozottan leszámazottként vannak megnevezve („Ápád vére”, „Attila magja”, „Góg és Magóg fia”). Az apákat tiszteletet és imádatot kifejező jelzők minősítik, a főtéma pedig az apák példájának a követésére való felhívás. A szöveg többszörösen cirkuláltatja az Apa-nevét (s ily módon akár hatalmi technológiaként is felfogható); csak úgy hemzseg a sok Árpád, Bendegúz, Csaba, Mátyás stb. A magyar nyelv dicsőségének hirdetése nem következménye, hanem előfeltétele a magyarságtudatnak: a nyelv az Apa Nyelve („A hét magyarnak hős beszéde”). Az Apa-névvel való azonosulás, az Apa Nyelvének átvétele során konstituálódik a Szubjektum, s minthogy mindez magyar – a „Magyar” szó maga is egy ősapa neve –, a Magyar Szubjektum. Az erkölcsi lét szintén nem valamiféle idealisztikus vagy retorikai megfontolásból kötődik az őshöz és a magyar nyelvhez. A Lévi-Strauss-féle értelmezésben az erkölcs az Apa Törvénye, amelynek elfogadása egybeesik a Szimbolikus Rendbe való belépéssel. Az „elkorcsosult nemzetre” mindannak az ellentéte jellemző, ami az Apa-névhez kapcsolódik: puhány¹¹, mondhatni „impotens” („A kard hüvelyben”), elvesztette nyelvét¹², erkölcstelen¹³. Érdeemes például megfigyelni a mellékelt Berzsenyi idézetben azt a módot, ahogyan a testvérharc motívuma együttjár a rablás és a nő prostituálásának motívumával¹⁴. Mindegyik tett a birtoklással, illetve a differenciálásra való képtelenséggel áll szoros kapcsolatban; mindben közös, hogy nem tudom megkülönböztetni a másét az enyémtől. Hiszen az Apa-neve „különböztet el”, és az Apa Törvénye az, amely kijelöli a birtokviszonyokat – központban az Anya Apa általi birtoklásával. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg ezek a tettek az örömelvet képviselik, a Szubjektumra a realitással a jellemző^{15,16}. A testvérharc motívuma egyébként azt is jelzi, hogy a Szubjektummá válás nem önmagáért való. Biológiai célja a túlélés biztosítása, amelyet a testvérharc (éppúgy mint az incestus) veszélyeztet. A Magyar Szubjektummá válás a nemzethalál elkerülésének a feltétele, ami nem ebben a kontextusban ugyan, de szintén jól ismert toposza a hazafias költészetnek.

Az Anya

Mindeddig csupán arról volt szó, hogy magyarrá csak az Apa-neve tehet, valamint arról, hogy a magyarrá válást a Phallosz utáni vágy motiválja. De mint Lacantól tudjuk, a Phallosz utáni

* Vörösmarty Mihály: Rákóczy Bercsényinél Lengyelországban

vágy az Anya iránti vágy áttételes kifejeződése. Ez az a pont, ahol a szövegek is áttételessé válnak. Az „anya” szó ugyanis szinte soha nem szerepel, vagy ha mégis, akkor nem a vér szerinti őst jeleníti meg, mint például az „apa”, hanem a hazát. Minden anyai attribútum, illetve anyát illető érzelem a hazára ruházódik át^{17,18}. Az áthelyezés tradicionális: a haza egyben föld, a föld pedig hagyományosan női princípium¹⁹ (Ceres stb.) és jól ismerjük azt a szexuális töltető kultuszt, amely körülveszi, s amelyet – főleg a romantikával kapcsolatban – már éppen elégszer kifejtettek ahhoz, hogy unalmassá váljon.

A hazát, azaz az Anyát csak a Phallosz birtokában lehet megszerezni. S valóban, a hazaszerzés motívumainak szexuális jellege világos: például a kard leszúrása a földbe, melyből víz fakad és így megtermékenyül, vagy a másik hagyományos toposz, az államhadjó, mely a vizen ring, és ha „potens”, lehorogonyoz²⁰. A honfoglalás körülményei egyébként is az archaikus asszonyyszerzésre emlékeztetnek²¹. Meg kell harcolni érte, és el kell nyerni („Általad nyert szép hazát/ Bendegúznak vére”), siker esetén pedig „ért kalász leng”, azaz nő a mag, amelyet az Apa vetett.

A Fiú számára mindez hiány, és ennek elérése motiválja a magyarrá válásban. Jellemző, hogy a „haza java” független a Honfi önnön javától, sőt sokszor szembenáll azzal; a haza java az Anya vágya, azaz a Phallosz utáni vágy. A Fiúnak azért kell az Apával azonosulnia, feladnia az örömet (önnön vágyait) és a realitás-elvnek engedelmeskednie, hogy az Anya vágyához igazodjon²².

A „haza” fogalma tehát az „anya” fogalmát helyettesíti. Az „anya” jelölő, amely az adott kontextusban nem jelenhet meg, leszorul a tudatalattiba, és helyettesítődik a „haza” jelölővel. Míg a tudatalatti nyelven a két jelölő felcserélhető, a Szimbolikus Rendben más és más jelölőláncot indítanak el. A tudatalatti nyelve miatt azonban a hazáról szóló diskurzus egyben az anyáról szóló metaforikus diskurzus is.

Egyelőre azonban kérdéses, mi hívja életre ezt a helyettesítési játékot. Az előzőek alapján úgy tűnik, hogy a szöveg Szubjektumot akar létrehozni, tehát az Apanevével való azonosulásra, az Apa Törvényének betartására szólít fel; elfojt, nem pedig felszabadít²³.

Csakhogy a helyettesítés lehetővé teszi, hogy az Apa Törvényének látszólagos betartása mellett a Fiú vágya ugyanarra a tárgyra irányuljon, amelyet az Apa birtokol, ne pedig kizárólagosan egy másikra. A Szimbolikus Rendben ez csak az anyáról

szóló diskurzusban van tiltva, a hazáról szólóban viszont nem, hiszen a haza, a föld mindig egy és ugyanaz („Ez a föld, mellyen annyiszor apáid vére folyt”). A helyettesítés tehát lehetővé teszi az elfojtott vágy artikulációját^{24,25}. Ehhez hozzájárul, hogy az Apa mindig mint valahai Fiú is megjelenik: amíg a hazáért harcol, addig ő is Fiú, és hozzá képest a föld akkori birtokosa szükség-szerűen az Apa pozíciójában van. De mivel megszerzi a földet, a metaforikus diskurzus szintjén incestust követ el, s így tulajdonképpen „törvényesíti” a Fiú incestusvágyát.

A hazáért ugyanakkor nem csupán küzdeni lehet (mindenkor a Fiú jellemzője), vagy birtokolni azt (mindenkor az Apa jellemzője), hanem meg is lehet halni érte. Minthogy a haza föld, befogad, és ez metaforikus szinten teljes mértékben szexuális töltetű. A hazáért való halál a Fiú lehetősége, és mint ilyen az incestus metaforikus kifejeződése:

„A bajnok mosolyogva rohan a halálnak;
Hogy vére gyümölcsöt teremjen honának,
Éltét örömmel végzi.”

(Berzsenyi: Kishez)

Mondhatnánk persze, hogy a hősi halál nem önmagában élvezet, hanem azért, mert hozzájárul a hőn szeretett nemzet megmentéséhez. Az adott kontextusban viszont ez úgy hangzik, mint amikor a szexuális élet céljaként a gyermeknemzést próbálják beállítani. De hát éppen ez a helyettesítés lényege. A szexualitásról szóló diskurzusban kilóg a lóláb. A hazáról szóló diskurzusban viszont fel sem merül más lehetőség, mint az „önfeláldozás”. Ami az Apa Törvényét erősítő gesztusnak látszik, az a „mélystruk-túrában” az Apa Törvényének kijátszása.

A bitorló

A „szörnyűségekhez” már csak az apagyilkosság hiányzik. Megvan ez is, méghozzá pontosan úgy jelentkezik, ahogyan azt a *Hamlet* freudista értelmezéseiből ismerjük.

Az ódák apái, s a haza általuk való birtoklása mindig a múltba helyeződik (az öreg Hamlet meghalt), a szöveg tehát lehetőséget ad a Fiúnak arra, hogy a jelenben elkerülje a szövegben tételeződő Apákkal való szembekerülést. A haza a jelenben mindig idegen kézen van, azaz a bitorló, a mostohaapa tulajdona (Gertrúd Claudius neje). A bitorló a szó szoros értelmében legyil-

kolta az apákat, hogy a haza – Anya – birtokába jusson²⁶. A mostohaapa iránti nyílt gyűlölet freudista értelmezésben az Apa iránti elfojtott gyűlölet projekciója, lacani értelmezésben viszont gyakorlatilag nincs köztük különbség, az apa és a bitorló pozíciója egyaránt Apa-pozíció. Az elnyomó elleni küzdelem az apagyilkossági vágy szublimálása. A Hamlet-szituációhoz hasonlóan az apa „meghalatása” ürügyet ad a Fiúnak arra, hogy az apa nevében (az Apa-nevében) álljon bosszút a bitorlón, megintcsak a Törvénnyel cselezze ki a Törvényt. A hasonlóság mellbevágó, amikor azt a toposzt szerepeltetik, hogy a fiút az apa szelleme – szellem: hisz „szolga földben nem nyughat” – szólítja harcba:

„Harsogva zeng el szellemi ajkain:
Törvénytelen nép! Mely nyomorult tanács
Forog fejedben s nemtelen érzemény? Már ti
A nagy hazát nem képesek őrizni,
Széptartományit veszni hagyjátok. Oh,
Most tépni kezdvén léteteknek szent kötelét,
Mire várakoztok?”

(Vörösmarty: Fehérvár)

A hamleti dilemma – hogy a bitorló meggyilkolása az anya vágya ellen való, amelynek viszont a Fiú a függvénye – általában nem jellemző. Feloldása egyszerű: a haza nem boldog hitves a mostohaapa karjaiban, hanem rab, elnyomott, megalázott²⁷. Az „apagyilkosságot” a hazafias költészet retorikájában az Anya éppúgy kívánja, mint a Fiú²⁸. Petőfi szinte ugyanazokat a metaforákat használja a haza állapotának jellemzésére („A magasból a mélybe dőlt alá,/ S alant a völgyben elnyelé a posvány.”*) mint Hamlet Gertrúdéra („Elhagyád e szép hegylegelőt,/ Hogy e mocsáron hízz?”), de az Anya hozzáállásában óriási különbség van. Más versekre viszont még ez sem jellemző. Ha újraolvassuk Ady verseit, meglepő egyezéseket találhatunk Hamlet Gertrúdhöz intézett szavai („Egy zsíros ág/ Nehéz szagú verejtékében élni;/ Bűzben rohadva mézeskedni ott”; „S többé ne trágyázd a gyomot, hogy annál bujábbra nőjön”) és a „magyar ugar” metaforái között („Bűz-lehű bús tó***”; „ős buja földön dudva, muhar”; „égig nyúló giz-gazok”**** stb.).

* Petőfi Sándor: A ledőlt szobor

** Ady Endre: A Halál-tó fölött

*** Ady Endre: A magyar ugaron

Vajda *Gonosz házasság* című versében nyilvánvaló a Hamlet-hatás:

„(...)

E szépséges szép legény. Ausztria.

(...)

No s hát, amint szerteséjjel kalandoz,
akad egy helyütt egy szép özveggy hazára;
Amely épen nem rég temette el urát,
Elfelejtethetlen nagy Mátyás királyát.

Odamegy hozzája, vigasztalni kezdi,
Halványpiros képét álnokul megcsípi;
Simogatja, hozzákezdi a bókóláshoz,
Nagyon jól áll a bók a befordult lábához.

Szó ide, szó oda, elég legyen annyi,
Hogy a szép özveggy már kezdett ingadozni;
Utoljára pedig így szól a lovaghoz:
Annyi mint a! no hát vezess az oltárhoz:

Mert mindig mást beszélt, mint a szíve érzett,
S lett egy gyümölcstelen átkos házas élet:
(...)

Azonban az átok a gazt is eléri,
Mert a magyar haza édes gyermekei
Mostan egymás egyetértő szózatára
Kardot rántanak a zsarnok mostohára...”

S ha ez nem elég meggyőző, tegyen próbát az olvasó! Cserélje fel a *Luzitán dal*-ban és a *Július 22-én*-ben a „hazát” „anyára”, a „fiakat” pedig tegye egyes számba, s máris kitűnő Hamlet-monológokhoz jut.

(Nem véletlen persze, hogy a Gertrúd-motívum éppen a XIX. század végén jelentkezik, amikor a profán hangvétel lehetőségessé válik az addig szakrálisként kezelt diskurzusokban is. A hazafias versek többnyire már nem a Szellem tolmácsának a

pozíciójából íródna, mint korábban, amikor is „a csarnok elomló oszlopi közt lebegő rémalak inte” a költő felé, s ő mondá tollba a szöveget, hanem a Fiú pozíciójából, s így a helyzet fekete/fehér megítélése helyett a dilemma, a tehetetlenség, azaz a Fiú lelkiállapotának a leírása kerül előtérbe.)

Érdemes lenne itt megemlíteni a „tivornya” motívumát, amely teljesen természetesen illeszkedik az elkorcsosult nemzet, mint „rút szibarita váz” életmódjához²⁹. Az adott kontextusban viszont a „tivornya” kapcsán automatikusan felidéződik Freud *Totem és Tabu*-ja, azaz a „tor”, mint az ősapa elleni lázadás, az Apa rituális „megevése”. A *Hamlet*-ben a tivornyának ez a kettős jelentése nyilvánvaló: a királyfi azért ítéli el a mulatságot, mert mint mondja, „Torról maradt hidegsültből kiállt/ A nászi asztal”.

A hamleti képletben, amelyet a hazafias költészet alap-sémájává tettünk, a bitorló lesz az általános és mindenre használható bűnbak. Ő az, aki tivornyázik, illetve ő az, aki az alapvetően ártatlan Fiúkat erre ösztönzi. Általában tehát kollektív bűnről sincs szó, csupán kollektív megtévesztettségről és/vagy kényszer-ről^{30,31}. Így ártatlan áldozatra sincs szükség, bőven elegendő a „valódi bűnösön” való bosszúállás; valójában a sérelem meg-torlása az apa-helyettesen.

Megtévesztettség és kényszer. Ez dominál az I. világháború – „e nagy tivornya” – ellen tiltakozó versek többségében is³². Ezeket a verseket általában csak közvetve hozzák összefüggésbe a hazafias költészettel, pedig, mint látni fogjuk, ugyanannak a gondolatnak a variációi, csupán a hangsúlyaik mások. A narrátor e háborút határozottan elkülöníti a bitorló elleni küzdelemtől, hangsúlyozva, hogy ez utóbbit ugyanakkor jogosnak és dicsőnek tartaná³³. A harcot maga a bitorló állítja be úgy, mintha az a bitorló elleni küzdelem lenne³⁴. Megtéveszti a Fiakat, ravaszul testvérharcot robbant ki, hogy zavartalanul birtokolhassa a hazát³⁵. (Claudius Laertes-szel irtatja ki Hamletet). Szembe kell hát szállni vele. Ezen még az sem változtat, ha az adott versben a békevágyság kerül előtérbe, hisz „béke lesz az igaz harcból/de a béke tovább harcol”*, vagy „A jobb világról, boldogabb világról/Szavalsz, szavalsz, szent forradalmi mámor.”** Ha a háború elutasításaként a világpolgárságot és emberi testvériséget hangsúlyozza a narrátor, akkor sem történik különösebb változás: az Anya fogalma nem a hazával, hanem például Európával helyettesítődik³⁶, s az egész struktúra ehhez idomul.

* Babits Mihály: Ne ily halált, ne ily harcot!

** Juhász Gyula: Békét!

A kényszer tivornyával összekötött tökéletes megjelenítésére lehetőséget ad a kedvelt Dózsa-motívum, többek között Petőfinél, Adynál és Juhász Gyulánál, de nyilván csak olyan költők esetében, akik Apának, és nem bitorlónak minősítik a parasztvezért.

A bitorló éppúgy üres pozíció, mint az Apa, s ahhoz szükséges, hogy a szöveg beszélhessen a tiltott vágyról. Ha nincs idegen elnyomó, pl. tatár, török, német, zsidó, orosz, akkor helyét betölti az idegennel paktáló vezetőréteg, vagy az uralkodóosztály, vagy bármi más, amit a beszélőhöz képest „Másik”-ként lehet definiálni. (Nyilván a bitorló pozícióját igen könnyű tudatosan, jól meggondoltan behelyettesíteni, amit a kormányok buzgón gyakorolnak is évszázadok óta, meggátolva azt, hogy ők maguk kerüljenek ilyen sorsra.)

A Végzet

A Fiú vágya lehetetlen vágy, minthogy mindig az Apa (illetve a bitorló) a Phallosz birtokosa. A Szimbolikus Rend, a nyelv, amelyen egy vers egyedül íródhat, elfojtja az Anya iránti és Apa-ellenes vágyat, így az csak áthelyezéssel jelenhet meg a szövegekben. Az áthelyezés ugyan artikulálja a vágyat, de nem elégíti ki, sőt kétszeresen eltávolítja a Valóstól: egyrészt csak szöveg marad, és szöveggént már mindig csak képzeletbeli beteljesülést tehet lehetővé, másrészt a tiltott vágy esetében még erre sem képes, hiszen a képzeletbeli kielégülés eleve csak szublimálva kerülhet a képzeletbe. (Azaz: csak mint „dicső halál”) Így, ha a dicső halál tetté válik, mint szabadulás a Rendből (talán) valós, de mint kielégülés közvetett marad. Mivel a vágyódás örök, a Fiú pozíciójából kikerülni lehetetlen³⁷. Az Apa pozíciója gyakorlatilag nem létezik, ez a mindenkori Másik³⁸.

A szövegekben elkerülhetetlenül megjelenő Sors így nem más, mint maga a Szimbolikus rend (a nyelven-lét), amely az előbbiekből következően sosem áld, mindig átoksúly, a történelem pedig folyamatos bűnhődés³⁹. Azaz csakis az lehet, „hogy annyi szív hiába onta vért,/S keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért.” A sorsot átoksúlyá a Phallosz örökös elérhetetlensége teszi⁴⁰, ugyanakkor a Phallosz az, amely a lehetetlen vágyat életre hívja, „s a föld lakóit dühös viadalra készíti”. A Phallosz a történelem mozgatórugója?

A honfi nemigen tehet mást, mint küzd és bízva bízik, ebből az alapállásból azonban nehéz lenne harcra buzdító költeményt írni. A sors-elképzelésekben a Szerencse (örömelv = bukás) kontra Akarat, Virtus (realitás-elv = győzelem) elképzeléssel karonfog-

va az ótestamentumi képlet dominál, a „bűnhődés” jogos büntetés a nemzet tunyaságáért^{41,42}. Mit sem változtat ezen, ha a nemzet már felébredt és kardot fogott. Ez esetben a kudarc megpróbáltatásnak minősül s így több, mint igazságos: bölcs⁴³. Ha netán a nemzet már minden tőle telhetőt megtett, s a *deus ex machina* mégsem lépett közbe, a bitorlóképződés logikája lehetővé teszi, hogy itt a Földön keressük a kudarc okait, s az isteni igazságszolgáltatás hitele megmaradjon^{44,45}. Ezt persze az „Isten útjai kifürkészhetetlenek” jelmonddal is meg lehetne oldani, a hazafias költészet azonban ezt nemigen használja ki. Nyilván, hisz ez a logika már a túlvilági üdvözlést helyezné előtérbe, a hazafias költészet pedig éppen attól az, ami, hogy a viruló Magyarország képzetét nem helyettesíti be a Mennyországgal.

Ha az ódaköltészetben nem is kapnak helyet a pesszimistább Sors-felfogások, az elégikus hangulatú költeményekben annál gyakrabban megjelennek. Ez utóbb még azt is igazolja, hogy míg az elégia „íródik”, addig az óda/epigramma (erkölcsi/Apai kényszerből) „írattatik”. Kölcseyről például bizvást elmondhatnánk, hogy a hagyományos Apa – Fiú szembesítési jelenetben (például a *Zrínyi dalá*-ban) saját elégikus/pesszimista és ódai/bizakodó verseit szembesíti egymással, azaz úgy győz saját kételyein, hogy analógiát von saját tulajdonképpen álláspontja és az ódai hagyomány szerint jellemzett elkorcsosult fiaké között, minekutána nem lehet kétséges, hogy ez az álláspont megvetendő, és csak a gyávaságot palástolja.

Az a változás, amelyre a Gertrúd-motívum kapcsán már utaltam, nyilván együttjár azzal, hogy a Sors-képzetekben a pesszimizmus kezd el dominálni. Babits *Doping* című verse egyáltalán nem hazafias kontextusban íródott. Én azonban szívesen a Végzet-fejezet mottójává tenném, sőt titokban hajlok arra, hogy úgy olvassam, mintha Petőfi *Egy gondolat*-ának parafrázisa volna:

„.....hajt előre az ittas átok!
s ha, mint túlhúzott óra, szívem
a cél előtt pattanva öl meg,
gúnyol majd az üres gyep: mint ki
egy nagy nász ágyon maga hal meg.”

Kitekintés

Mindebből gyanítható, hogy bár mindeddig csak a magyar hazafias költészetéről volt szó, más nemzetek hazafias költészete hasonló jegyeket mutat, hiszen a Szubjektummá válás folyamata és ennek társadalmi aspektusa minden emberi társadalom esetében ugyanaz. Olyan alapséma ez, amely a változó kultúrális rendszerek alapját képezi, legalábbis mindaddig, amíg egy paradigmaváltás magát a patriarchális mintát nem robbantja fel. (Egyesek szerint a „posztmodern” éppen ilyen paradigmaváltásnak ítélik.) Ez persze nem azt jelenti, hogy ne lenne története, ahogy ezt jelezni is próbáltam. De azt sem jelenti, hogy a hazafias költészet a Szubjektum konstituálásának és örömteli kétségbevonásának egyetlen módja, tehát mindig domináns kell hogy legyen. A jóléti társadalmakban feltételezésem szerint elsősorban a populáris kultúra látja el ezt a funkciót, méghozzá jóval „gazdaságosabban”, mivel még vérontásra sem buzdít. S minthogy mi magyarok remélhetőleg éppen Európa és a jólét felé menetelünk, a magyarság-vers szükségképpen háttérbe szorul.

Amúgy sem könnyű manapság ilyesmit írni. Nem lehet már mit sem sejtve behelyettesíteni az üres pozíciókat, mert a behelyettesítés logikája – „ha ontikusan is” – lelepleződött. Általában itt szokott kezdődni a „metázás”, illetve a logikával való játék, amely természetéből következően végtelen lehetőségeket kínál. A „posztmodern” magyarság-vers valahogy így szólhatna:

„Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.”*

Majd (pár kötetel később) így folytatódhatna:
„Most van soha”

A szerző utószava

Nincsen. Remélem, a szöveg magáért beszél. Azért pirulva megvallom: már-már egészen beleéltem magam a freudista szerepébe. Szíttál-e lassú mérgeket? Kommentár helyett hagy idézzem Babits halhatatlan költeményét, mely az irodalomtörténet tanúsága szerint éppen az effajta koca-ideológusok ellen íródott:

* Tandori Dezső: A damaszkuszi út

„Ó, varázs van a szavakon, hogy a Teljesedés
fordítva értse mind, s legyen elátkozott vetés
hol a konkolyt arassa az, ki a búzát veti
..... ó ember! messze fuss,
mert ellenséged aki szól....”

Hódosy Annamária

Függelék

1. „Itt küzdenek honért a hős/ Árpádnak hadai;/ Itt törtek össze rabigát/
Hunyadnak karjai.”
(Vörösmarty Mihály: Szózat)
2. „Vár állott, most kőhalom,/Kedv s öröm röpkedtek,/Halálhörgés,
siralom/Zajlik már helyettek.”
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)
3. „bűn, öngyilkosság, lelki restség,/mely hitetlen, csodára vár,/nem ele-
gendő, hogy kitessek:/fel kell szabadulni már!”
(József Attila: Hazám)
4. „Romlásnak indult, hajdan erős magyar!/ Nem látod, Árpád vére miként
fajul?”
(Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz)
5. „A magyar név megint szép lesz,/ méltó régi nagy híréhez./ Mit rákentek a
századok/ Lemossuk a gyalázatot!”
(Petőfi Sándor: Nemzeti dal)
6. „Más faj állott a kihunyt helyére,/Gyöngé fővel, romlott, szívtelen/A dicső
nép, mely tanult izzadni,/S izzadás közt hősi bért aratni/Névben él csak,
többé nincs jelen.”
(Kölcsey Ferenc: Zrínyi dala)
7. „A kard hüvelyben, s markaink/ Szívünkön nyugszanak.”
(Vörösmarty Mihály: Rákóczy Bercsényinél Lengyelországban)
8. „Fegyverre termett szép, deli ifjúság/ Kardforgatásban nem gyakoroltatik.”
(Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz)
9. „Fényesebb a láncnál a kard,/ Jobban ékesíti a kart”
(Petőfi Sándor: Nemzeti dal)
10. „Muzsa! te Horváthot hajdan szárnyaidra emelted,/ Amikoron Hunyadit
lantján hirdette, s az Árpád/ Vére dicsőségét magyarul harsogta közöt-
tük.”
(Berzsenyi Dániel: Horváth Ádámhoz)
11. Vörösmarty Mihály: V.Ferdinánd királyhoz
„Ez a hőkölő harcok népe/.../Ma is itt ül lomhán, petyhüdten”
(Ady Endre: A hőkölés népe)

12. „megtagadánk, haza nyelve, téged,/ Azon hatalmast, mellyel az ősz
Ügek/ S a népvezérő Álmos uralkodott;/ A hét magyarnak hős beszédét.”
(Vörösmarty Mihály: V.Ferdinánd királyhoz)
13. „Nyelvünk hazánkból számkivetett vala,/Ez szülte a sok kárt, s nyavalyát
reánk,/Ez fojtja bennünk a gényust s erőt,/ Ez rontja erkölcsünk, s
hazánkhoz/ Zárt kötelit feloldja.”
(Berzsenyi Dániel: Gróf Festetics Györgyhez)
14. „Melyért is egymást öldösik halomra,/.../Szabad kezekkel élelmet rabol,/ S
a férj, az égnek hálát adva, nézi/ Ha hitvesével szent bujálkodik.”
(Berzsenyi Dániel: A pesti magyar társasághoz)
15. „Tudják, mi szolgál honjok javára;/ Tudják, hogy a hiú dagály s pazarlás/
Nem fény, hanem ádáz bolondság.”
(Berzsenyi Dániel: Kazinczy Ferenchez)
16. „Aki jeles példán buzdító szóra nem indul/ Rest az, vagy félénk, testének
rabja s szívének/.../Engem serdülő koromban megbájola nyelve/ Győztös
apáinknak,.../ ...s mértékbe szorítám/Kisdéd vágyaimat, rendetlen képze-
tim árját”
(Vörösmarty Mihály: Virág Benedekhez)
17. „édes hazám, fogadj szívedbe,/ hadd legyenek hűséges fiad!”
(József Attila: Hazám)
18. „Mégis szülőhonorod, a legszentebb anyát/ Nehéz óráidban, rossz gyer-
mek, elhagyád,”
(Tompá Mihály: Levél egy kibujdosott barátom után)
19. „Szép vagy ó hon, bérc, völgy váltakoznak gazdag öledben,”
(Vörösmarty Mihály: Magyarország címere)
20. „Béke már részem: lekötöm hajómat/.../ Oh te elzárt hely, te fogadd
öledbe/ A heves ifjút.”
(Berzsenyi Dániel: Osztlýrészem)
21. „Egyszer volt itt lakodalom/ Nagy igazi lakodalom,/ Mikor ez ország
vőlegénye/ Dózsa György volt.”
(Ady Endre: Egyszer volt csak)
22. „Túl csókon, könnyön, lázon és önzésen,/ Túl önmagunkon, tisztult órák
hozzák/ Képét, magány s csönd, – s megindultan, szépen/ Utolsó álmunk:
boldog Magyarország.”
(Tóth Árpád: Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz)
23. „Mutasd: hogy a szent honszeretet heve/ S a jobbágyi tisztelet egybefér;/
Mutasd: hogy e két virtus együtt/ Tesz fejedelmeket és nagy embert.”
(Berzsenyi Dániel: Fenséges királyunknak)
24. „S mint egy Pygmalion szobra, karom (ölem) hevén/ Életre gyúlni látsza
honnom.”
(Berzsenyi Dániel: Gróf Mailáth Jánoshoz I.(II.))
25. „Kóro tebened,/ Szülötte–földem!/ Inkább leszek, mint/ Másutt virág!.../
Szeretve hozzád simulok....! érted/ Én nem cserélek/ Más idegent!”
(Tompá Mihály: Havasi rózsa)

26. „Szent por ez: a haza földjéről bujdosva hozám ki,/ Mely rabigába viszály
s orgyilok által esék.”
(Vörösmarty Mihály: Egy kibujdosott végóhajtása)
27. „S ő ott ül örömtelen és egyedül,/ S könny kiapadva szelíd szemiből,/ S
mint lelke–töröten az égre tekint,/ Láthatni kövülve az anyai kint,/.../ E
bús anya képe te képed, o hon!”
(Vörösmarty Mihály: Az elhagyott anya)
28. „És szólt a bíró: ‘Nem maradtok életben,/ összeesküdtetek a szent haza
ellen./’ Nem a haza ellen, csak a király ellen!/ Ha a király, s a haza egy
úton nem járnak,/ Egyiknek veszni kell, veszni a királynak.”
(Petőfi Sándor: Vérmező)
29. „Fönn a kormány alszik, mi pedig itt alatt/ Vigadunk, dőzsölünk”
(Petőfi Sándor: Fekete-piros dal)
30. „Egy emberöltőn folyt a dáridó/ S ékes meséje Toldi hűségének.”
(Ady Endre: Kétféle velszi bárdok)
31. „Salamonban nem vala rossz szív,/ De könnyen hajló. Hitt, s elvesze a
gonosz által.”
(Vörösmarty Mihály: Virág Benedekhez)
32. „vakon, nagy kényszerek között/ harcolt a bús magyar/.../ oly híven adta
mindentét,/ s oly ingyen, a bolond!”
(Babits Mihály: A könnytelenek könnyei)
33. „Legyen eztán a magáé! Harcolja meg, ha van harca,/ Igazságát föl ne
adja...”
(Babits Mihály: Ne ily halált, ne ily harcot!)
34. „Forradalomban élt, s ránk hozták/ Gyógyítónak a Háborút, a Rémet/
Sírjukban is megátkozott gazok.”
(Ady Endre: Üdvözet a győzőnek)
35. „Csak harcolok, nem mondják meg minek,/ Ki tudja tán, az Isten
hírinek?/Hogy több teremjen trágás földeken/ Szívem véréből, ó, de nem
nekem!.../ Csak szenvedek, de nem látom, miért, talán a mások üd-
vösségiért?”
(Juhász Gyula: Idegen zsoldos éneke)
36. „Ha mostoha is vagy, viaskodom érted/ és verlek a számmal és csókkal
igézlek/ és szókkal igazlak, hogy végre szeress meg./.../ Ki téphet el
innen,/ Ki téphet el engem a te kebeledről?/ Nem voltam–e mindig hű,
tisztá fiad tán?”
(Kosztolányi Dezső: Európa)
37. „Itt azok éltek, kik nem éltek,/ A legkülönbek sohse éltek,/ Itt meddő a
nagy gerjedés.”
(Ady: Endre A lelkek temetője)
38. „Ó, más magyar kard mennyköve villogott,/.../ Más néppel ontott bajnoki
vért hazánk/ Szerzője, Árpád...”
(Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz)

39. „A sors bút hozva száll,/ S küzdő reményök cél helyett/ Ujabb veszélyt talál./ S ha a szabadságért folyt vér/ Átok leend, s a pályabér/ Vagy járom, vagy halál.”
(Kölcsey Ferenc: Vigasztalás)
40. „Ah, magaddal küzdesz–e hiában?/ S tennen álmod képét kergeted?”
(Kölcsey Ferenc: Holdhoz)
41. „Hajh, de bűneink miatt/ Gyúlt harag kebledben”
(Kölcsey Ferenc: Himnusz)
42. „Nem látod a bosszús egeknek/ Ostorozó kezeit hazádon?”
(Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz)
43. „Ne gondoljuk ezt, ne káromoljuk őtet,/ Mert káromlás, róla ilyet tenni fel,
Nem hogy egy isten, de még ember sem űzhet/ Ily gúnyos játékot gyermekeivel.
A magyar nemzetnek volt nagy és sok vétke,/ S büntetésit már át-szenvedte ő/
De erénye is volt, és jutalmat érte/ Még nem nyert ... jutalma lesz majd a jövő.”
(Petőfi Sándor: A magyarok istene)
44. „Mennyi drága erő, és mennyi nemes vér!/ Hozzáfoghatót a történet nem ösmér./
Mi haszna! az erőt ásta benső féreg/ Büszke, szenvedélyes, versengő vezérek/
Tiszta vérünk szennyes oltáron ontatott./ –Adjatok, adjatok amit Isten adott.”
(Arany János: Koldus-ének)
45. „Görgeinek híják a silány gazembert,/ Ki e hazát eladta cudarul”
(Vörösmarty Mihály: Átok)

A SZOPRÁNÉNEKESEK (*CANTATRIX SOPRANICA L*) PARADICSODINAMIKAI REAKCIÓINAK TOPIKUS KÍSÉRLETI DEMONSTRÁCIÓJA

Azt a századfordulón Marks és Spencer (1899) által megfigyelt, általuk „ördítási reakciónak” (O.R.) nevezett meglepő hatást, amit a szopránénekesek paradicsommal való dobálása vált ki, már sokszor és sokan leírták. És bár számtalan behaviorista (Zeeg és Genny, 1931, Roux és Combaluzier, 1932, Simon et al, 1948), patológiai (Hun és Mikko, 1960) összehasonlító (Scylla és Charybdis) valamint nyomkövető (Eggy és Mash, 1974) tanulmány hozzájárult ezen tipikus reakciók értékelhető leírásához, a neuro-anatómiai, csakúgy, mint a neuro-fiziológiai adatok, nagy számuk ellenére meglehetősen kevés támpontot adnak. A késő 20-as évekbeli, ma már klasszikus kísérleteikben, Chou, N. és Lai (1927 a,b,c, 1928 a,b, 1929 a, 1930) kizárták a csak tisztán facio-faciális nociceptive reflex hipotézisének tarthatóságát, amelyet sok éven át számos szerző tartott elképzelhetőnek. (Mace és Joess 1912, Pazre és Tairnelle, 1916, Sertette és Belle-Adotte, 1925). Azóta számtalan szerző próbálta az O.R. afferens és/vagy efferens oldalainak kibogozhatatlan rejtélyét hovatovább rejtélyes kibogozhatatlanságát megfejteni, ami megszámlálhatatlan struktúra és módszer meglehetősen kaotikus bevonódásához vezetett: trigeminális (Loewenstein *et al.* 1930), bi-trigeminális (Von Aitick, 1940) quadro-trigeminális (Van der Deder, 1950), supra-, infra- és intertrigeminális (Mason és Ragoun, 1960) afferendseket éppolyan valószínűséggel mutattak ki, mint makuláris (Zakuski, 1954), szakkuláris (Borscs, 1955), utrikuláris (Malosol, 1956?), ventrikuláris (Tarama, 1957),

monokuláris (Zubrowska, 1958), binokuláris (Saslik, 1959-60), triokuláris (Sztroganoff 1960), auditív (Balalajka 1515) and digestív (Bick-Arbona, 1815) inputokat. A spinotalamikus, rubrospinális, nigro-sztriális, a retikuláris, a hipotalamikus, a mezolimbikus és a cerebelláris módszer mind eredménytelenül bejárt ösvénynek bizonyult az O.R. szerveződésének tanulmányozásában való tentatív magyarázatkeresésben, a szomesztetikus, a motorikus, a kommisurális valamint az asszociatív agykérgeknek pedig majdnem minden területéről bebizonyították, hogy felelős a válaszreakció progresszív kialakulásáért, bár, mostanáig a O.R. programozás input és output oldalának még nem történt meg a meggyőző demonstrálása.

A legutóbbi megfigyelések Unzofort és Eceterától, amelyek bizonyítják, hogy „minél inkább paradicsommal dobáljuk a szopránénekeseket, annál inkább ordítanak” és egyéb összehasonlító tanulmányok, amelyek a kiprovokálás módjával összefüggésben, úgymint: paradicsom-, valamint káposzta-, alma-, habostorta-, cipő-, szekerce- és üllődobálás (Havar és Mercy, 1973) foglalkoznak a zihálási reakcióval (Otis és Pifre, 1964) a csuklással,* a macskadorombolással,** hasbeszéléssel*** visítással, kiabálással, sikoltozással és egyéb hisztérikus válaszreakciókkal**** ahhoz a mostmár biztos feltételezéshez vezettek, hogy az O.R. olyan pozitív visszacsatolás, amely az *en disordre* működő neuronális alhálózatok semi-lineáris quadrisztibilis többkapcsolós interdigitációján alapul (Beulott *et al.* 1974) És bár ez a hipotézis meggyőzőnek tűnik, anatómiai és élettani megalapozottságnak híjával van, így hát szándékunk szerint szisztematikusan megvizsgáljuk az O.R. belső inkrementális és dekrementális szerkezetét, megpróbálva felvázolni egy tentatív anatómiai modellt.

* Carpentier és Fialip 1964

** Remmers és Gautier 1972

*** McCulloch *et al* 196?

**** Sturm és Drang, 197??

ANYAGOK ÉS MÓDSZEREK

Előkészítés

A kísérleteket 107 egészséges nőnemű szopránénekesen végeztük el (Cantatrix sopranica L.), súlyuk 94-124 kg (átlag: 101 kg) akiket a Conservatoire National de Musique bocsátott rendelkezésünkre. Halotán anaesthesiat használtunk a tracheotomia, a Harsley-Clerk fixációk és az egyéb főbb operatív eljárások során. 5 % prokaint injektáltunk a bőrfelületbe illet a nyomásponthoz. A kísérleti állatokat gallamin triethiodiddal immobilizáltuk (40 mg/kg/óra) mialatt a normokapniát megfelelő mesterséges szellőztetéssel tartottuk fenn. A gerincoszlop transzekcióját L3/T3 szinten végeztük el, hogy kiküszöböljük a vérnyomásingadozást illetve a paradicsomdobálás által kiváltott adrenalin-kiválasztást. (Giscard D'Estaing, 1974). Arról, hogy a kísérleti alanyok nem éreztek fájdalmat a kísérlet során, szakadatlan mosolygásuk alapján győződünk meg. A belső hőmérsékletet 38 °C + 4°F-on tartottuk, három elektromosan működtetett teaőző segítségével.

Stimuláció

A paradicsomokat (Tomato rungisia vulgaris) automata paradicsomdobógép (Vahr.Y.Chuck, 1972) dobálta egy több-funkciós laboratóriumi számítógép vezérlésével (DID/92/85 /P/331), amelyet élő kapcsolattal működtettünk. Max. 9 hajítás /sec-et tudunk a sorozatos dobálással elérni, ami megfelelt azoknak a fiziológiai állapotoknak, amelyeknek szoprán és egyéb énekesek a színpadon (Tebaldi, 1953) vannak kitéve. Különös figyelmet fordítottunk a mellédobálások elkerülésére, úgymint: alsó és/vagy felső végtagok, törzs és far. Csak az arcot és a nyakat érintő dobásokat vettük számításba.

Kontrollkísérleteket is végeztünk egyéb hajítóanyagokkal, úgymint: almacsutka, káposztatorzsa, kalap, rózscsokor, revolvergolyó, ketchup (Heinz, 1952)

Adatmérés

Az egységnyi aktivitást üvegtungsten fél-makroelektródák segítségével mértük, amelyeket *au-petit-bonheur* helyeztünk el, Zyszytrakyczywsz-Sekrawski (1974) módszere szerint. A túske ábrás ellenőrzést audio-monitorral végeztük. Minden alkalommal, amikor egységnyi kibocsátás volt hallható, gondosan le-

fényképeztük, lehallgattuk, majd monográfián illetve integráció után poligráfián megjelenítettük. Az eredmények statisztikai értékelését tenisz algoritmussal végeztük (Wimbledon, 1974), azaz, minden alkalommal, amikor a struktúra reagálása nyeresre utalt, O.R.-szerűnek értékeltük.

Szövettan

A kísérletsorozat végén, a szopránénekeseket olívaolajjal valamint 10 %-os Black & White oldattal locsoltuk, majd 47 óráig 15 %-os narancslében (orange juice) 421 °C-on inkubáltuk. Fagyasztott festetlen 2 cm-es metszetekben eperlikőrbe helyezve könnyű és nehéz mikroszkópokkal vizsgáltuk. A szövettani eredmények tanulsága szerint is minden elektróda az agyba vezetett, kivéve négyet, amelyek a *cauda equinában* illetve a *filum terminale-ban* találtunk, ezért ezeket a statisztikai elemzésből kizártuk.

1. TÁBLÁZAT

Regions	Tomatic stimulation					
	1/s	2/s	3/s	4/s	5/s	15/s
<i>whole brain</i>	0.0	0.0	4.2	0.6	0.7	000.1
<i>raphe area</i>	3.1	4.1	5.9	5.9	5.9	000.2
<i>septum</i>	± 1	67	875	121	000	π 3517
<i>thalamus</i>	2.2	$\sqrt{3}$	456	± 7	8.9	0.0001
<i>NARTpl</i>	456	+ 2	- 4	§§	* 2 *	± 0.001
<i>hypothalamus</i>	$\pm ''3$	1 & 2	41	S.G	121	many
<i>hippocampus</i>	1/2	3 %	$\sqrt{57}$?	<16	0, $\pm \pm 7$
<i>cereb.cortex</i>	yes	< 55	nsp	$\begin{Bmatrix} 0 \\ 0 \end{Bmatrix}$	$\pm \infty$	71 \pm 70
<i>scMS</i>	~ 31	~ 65	> 87	00+	$\frac{345}{\{4\}}$	a few
<i>apTL</i>	0.0	3.1	6.7	$\sqrt{4}$	-	56 %
<i>amygdala</i>	+ 3	± 3	3.3	333	3	J3.33
<i>N. Poissy</i>	$\rightarrow 8$	0.0	$\rightarrow 1$	12 \leftarrow	M/5	1 + 1 = 2
<i>N. Pesch</i>	3§4	781	$\uparrow 2$	$\downarrow 34$!	!!!!
<i>N.ruber</i>	$\Delta 51$???	\sum_4^3	\int_0^7	415	maybe

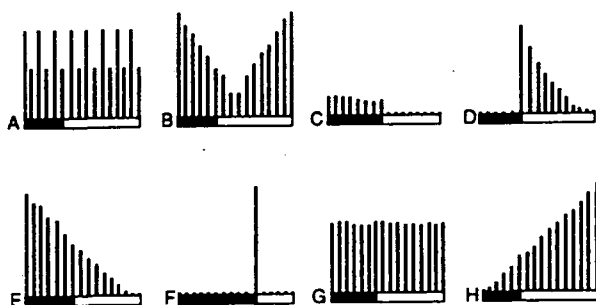
Eredmények

A kísérletben résztvevő agyak paradicsomdobálás közben való sztereotaxikus feltérképezése azt mutatta, hogy majdnem minden terület másképp reagál a paradicszikus stimulációra. Ahogy az 1. TÁBLÁZAT-ban, ahol a kapott adatokat összefoglaljuk, is látható, három (3) jól elkülönülő terület határozott, egyértelmű és állandó választ adott: a nucleus anterior reticularis thalami pars lateralis (NARTpl) vagy Pesch nucleus, (Pesch, 1876, Poissy, Jeanpeace és Desmeyeurs 1932), a pars anterior tractus paradisos (paTP), amely 3.5 mm-rel az obex felett és 4 mm-re a tentoriumtól helyezkedik el és ugyanennyire a bal félteke úgynevezett „muzikális sulcus”-nak (ú.n. MS) dorsalis részétől (Donen és Kelly, 1956), érdemes figyelni arra, hogy amennyiben a bal félteke jobb az analízis szempontjából, a jobb inkább bal.

Az ezekből a struktúrákból kapott válaszok az 1. ábrán láthatóak, ahol a Reszponzív Terület/Idő – függvényű programozási tulajdonságokra alapuló eloszlási ábra 3 egységaltípus létezésére enged következtetni: 1. a stimulus előtt reagáló egységek 2. a stimulus közben reagáló egységek 3. a stimulus után reagáló egységek.

Az egyéb lövedékek, illetve ketchup stimuláló által kiváltott válaszok kontrollvizsgálatának eredménye a 2. ábrán látható és kétséget kizáróan szól az O.R. paradixikus jellege mellett a NARTpl, apTL, valamint az ún. MS mentén, között, illetve keresztül. Ezen válaszok időre kivetített kapcsolatai, ahogy a 3. ábrán is látható, azt mutatják, hogy a neuronális alhálózatok csomópontos interdigitációjának hipotézise igencsak valószínűsíthető, bár kísérleti bizonyíték nincsen, annak betudhatóan, hogy viszonylagos nehézségekbe ütközik ezeknek a rohadt struktúráknak a feltárása, anélkül, hogy egy csomó dolgot szét ne roncsolnánk útközben. (Timeo *et al*, 1971)

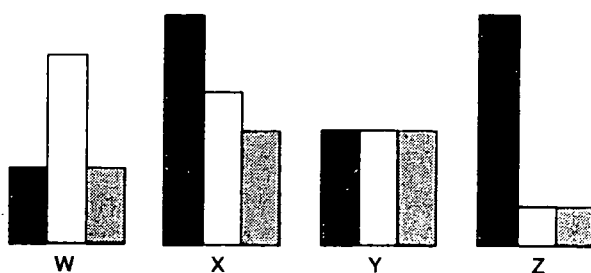

2. ábra Válaszreakció-példák a paTP-ben, amelyet paradicsom és egyéb dobadékok váltottak ki. Magyarázat a szövegben. A. paradicsom B. alma C. káposzta D. kalap E. rózsacsokor F. ketchup * G. sütőtök H. revolvergolyó

* a Laroche-Ciba nagylelkű felajánlása

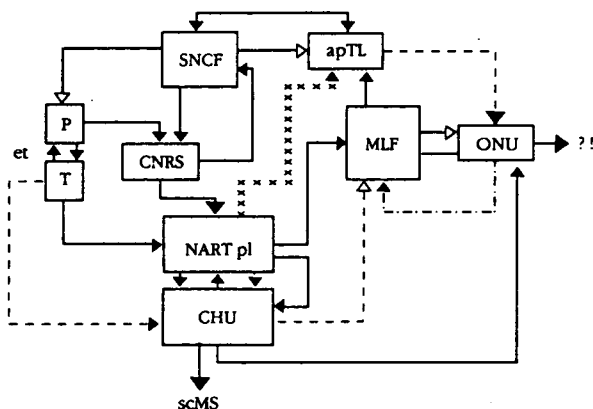
Diszkusszió

Mint fentebb rámutattunk, a paradicsomdobálás néhány motorikus, vizuális, vegetatív, és viselkedési reakció mellett, három jól elkülöníthető agyi területen vált ki idegi választ: az nucleus anterior reticularis pars thalami-ban, a pars anterior paradísban és az úgynevezett muzikális sulcus dorsális részén. Ahogy Chou, N. és Lai, Lai és Chou, N., illetve Unzofort és Ecetera kimutatták, az O.R. szerveződése nem redukálható csupán oligoszínaptikus facio-faciális nociceptív reflexre, ami a paleospinális rubro-ordo-

3. ábra A válaszreakciók időtényezői kapcsolatai az Y.R. területen. Abszcissza: önkényes egységek Ordináta: nemzetközi egységek. Magyarázat a szövegben

tectocerebello-nigrosztriális paradoergikus felfelévezető agypályák ventrális quadránsainak hatodik laminációjának fascialis paradigmáitól eredne. Az a tény, hogy a torna-peroxidáz, amit a szopránénekesnők hangszalagjába injektáltunk retrográd módon a vagus idegek apikális dendritjeiből átkerült a kontralaterális pszeudogasszerikus afferens parado-paradisztikus szinapszisai-ba, valamennyi valószínűséggel bizonyítja, hogy az üzenetet a receptív paradicsom-mezőkről az O.R. reflexkörbe eljuttató közvetítő paradixikus természetű (Colle *et al*, 1973.) Vagyis, a 3.5 (M-tri) argyil -B-L paradiláz, amit az NartL -paTP nyaláb szelektíven triszintetizál, és amelynek a blokkolása drasztikusan megállítja az O.R.-t (Mash, O.K. *et al*, 1974.) mindenképpen az O.R. retroaktív hurokban szereplő transzmitterek egy lehetséges fő jelöltje, bár a latencia-kalkulációkra és ellenőrző kontroll frekvencia korrelációkra alapuló alternatív hipotézis szerint elképzelhető egy paradi-tonikus szinapszis is. (Id. Dendritt és Haxon, 1975) Bár a döntő kísérleti bizonyítékok még mindig hiányoznak és további kísérlet-sorozatokra mindenképpen szükség van mielőtt az O.R. teljes megvilágításáról beszélhetnénk, logikusnak tűnik e helyen megfogalmazni, hogy a tanulmányban leírt érvek összessége illetve a kísérleti eredmények együttesen azt a feltevést látszának megerősíteni, miszerint az O.R. semi-lineáris, multi-stabilis, multi-szinapsziális hálócsoatlós visszázatú felépítéssel rendelkezik, és mint ilyenek, megpróbálhatjuk a tentatív anatómiai modelljét felvázolni. (4. ábra)

4. ábra Az Y.R. felépítésének tentatív anatómiai modellje. Magyarázat a szövegben vagy valahol arrafelé. Fekete vonal = inhibíciós, töredezett vonal = interrogációs, szaggatott vonal = pankrációs, csillagozott vonal = koalíciós

Ezt a munkát támogatta a Gyümölcs és Zöldségtermesztők Regionális Szindikátusa (Syndicat régional des Producteurs de Fruits & Légumes), a Francia Amatőr Lírai Művészek Szövetsége (Association française des Amateurs d'Art lyrique AFAAL, és a Fédération internationale des Dactylo-Bibliographies (a Dactylobibliográfiák Nemzetközi Szövetsége.)

A szerző hálásan köszöni meg J. Chandelier, M. De Miroschedji és H. Gautier segítő kritikáit és szakszerű közreműködését.

*Georges Perec
Laboratoire de physiologie
Faculte de medicine Saint-Antoine
Paris, France*

Fordította:

Kiss Anikó

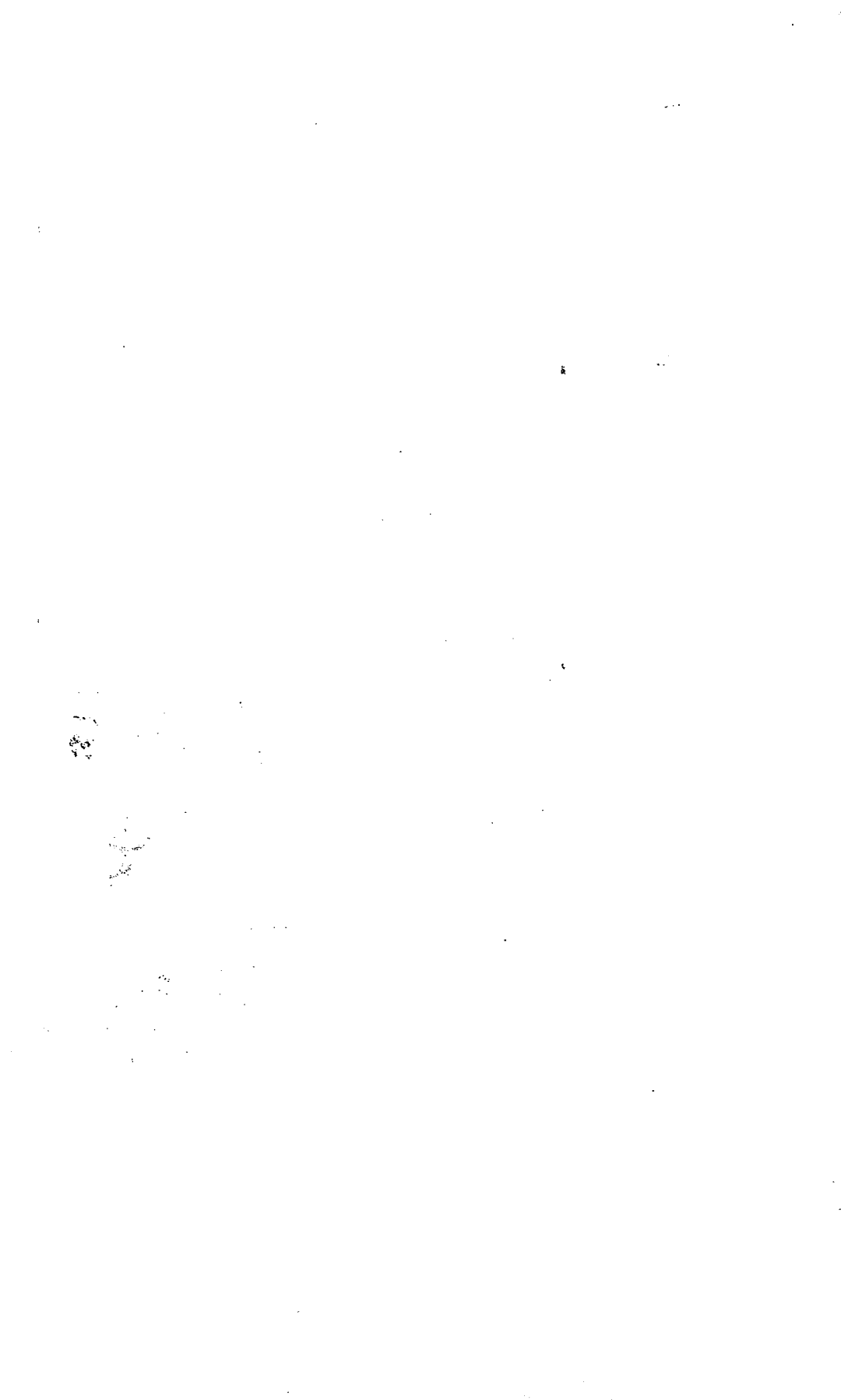
IRODALOM

- Bick-Arbona, S. Untersuchungen über die tomatostaltische Reflexe beim Walküre. *Bayreuth Monatsch. f. exp. Biol.* 184, 34-43 1815 Atou, J., Ratatou A thalamo-paradisztikus kapcsolási nucleus lamináris konfigurációi. Kísérletek Fink-Heimer-Gygax módszerrel. In: *A Hypertalamus* ed by CV. Contreau és M. Bizard. Cambridge, Oxford University Press pp. 32-88, 1974
- Balalajka, P. Paradicsomsérülések által okozott halláskárosodás Mefigyelések egy fél eset kapcsán. *Acta pathol. malignan.* 1, 1-7, 1515
- Beulott, A, Rebeloth, B. Dizdeudayre, C.D. *Agyformatervezés* Chateauf-neuf-en-Thymerais, Institute of Advanced Studies (vol 17) 1974
- Borscs, B. A fütyülés (oros nyelvű) által kiváltott szakkuláris zavarok. *Fortschr. Hals-Nasen-Ohrenheilk* 3, 412-417, 1955.
- Carpentier, H., Fialip, L. Paradicsomátmérő és a nyelvés. *Bull. diet. gastrom. Physiol.* 3, 41-146, 1964
- Charybdis, H., Scylla, H. Madarakról és emberekről: hívogató stratégiák csi-csergő válaszreakciók. *Biol. Gaz. Elec.* 73, 19 -73, 1973
- Chou, N., Lai, X., A paradisztikus gátlás agytalanított baritonénekeseknél *Proc. Koning, Akad. Wiss. Amst.* 279, 33, 1927a.
- Chou, N., Lai, X. Feljegyzés az éneklő gorilla paradisztikus gátlásairól. *Acta Laryngol.* 8, 41-42. 1927b
- Chou, N., Lai, X. További megjegyzések a szolóénekesek gátolt válaszreakcióiról paradicsomfelezés hatására *Z.f. Haendel Wiss.* 17, 75-80. 1927c.
- Chou, N., Lai, X. Indukált válaszreakciók paradicsomstimulációra hétöves tatuknál. *J. amer. metempsych. Soc.* 19., 100-200, 1928a.
- Chou, N., Lai X. A Charlotte szindróma nem visszavonulási reflex! Válasz Roux és Combaluzier cikkére. *Folia Path. musicol.* 7, 13-17, 1928b.
- Chou, N., Lai X. A paradicsomos izgatás és a gátlás éber állapotú, elhatárolt vagy masszív agykárosodásos kontraalténekeseknél *Acta chirurg, concertgebouw. Amst.* 17, 23-30, 1929a
- Chou, N., Lai X. Musicali effeti del paradiso jettatura durante il rappresentazione dell'opere di Verdi In: *Festschrift an Arturom Toscanini*, herausgegeben von: A. Pick, I. Pick, E. Kohl, E. Gramm, München, Thieme und Becker, pp. 145-172, 1929b.
- Chou, N., Lai X. Szupraszegmentális kiegészítés az ordítási reakcióhoz. Stimulációs és destruktív kísérletek. *Ztschr f.d. ges Neur, u. Psychiat.* 130, 631-677, 1930.
- Colle, E., Etal E, Mash O.K.. Paradicsomi állapotok az agyban. Egy új elmélet. *J. Neurochem. Neurocytol. Enzymol.* 1, 8 – 345 1973.
- Dendritt, A., Haxon, B. Szinaptikus kapcsolatok a Lily ponsban. *Brain Res.* 1975. (a sajtóban)

- Donen S, Kelly, G. *Singing in the brain* Los Angeles. (angol nyelven) MGM Inc. Press, 1956
- Donen S, Roberts, J. *Egy agyban az ellenséggel*. Hollywood, Inc Movie Chan. 1985.
- Eggy, S., Mash, H. Negyvenöt év paradicsomdobálás amatőr énekesekre. *New Records Ass. J.* 27, 37-38. 1974.
- Einstein Z, Zweistein D, Dreistein V, Vierstien, F, St. Peter, A tér integrációja az idő cortexében. *Res. Proc. neurophysiol. Fanatic. Soc.* 1., 45-52, 1974.
- Ford. G. Agypályák és autópályák a motorikus agytevékenységben. *J. pyramid. Soc.* 30, 30, 1930.
- Giscard d'Estaing, V, Discours aux transporteurs routiers de Rungis. *C.r. Soc. fr. Parabol.* 422, 6, 1974.
- Gorden, H.W., Bogen, J.E. Az éneklés agyféltekei laterizációja intracarotoid nátriumamylorbarbitonadás után. *J. Neurol. Neurosurg. Psychiat.* 37, 727-738, 1974
- Harvar.D., Mercy, B.C.P. Jutalmazás és büntetés olimpián szereplő hajítóknál *Hammersmith J.* 134, 12-15, 1973
- Heinz, D. A ketchup fröcskölés biológiai hatásai. *J. Food Cosmet. Ind.* 71, 42-46, 1952.
- F. Oent, Lént, T. Cerebellaris afónia és a Callas szindróma *Brain* 91, 23-1. 1968.
- Hubel D.H., Wiesel, T.N. Receptív és paradicsom-mezők éa zona incerta-ban. *Experientia* 25, 2, 1970.
- Hun, O, Mikko, R. *Tonikus, diatonikus katatonikus és Schweppes tonikus lev-ertségi szindrómák a szinpadon*. Basel, Karger 1960.
- Jeanpeace, L., Desmeyeurs, P. Recherches histologiques sur les noyaux de Pesch & de Poissy. *Dijon méd.* 5, 1-73, 1932
- Kuppler, A.J., Aggresszív borborygmusok papeziánus ellenőrzése a Julliard-féle lövésnél. *J. physiol. Physiol.* 2, 21-42, 1969.
- Lai, X., Chou, N., Dix-sept. recettes faciles au chout at a l'ail. I. Avec des paradis. *J. Ass. philharmon. Vet. lang. fr.* 3. 1-99, 1931a,
- Lai, X., Chou, N. Dix-sept. recettes faciles au chou at a l'ail. I. Avec d'autres paradis. *J. Ass. philharmon. Vet. lang. fr.* 3., 100-1, 1931b
- Loewenstein, W.R., Lowenfeld, I., Lövencraft, N., N. Lowoenshrift, Q., Leuwwen X. Paradicsom-neuralgia *J. Neurosurg. Psychiat. Neurol.* 340, 34-89, 1930.
- Mace, E. Joess, E.. Sur le differents types de reactions paradisises chez la Cantratrice. *Gaz. Med. franco-rus.* 6, 6-11, 1912.
- Malosol, T. Utrikuláris válaszreakciók paradicsom kondicionálás során. *Bull. méd. Anvis-Saintorge* 43, 6-11, 1956.
- Maotz, E., Tung, I. A nucleus ruber paradicsom által való innervációja *Proc. Opossum Soc.* 70, 717-727, 1973.

- Marks, B.M.X., Spencer, L.F.S. Azokról az ijesztő reakciókról, amelyek az *Il Trovatore* Metropolitan-beli első előadásait kísérték. *Amer. J. music. Deficiency* 7, 3-6, 1899.
- Mason, H.W., Rangoun, S.W. Paratrigenaloid musicalgia. In: *3rd Conference on the Rimsky-Korsakoff syndrome* ed. by T. Tanus és P. R. Oxidaz, Springfield, Ill. C.C. Parad. pp. 31-57., 1960.
- Mash. O.K., Colle, E., Etal, E. Ujabb vélemény az enzimáz enigmáról. *A. J. Allegrol.* 43. 234-567, 1974.
- McCulloch, W.S., Pitt, W.H., Levin, R.D. Jr. Mit mond a béka gyomra a béke közönségének? *Proc. Frog. Ass.* 64, 643-1201, 1964.
- McHullott, E., Mac Talalth, E., MacLapett, E.T.C. A laryngeális és pharyngeális utakba juttatott exogén, (14C) scotch (235 U), bloodymary és egyéb közönséges tritriális vegyületek sorsa. *Clin. Bull. B.P.R. Soc.* 89. 35-78. 1975.
- Otis, J., Pifre, K. Zihálás a felfelé vezető pályákon. In: *Hommage a Henri Eiffel* ed. by D. Haux, D. Bas, Paris C.N.R. S. pp. 347-950. 1964.
- Payre, L. Tarneille, E. Sur le sursaut paradis du Baryton léger. *C.R. Assoc. Conc. Lam.* 45, 6-7. 1916.
- Pericoloso, O., Sporgersi, I. Sull'effeci paradistiche e corticali della stimolazione di nella Diva *Arch. physiol. Schola Cantor.* 37. 1805-1972, 1973.
- Poetsch, U. Experimentelle Beitrage über anterior reticularis Kerne beim Minnesanger. *Von Bulow's Arch. f.d. ges. Musicol.* 1, 1-658, 1876.
- Poissy, N. de, Atrophie congenitale des Noyaux de Pesch. *Bibl. clin. Homeoprat. Lugdun.* 65, 22-31, 1880.
- Pompeiano, O, Vesuviana, A., Strombolino, H., Lipari G. Volchanice effeti della formazione reticolare nella funiculi funicula. *C.r. Ass. ital. Amat. Bel Cant.* 37, 5-32., 1971.
- Remmers, J.E., Gauthier, H. Idegi és mechanikus mechanizmusok macskafélék dorombolási reakcióiban. *Respir. Physiol.* 16, 351-361, 1972.
- Roux, C.F., Combaluzier, H.U. Le syndrome de Charlotte. *Weimar Ztschr. musical. Pomol.* 7, 1-14. 1932.
- Saslik A vokális teljesítmény és a színházi látcső *Covent. Gard. J.* 307, 1975-1080, 1959-60.
- Sinon, E. Evero, I, Ben Trovato, A. A *La Furia di Caruso* pszicho-patológiai leírása (olasz nyelvű) *Folia clin. otorhinolaryngol., Foun Tataouine* 6, 362-363, 1948. (Hun és Mikko cikkében idézve)
- Sertette U, Belle-Adotte, H. Les stamatites paradis Arch. *Municip. Météorol. lyr. Déontol. music.* 264, 14618, 1925.
- Sztroganoff, H., III. A tobozmirigy aktiválása és az ordítási reakció. *Show Busin. med. Gaz.* 3, 273-308, 1060.
- Sturm, U., Drang, F. *Musicalische Katastrophe.* Berlin, W. de Gruyter, 1973.

- Szentagothai, J. A substantia nigra mint sztriatális gépezet. *Bull. ass. niger. Neurophysiol. clin. exp. Niamey* 23, 25-40, 1972.
- Tarama, K. A sav-bázis egyensúly. Nagy-Doktori Disszertáció, San Francisco, 1957.
- Tebaldi, R. A revizitált La Callas *Metropolitan J. endocrin. Therap.* 6., 37-73, 1953.
- Timeo, W., Danaos, I. Dona-Ferentes, H.E.W., Az agyvelő szeletelése és főzése *Arch. metaphys. endogen. Gastrom.* 56, 98-105, 1971.
- Unzofort, W.S., Ecetera, K.G.B. Twist and shout. (angol nyelven) *Yale J. Med.* 9. 9-19, 1973.
- Van der Deder, J. Von, Az ordítási agypályák. *San Diego J. exp. Teratol.* 50., Suppl. 24, 1-28., 1950.
- Vahr. Y., Chuck. C. A paradicsomdobálás és szétloccsantás ballisztikus előírásai. *NASA Rept. No. 68/675/002/F4*, 1-472, 1972.
- Vincent, J., Milane, J., Danzunpre, J., San-Vaing-Danlhotte, J.J.J., Le réflexe hydro-musical. *Gaz.med. Faidh. Chalign. E d.s. Fil.*, 1976. (közlés előtt)
- Von Aitick, A. über geminal-niebelungenischen Schmerz. *Ztschr. exp. pathol. Tomaten.* 4, 4a-64P, 1940.
- Wimbledon, A.F.G.H. Neuronális és egyéb adatok statisztikai csoportosítása. *J. dynam. Stat.* 5, 1-28. 1974.
- Zakuski, B.G.H. Investigations d'avant-garde sur les voies fluviales artificielles a moitié rondes dans le hall d'entrée (traduit du russe) *Exp. J. sechenov. Pflügerol.* 3, 17-34., 1954.
- Zeeg, O., Genny, S. Zenebarátok fanatikus megnyilvánulásai. *J. behav. devel-opm. Psychobiol.* 31, 1-13., 1931.
- Zubrowska, A. Okulo-paradixikus dyskinézia — Előzetes beszámoló *J. neuro-neurol. Neurol.* 1, 107. 1958.
- Zyszytrakyczywsz-Sekrawskiwcz, I. A Monte Carlo theorema agy- és életpályák lokalizásához *J. math. Vivisec.* 27. 134-143, 1974.

A FÜGGÉLYES NYILVÁNVALÓ

*„rajong, jajong a vértolulás
versünket a hold előlről veszi
most belepusztulsz, úgy érzed, ebbe
de éljen, ha nem, az úszó messzi“
(Marno János: Altató)*

Felkel hirtelen,
mindent betölt, az előjel:
a kép, mint az ég
(csaknem világos, gomolygó **bevonás**,
azt mondják, redőzet ez, lúgszines szakadozás;
alatta a tájelem havazás,
vagy másképp jótékony fátyol amott a felvevő
torkolat, a mohó nyeldekítés figyelme előtt)
: és megnő az állandó vetítést fedező hóesés;

önállósult részlet, el nem mozduló
függelem lesz a tájban a fehér,
mintha csak
féktelenül pergő színgörög évszakai
folynának egymásba, de múlhatatlan volna a tél;
májusi nyárfa-havazás gyanánt függélyes, nyilvánvaló
ismétlés; akár egy ádáz, társhideg
öreg pórusaiban a dér,
lábujjai közt a mozdulat,
keze ügyében verdesés. Akkor

már bárhova kilépni, aminek befejezése tompa;
lépcsősor, rozoga függőfolyosó, egyszerűen
az ablak légköze, mert hiszen azon folyton át
meg átüt a hamvadó **fényszöszmös**,
s a futóezüst ázalék
(széltől kócolt hajszálainak satírozása);
a vegetatív figyelem; amire köhécselés,
tüdőtágulósos duma;

míg feje szétmágnesezett sörtéit
érintés motoszkálja be,
enyhe lengés, alig huzatos, épphogy csigáz
ottbenn a levegő;
feszül inkább helyette sok tükör
sebezhetetlenül, ablak meg látcső fénytere,
megannyi villogó domborulat **odaát**,
és büszkén másegyéb;
ahogy itt mindjárt a táblaüveg horpad,
most kifelé, majd befelé,
de sehol egy vitorla, csak, igen, a levegő
rezgései, lég
szálkái, rejtjelei sodródnak;
íme az üresség;

Most csak kijutni,
megingó erkélyre, lépcsőre,
szakadozás, foszladozás lebegtette függönybe;
vetítés-függöny, ez az, **vetülés**,
nem más, dunyhapuha öklendezés visszafele:
duguló, eltömődő égtorok; égbe függetett,
vakuló fehérharc;

hát csak levágni,
mint odafentről belógatott villanás,
vibráló, szemekre bomló függöny,
szövedék szakadozás;
levágni oda, ahol
vitorla sehol, egyéb tájelem,
pusztán az elnyújtózó fehér szik,
vonalnyi horizont, holdütött
hátsóudvar, a bárhova kijuthatni szabad;

De hiszen szaladgál valaki, előleng,
ülepszik is valahogy,
íme, dolgozik valami mégiscsak a tájban,
a kihalt,
otthontalanná idült betonon
vonszolódó mozgás;
! egyszerre hintáló lepedők az ég között!
(: flottatüntetés)
meg hát, a tenger haldokló! –
izomreflexe: egy szürke egér
mosónő terjengése a bőr alatt:
e lomha óriás
bicepszbújtatása;
ó, makrancos taktika!!

s úszik előbbre, araszol
a szélben (egy-)egy
szálka-, pihe-, hajóraj-gyárimintás piperetextil;
savasan, csatakosan
lefüggetett hóesés;
végeztével az öreg
visszafordul, kezében lefénylő technika, ellöki
arca elől mindezt a függönyt,
elgyullad
szeme előtt az alkony,
a múltat unalomig ismétlődő ragyogás:

akárha raktártűz gépezete
üzemel árnyékaival a vöröslő égaj, a sötét;
polcok meg hordók emelkednek, süllyednek benne,
egyéb deszkák, dobozok is
görbülnek, parázslanak hevesen,

de már nem a tűz, hanem valami tompa,
sugárzó állandóság ömlik szét;
rögeszmés, konok verdesés, a **kijutás**,
függe(sz)ti fel, lebbenti ég felé, vérzi be
színnel a visszanyelni, visszavenni kívánt
légtest rétegeit, **vízmélyi szöszfüggönyét**;
majd csak a havazás lomhán vonagló lepedője
csapkod tovább, takargat alakot: az öreg-
gel – esetlen fekete tárgyával – bélyegzi magát,
fut meg a foszladozó lobogás;
vele forrad felvevőnk
torkára a rághatatlan fabuláris anyag.

Győr

Zsávolya Zoltán

CYMBALUM MUNDI

avagy a NAGY CSINNADRATTA

THOMAS DE CLEVER
barátjának
PIERRE TRYOCAN
úrnak üdvözlettel!

Majdnem nyolc éve már, hogy megígértem neked, kedves barátom, hogy francia nyelvre fordítom ezt a négy költői párbeszédből álló kis munkát, amelyet egy kolostor vén könyvtárában találtam Dabas³ városának közelében és a Cymbalum Mundi² címet viseli; sok sok nap munkája árán igyekeztem a lehető legkevésbé rosszul teljesíteni ígéretemet. Hogyha nem szó szerint adtam vissza a latin szöveget, az cseppet sem a véletlen műve, mert én a mi beszélt francia nyelvünk kifejezési módját akartam követni a lehető legszorosabban. E törekvésre könnyedén rá fogsz ismerni a káromkodási formák kapcsán, amikor a Me Hercule, Per Jovem, Dispeream, Aedepol, Per Styga, Prob Jupiter⁴ és hasonló helyett olyan kifejezéseket választottam, amelyeket a mi alvilági legényeink használnak, mint Morbieu, Sambieu, Je puisse mourir⁵; nem a szereplő személyek szavait, hanem érzelmeit kívántam ily módon visszaadni. Hasoló elv szerint tettem a szövegbe beaulnei bort Palermoi helyett,

1. Mindkét név valószínűleg hamis.

2. *Cymbalum mundi*. Birtokos összetétel: cymbalum = cimbalom a középkori és cintányér a klasszikus latinban; mundus = világ.

3. *Dabas városa*: Bonaventure Des Périers: Contes ou Nouvelles récréations et joyeux devis, suivis du Cymbalum mundi, Paris, Garnier, 1872. gondozója: P.L.Jacob szerint főnevesített kifejezés az alapja: d'O bas = Lyon

4. *Me Hercule, Per Jovem, Dispeream, Aedepol, Per Styga, Prob Jupiter* = ne hezen meghatározható latin káromkodások, indulatot kifejező fordulatok.

5. *Morbieu, Sambieu, je puisse mourir*: esküdözések, káromkodások, amelyek a későbbiek során átalakultak, majd jelentésüket tekintve kiürültek. Ugyan ez érvényes a többi káromkodási formákra is (Corbieu, Vertubieu, Tubieu, etc.)

hogy érthetőbb és bensőségebb legyen a szöveg. Ezért kapcsoltam össze Gonin mestert⁶ és Proteust⁷, hisz az előbbi érthetővé teszi az utóbbi jelentését. Ami pedig a Cupido által énekelt dalokat illeti, volt a szövegben néhány szerelmes lírai vers, amelyeket korunk dalaival helyettesítettem, azt gondolván, hogy ezek betölthetik ugyanazt a szerepet a szövegemben, mint az említett lírai versek, amelyek (megítélésem szerint) lefordítva sohasem lehettek volna ilyen kecsesek. Elküldöm hát neked ebben az állapotában, de feltétlenül őrizkedned kell attól, hogy másolatot kiadj a kezedből nyomtatás céljából. Ez a művészet sok könnyebbséget hozott a múltban az irodalomnak, de ma már közönségessé lett, és ez azt jelenti, hogy ami nyomtatva van, szükségképpen kevésbé kellemetes, és nem is értékeli annyira, mint ami kéziratban marad; természetesen, csak ha a nyomtatás nem szép és nem is eléggé szakszerű. Ha nem találod ez írást rossznak, küldök majd újabb jó dolgokat. Most pedig, kedves barátom, Isten kegyelmébe ajánlak, és kérem őt, adjon meg mindent neked, amit a szíved kíván.

I. PÁRBESZÉD

Szereplő személyek: MERCURIUS, BYRPHANES,
CURTALIUS, KOCSMÁROSNÉ.

MERCURIUS⁸. A parancsot kiadta, hogy köttessem újra ezt a könyvet, de azt elfelejtette megmondani: fatáblás vagy karton kötést kíván-e inkább. Arról sincs fogalmam, hogy szeretné-e bearanyoztatni a borítást, vagy hogy ki akarja-e cseréltetni a vasalást és a szegecselet a legújabb módi szerint. Így azután szorulhatok, ha nem lesz kedvére való. 'S különben is, annyira hajszol, olyan sok megbízatást ad egyszerre, hogy mindig elfelejtem valamelyiket. Ráadásul Venus⁹ is megkért, hogy adjak át valami üzenetet a ciprusi fruskáknak szép bőrszínükkal kapcsolatban. Júnó¹⁰ meg arra kért, hozzak

6. Gonin mester a francia néphit különböző varázslatokra és átalakulásokra képes figurája.

7. Próteusz, Poseidon metamorfózisra képes fia.

8. Mercurius/Hermész az istenek küldönce, egyben a tolvajok istene; Byrphanes és Curtalius minden valószínűség szerint átvitt jelentésű mesterséges nevek: az első a görög „up=tűz az Inkvizícióra utalhat gyújtogató jelentéssel; a második esetleg a curtis (a korabeli franciában court) a Curia Parla menti-re, a Párizsi Parlament hírhedt elnökére Pierre Lizetre utalhat, arra a személyre, aki később a Cymbalum Mundit is máglyára ítéli. A Cymbalum 1873-as kiadójának, Franknak a magyarázatát V.L. Saulnier (Le Sens du Cymbalum Mundi, HR, 1951, pp.43-69 et pp.137-171.) görögből magyarázza: xE. = púp...púpos; ez esetben Béda, a Sorbonne rettegett professzora lenne a megnevezett.

9. Venus: a szerelem és a szépség istennője.

10. Júnó/Juno Jupiter/Iupiter felesége.

neki valami aranydísz, divatos nyakláncot, vagy övet, ha ugyan kapható idelent. Pallas¹¹ meg arról faggat majd hazatértemkor, hogy költői fabrikáltak-e valami újdonságot. és mindemellett még le kell szállítanom Charonnak¹² XXVII nyomorult lelkét, akik végelgyengülésben patkoltak el az utcakövön, meg tizenhárom gazfickóét, akik kocsmában koncolták fel egymást; és tizennyolc másik úriemberét, akik a kuplerájban szenvedtek ki, ezen felül még nyolc kisgyerekét, akikbe a Vesta-szüzek¹³ fojtották bele a sírást, meg még öt druidáét¹⁴, akik a transzba és a veszett dührohamokba haltak bele. Hogy mikor jutok én a végére mindennek? De egyáltalán, hol végeznek itt jó könyvkötő munkát? Athénban? Germániában? Velencében vagy Rómában talán? Leginkább még Athénban. Legokosabb, ha itt landolunk. Végigmegyek az aranyművesek és a divatcikk-kereskedők utcáján, 's meglátom, találok-e valamit Júnó asszonyság számára; onnan átmegyek a könyvesekhez, hátha meg tudom örvendeztetni Pallas szívét. A legfontosabb, hogy megőrizsem inkognitómat, ne-hogy rájöjjenek, miféle házból jövök, mert ezek a híres athéniek kétszeres árat vasalnak be az idegeneken, tőlem meg egyenesen a négyszeresét kérnék a duplája helyett.

BYRPHANES. Mit nézel olyan erősen kenyeres pajtás?

CURTALIUS. Hogy mit nézek? Valami olyasfélét látok, amiről már rengeteget olvastam, de nem hittem, hogy létezik.

BYRPHANES. Mi az ördög az?

CURTALIUS. Az istenek hírnökét, Mercuriust láttam leszállni az égből a földre.

BYRPHANES. Álmodsz pajtás! Képzelődsz csupán, ébren is álmokképeket látsz. Gyere, igyunk egy kupával inkább, és ne gondoldj hiábavaló látomásokra!

CURTALIUS. Istenemre mondom, nincs ennél valószínűsőbb valóság; cseppet sincs kedvem viccelni: itt ért földet, 's rögvest erre jön újra. Várjunk egy kicsit! Nézd, már itt is van!

BYRPHANES. Hinni is alig merem, amit mondasz, pedig a saját szememmel látom. Istenemre! Ezt az embert pont olyannak agyusztálták, ahogy a költők Mercuriust szokták ábrázolni! Ez bizony ő, tagadhatatlan.

CURTALIUS. Fogd be...! Nézzünk egy kicsit utána, mit csinál. Éppen felénk jön.

11. Pallasz Athéné, Athén városának védőistennője.

12. Charon (Kharón) a görög mitológia alakja, ő szállítja a lelkeket csónakján az alvilágba.

13. Vesta-szüzek: a tűz és a családi tűzhely istennőjének (Vesta) papnői a rómaiaknál.

14. Druidák: a francia-kelta mitológia költő-papjai.

MERCURIUS. Adjon isten cimborák! Iható bort mérnek-e itt? Az ég szerelmére, kutyamód szomjas vagyok!

CURTALIUS. Jó uram, egész Athénben sem árulnak jobbat! Mi új hírt hozott, jó uram?

MERCURIUS. Lelkemre, semmit. Éppen hírt hallani jöttem. Kocsmárosné, bort ide, az angyalát!

CURTALIUS. Ide a bökött, ha nem Mercurius ez a fickó, megismerem én a tartásáról. Figyelj csak, van itt valami, amit az égből hozott. Ha érünk egy fabatkát, megtudjuk mi ez, és meg-csapjuk, hitemre mondom.

BYRPHANES. Az lenne csak az igazi: meglopni a tolvajok tolvaját, minden tolvajlás szülőatyját!

CURTALIUS. Bizonyosan itt fogja hagyni a csomagját az ágyon, hogy körülszimatoljon, hátha talál valami meglovasítani valót. Ezalatt mi szépen megnézzük mit is cipel.

BYRPHANES. Okosabban nem is szólhattál volna.

MERCURIUS. Hozták már a bort? Gyertek cimborák, menjünk a másik szobába megkóstolni a nedűt.

CURTALIUS. Mi épp most hagynánk abba az ivást, de azért örülünk, hogy az úrral tarthartunk, és koccinthatunk Méltóságoddal.

MERCURIUS. Nos, uraim, amíg megjön a bor, elmegyek egy kicsit szórakozni. Mosassátok ki a poharakat, és hozassatok valami harapnivalót.

CURTALIUS. Gáláns az úr, mi? Kiismertem már szokásait. Akasszanak fel, ha visszajön, mielőtt be nem szimatol minden sarokba, és nem ragad a kezéhez minden mozdítható. Biztosítalak, nem tér vissza egyhamar. Éppen ezért nézzük meg jól mi ez itt, és tüntessük el, amilyen gyorsan csak lehet.

CURTALIUS. Egy könyv.

BYRPHANES. Miféle könyv?

CURTALIUS. Quae in hoc libro continentur:

Chronica rerum memorabilium quas Jupiter gessit antequam esset ipse.

Fatorum praescriptum: sive, eorum quae futura sunt, certae dispositiones.

Catalogus Herorum immortalum, qui cum Jove vitam victuri sunt sempiternam.¹⁵

15. "Miféle dolgokat tartalmaz ez a könyv:

Azon emlékezetes dolgok krónikáját, amelyeket

Jupiter elkövetett, mielőtt ő maga létezett volna.

A végzet parancsait: avagy a jövőben bekövetkező

történések pontos egymásutánját.

A halhatatlan hősök jegyzékét, aki Jupiterrel együtt

legyőzni készülnek az örök életet."

A teremtésit! Ez aztán szép könyv, haver! Ilyent se árulnak Athénban! Tudod mit csinálunk vele? Van egy hasonló nagyságú könyvem; menj, hozd elő, azt tesszük a táskájába e helyett, aztán visszazárjuk úgy, ahogy volt. Még csak gyanakodni sem fog.

BYRPHANES. Az áldóját, gazdagok vagyunk! Lesz olyan könyvkereskedő, aki tízezer tallért is megad ezért a könyvért. Ez bizony Jupiter könyve. Azért hozta le Mercurius az égből, hogy beköttesse (gondolom én), mert darabokra esik szét az öregségtől. Nézd, itt a cserekönyv, nem sokban különböznek, külszínre hajszálynit is alig.

CURTALIUS. Nagyon jó, remek! A csomag most pontosan olyan, amilyen volt: senki sem jönne rá a különbségre.

MERCURIUS. Lássunk hozzá cimborák, igyunk! Körbejártam a házat, hogy kedvemre való szobát találjak.

BYRPHANES. Ugy bizony, uram: attól szép a szoba, amit az ember benne talál.

MERCURIUS. Mondjátok már, mi újság?

CURTALIUS. Tudni fogjuk, ha az úr hajlandó lesz az orrunkra kötni.

MERCURIUS. Jól van no; az egészségetekre iszom urak!

BYRPHANES. Legyen üdvözölve nálunk, uram. Az egészségére!

MERCURIUS. Milyen bor ez?

CURTALIUS. Beaulnei bor.

MERCURIUS. Beaulnei? Istenemre, finomabb nektárt még Jupiter sem ízelt.

BYRPHANES. A bor az tényleg jó, de azért mégsem lehet az e világi nektárt Jupiteréhez hasonlítani.

MERCURIUS. Istenuccse, tartom a szavam. Különb nektár Jupiter asztalán sem fordulhat elő.

CURTALIUS. Vigyázzon a szavaira uram, mert istent káromol durván; és szerintem nem lehet rendes ember az, aki istennel esküszik ilyesmire!

MERCURIUS. Ne gorombulj be ennyire barátom! én kipróbáltam mindkettőt, és állítom, hogy ez a különb.

CURTALIUS. Eszemben sincs bedühödni. Én nem ittam abból a nektárból, amiről az úr beszél, de mi abban hiszünk, amit arról írni és beszélni szoktak. Nem szabadna összehasonlítani az e világon termett közönséges bort azzal, amit Jupiter emel ajkaihoz; nincs, aki az úr véleményén lehetne.

MERCURIUS. Azt hisztek, amit akartok, de állítom, hogy az az igaz, amit én mondok.

CURTALIUS. Bocsásson meg uram, de haljak meg gonosz halállal, ha nem juttatom olyan helyre (amenyiben véleménye mellett kitart), ahol saját lábát sem látja legalább három hónapon

át, és nem csupán ezért, de olyasmiért is, amiben úgy látszik, nem hisz az úr. – (Figyelj cimborá, ez meglovasított valamit az emeleti szobából! Biz’isten, ez a tiszta valóság.) – Én nem tudom, hogy az úr kicsoda, de nem helyes, ha ilyen véleményt hangoztat: drágán fizethet érte, meg más dolgokért is, amiket mostanság elkövetett; és hordja el magát sietve, mert istenemre mondom, nagyon ráfizet, ha én hagyom el előbb ezt a helyet. Olyan embereket hozok a nyakára, hogy szívesebben küzdene meg a pokolbéli ördögökkel, mint a legszelídebbel is ezek közül.

BYRPHANES. Uram, a cimborá igazat szól: nem szabadna ilyen szentségtörő módon nyilatkoznia. És vigyázzon vele, csak a legnagyobb körültekintés óvhatja meg a meglepetéstől. Megteszi, amivel fenyeget, ha felpaprikázza.

MERCURIUS. Keserves egy ügy az emberekkel kapcsolatba kerülni! A fő ördögnek is része volt abban, hogy Jupiter atyám tisztül adta nekem, hogy az emberekkel barátkozzak, és velük üzleteljek! Kocsmárosné, fogja a pénzt, és vegye el, amennyivel tartozom. Nos, rendben?

KOCSMÁROSNÉ. Igen uram.

MERCURIUS. Asszonyom, hadd súgjak egy szót a fülébe. Meg tudná mondani hogy hívják a két cimborát, akik velem ittak?

KOCSMÁROSNÉ. Az egyiket Byrphanesnak hívják, a másikat Curtaliusnak.

MERCURIUS. Ennyi elég is. Isten áldja asszonyom; de mert örömet okozott a jó bor felszolgálásával, és mert megmondta a két csibész nevét, megigérem magának, 's garanciát is adok rá, hogy ötven évvel meghosszabbítom az életét jó egészségben és örömteli szabadságban, az acsarkodó párkáktól nem fenyegetve.

KOCSMÁROSNÉ. Csodákat ígér uram. Egy semmiségért; de nem hihetem, mert jól tudom, hogy lehetetlen. Köszönöm uram, hogy őszintén jót kíván nekem, és tetszene is az ön által ígért módon hosszú ideig boldogan élni. De ilyen a világon sincs.

MERCURIUS. Mit mond? Csak nevet és komolytalannak néz! -Nem! azért sem fog annyi ideig élni, és szolgasorsa lesz egész életében, még vére is beteg lesz minden holdfordulóban. Itt az asszonyok még a férfiaknál is rosszabbak. Minthogy nem akart hinni, nem lesz része örömben. Soha többé nem lesz olyan vendége (bármilyen gyönyörben is részesíti), aki ilyen gazdag ígérettel jutalmazná. – A veszedelmes semmirekellők! A teremtésit! Soha még nem ijedtem meg ennyire; valószínűleg észrevették, hogy elcsentem az emeleti bárszékereyből ezt a kis ezüstsoborcskát ajándéku! Ganymedes¹⁶ barátomnak, aki mindig nekem adja az italt, ami Jupiter kupájában marad. Ha elkapnak, gyalázat

ért volna engem és egész menyei családfámat. Csak kerüljenek a kezembe egyszer! Megkérem Charont, hogy várakoztassa őket egy kicsit a folyón, beleteljen legalább hármezer év, amíg a tulsó partra érnek. Kiszúrok én még veletek Byrphanes és Curtalius urak, mert mielőtt visszaadnám atyámnak a halhatatlanság könyvét, amit újra kell köttetni, kitörlöm belőle becses neveteket, ha egyáltalán benne szerepel, a szép kocsmárosnéjével együtt, aki annyira gőgös, hogy még akkor is elutasít, ha jót akarnak vele tenni.

CURTALIUS. Lelkemre mondom, jól kidurantottunk vele. Ezt kellett tennünk Byrphanes cimbora, másképp nem tudtunk volna lelécelni. Kizárt a tévedés, ez bizony Mercurius maga.

BYRPHANES. Egészen biztos, hogy ő az. Soha ilyen szerencsés fogást! Megloptuk a tolvajok hercegét és nagy patrónusát. Halahatatlan emlékü tett ez barátom; és meg-szereztük a könyvet, amelynek nincs párja a világon.

CURTALIUS. A helyettesítés remekül sikerült, olyan könyvet tettünk a helyébe, amely egészen másról beszél, mint az eredeti. Egy valamitől azért félek: ha Jupiter meglátja, 's rájön, hogy lába kelt könyvének, villámaival elpusztítja e lenti ártatlan világot a mi disznóságunk miatt. Nem sokat lehetne tenni, mert eléggé haragvó természetű, ha egyszer begerjed. Megmondom, mit tegyünk. Úgy gondolom, hogy mivel minden, ami történik, meg van írva a könyvben, semmi sem eshet meg, ami itt nem szerepel. Megnézzük, meg van-e írva, hogy el fogjuk lopni a könyvet, és benne van-e az is, hogy egyszer netalán visszajuttatjuk: így biztosak lehetünk a dolgunkban.

BYRPHANES. Ha benne van, akkor annak itt kell lennie; nézzük a címet: *Fata et eventus anni*.¹⁷

CURTALIUS. Csitt, csitt, dugd el gyorsan! Hallom Ardeliót közeledni, és bele akarna nézni ő is. Máskor majd kedvünkre böngésszük.

16. Ganümedész (a szövegben latinos helyesírással: Ganymedes) szép trójai királyfi, Zeusz/Jupiter fiú-szeretője.

17 "Az ... évek eseményei és végzetszerű történései"

II. PÁRBESZÉD.

Szereplő személyek: TRIGABUS, MERCURIUS,
RHETULUS, CUBERCUS, DRARIG¹⁸

TRIGABUS. Ide figyelj, Mercurius, gebedjek meg, ha nem vagy huncut csaló, és ezt akkor is a szemedbe mondom, ha százszor is Jupiter fia vagy. Talán még emlékszel az általad elkövetett galádságra. Csak te lehettél, másnak eszébe nem jutna ilyesmi. Meg kell mondani, jól megadtad a mi révült filozófusainknak.

MERCURIUS. Mire gondolsz?

TRIGABUS. Még hogy mire! Arra, hogy azt mondtad, kezeden van a bölcsesség köve, 's fel is mutattad nekik; azóta is törik magukat érte. Annyira zaklattak könyörgéseikkel, hogy nem tudtak eldönteni, melyiknek juttasd végleg, így hát összetörted, majd porrá zúzva szétszórtad annak az amfiteátrumnak az arénájában¹⁹, ahol rendszeresen vitára jönnek össze, és arra bízattad őket, hogy keressék csak szorgalmasan, mert akik egyszer birtokba jutnak a bölcsesség köve bármely kis darabkájának, csodákat fognak művelni segítségével: átalakíthatják a fémeket, felnyithatják a nyitott kapuk reteszeit, az egészségeseket meggyógyítják, könnyedén megfejtik a madarak nyelvét, nehézség nélkül elérik azt, amiért az istenekhez imádkoznak (legalább is azon dolgokat, amelyek egyébként is rendben bekövetkeznének): szép időt eső után, virágnitító langyos meleget tavasszal, port és meleget nyáron, ősszel gyümölcsöt, sarat és hideget télen; röviden mindent és még annál is többet el tudnának érni a segítségével. 'S valóban, azóta is túrják az aréna homokját, remélve, hogy ráakadnak egy-egy morzsácskára. Igazi mulatság nézni őket, amint tépik egymást. Porban játszadozó gyerekeknek gondolnád őket egészen addig, míg gyilkolni nem kezdik egymást.

MERCURIUS. És egy sem talált még egyetlen darabkát sem?

TRIGABUS. Nem bizony, az ördögbe is! De bőven vannak olyanok, akik azzal dicsekednek, hogy ők már rengeteget találtak,

18. Trigabus: triple gabeur = háromszoros tréfacsináló, dramaturgiai funkciója van: Mercuriust összehozandó a többi szereplővel. Lukianosznál Ménippé tölti be ugyanezt a szerepet. Rhetulus és Cubercus vonatkozásában konszenzus van a szakemberek között: Rhetulus Luther Márton, Cubercus pedig Bucerus anagrammja. Vita van Drarig kapcsán. Már a XVIII. században felismerték, hogy Drarig Girard anagrammja, és Erasmusra gondoltak, hisz ez a családneve. Legújabbban (M. A. Screech az általam használt kiadás előszavában 1983) Girard Rousselt, Oleron érsekét látják az anagramm mögött. A Sorbonne veszedelmes lutheránusnak tartja, ám nagyhatalmú, s az udvar által védett egyházi emberről van szó.

19. Amphiteátrum arénája: gladiátorjátékok céljára épített kör vagy ellipszis alakú építményekre és azok középen elhelyezett játéktérre kell gondolni.

tízszer annyit legalább, mint amennyit kitett a szétszúzott kődarab.

MERCURIUS. Hát bizony meglehet, hogy a bölcsesség kövének morzsái helyett homokot találnak a homokban, és ez rendjén is van, hiszen oly nehéz megkülönböztetni tőle, annyira kicsi a különbség.

TRIGABUS. Nem is tudom mit gondoljak, de többek állították már, hogy igazít találtak, majd nem sokkal később kételkedni kezdtek, elhajították az egészet, hogy újra nekikezdenek a kutatásnak. 'S miután újra összeszedtek egy rakásra valót, megpróbálták megbizonyosodni arról, hogy mit is tartanak a kezükben; senki nem látott még ennél kacagtatóbb komédiát, és még kevésbé volt szerencséje bárkinek is színre vinni ilyen kiváló történetet. Istenemre mondom, jól megdolgoztatod ezeket az ökor filozófusokat!

MERKURIUS. Ne mondd!

TRIGABUS. Az isten szerelmére! Látnod kellett volna, hogy verekednek a homokban, hogyan tépik ki egymás kezéből az aréna földjének darabkáit, és hogy vicсорognak egymásra, amikor összehasonlítják, amit találtak. Míg az egyik azzal dicsekszik, hogy többet talált mint a társa, a másik szitkozódva tiltakozik. Egyesek heves meggyőződéssel magyarázzák a többieknek, hogyan lehet megtalálni azt, amit maguk hiába keresnek. Mások visítanak, hogy ők jobban értenek hozzá. Van aki úgy tartja, vörösbbe és zöldbe kell öltözni ahhoz, hogy rátaláljon a bölcsék kövére; mások a sárgára és a kékre esküsznek. Az egyik szerint hatszor kell enni naponta, betartva bizonyos diétát. A másik úgy gondolja, nem tesz jót asszonyal feküdni. Van akinek gyertyára van szüksége fényes nappal is a keresgéléshez, mások hevesen tiltakoznak ez ellen. Üvöltöznek, pocskondiázzák egymást, átkozódnak, és csak a jó isten tudja, hány és hány ragyogó per született ebből, hisz nincs utca, udvar, templom, kút, kemence vagy malom, tér vagy kocsmá, de még egy árva bordélyház sem, amely ne az ő locsogásukkal, hangoskodásukkal, disputáikkal, irigykedésükkel, klikkezésükkel lenne tele. És vannak közöttük olyan gátlástalan fafejűek is, akik annyira meg vannak győződve arról, hogy az aréna általuk felszedett darabkája az igazi bölcsék köve, hogy készek mindenkit kioktatni, meg ítéletet mondani mindenről: az égről, az elíziumi mezőkről, a börtönről, az erényről, életről és halálról, békéről és háborúról, a múlttól és jövőről; semmi sem kerülheti el, hogy eszmefuttatásaiknak tárgya legyen: még unokáik játékbabái vagy a druidák ágyasainak pincsierei sem. Igaz viszont, hogy beszélnek egyesekről: valódi darabkát találtak; ezek azonban más erénnyel vagy tulajdonsággal nem rendelkeznek, mint hogy az embereket énekes kabócává változtassák, akik halálukig csak ciripelnek, vagy szitkozódó papagájokká, akik maguk sem értik,

mit fecsegnek, esetleg olyan makacs szamarakká, hogy szét lehet verni hátukon a botot. Röviden, nincs szórakoztatóbb időtöltés, semmin sem lehet jobbat nevetni, mint ha figyelemmel követjük viselkedésüket: sem látni, sem hallani nem lehet különbet.

MERCURIUS. Na ne mondd! Valóban?

TRIGABUS. Isten bizony! És ha nem akarsz hinni nekem, elviszlek az amfiteátrumba, ahol ettől a misztériumtól halálra röhögheted magad.

MERCURIUS. Jól szóltál. Menjünk! Csak attól tartok, hogy felismernek.

TRIGABUS. Tüntesd el a pálcádat, meg a sarkaidon lévő szárnyacskákat meg a kalapod is; nélkülük soha nem ismernek rád.

MERCURIUS. Nem, nem; én jobbat tudok ennél: megváltoztatom az arcom. Nézz meg jól! Nos, ki vagyok?

TRIGABUS. Hű a teremtésit! Hát ez meg mi? Próteus vagy te? Netalán Gonin mester? Hogy tudtál ilyen gyorsan arcot változtatni? Az előbb még szép fiatal fiú voltál, most meg aszott öreg ember. ...Kezdem érteni, hogyan csinálod: a szavak mágiájához értesz; láttam, amint varázsszavakat mormogtak ajkaid. Az isten fáját, meg kell, hogy taníts erre a tudományra, különben nem vagy a barátom; annyit kérhetsz érte, amennyit nem restelsz. Nem hagyok békét neked, amíg ki nem tanítasz. Könörgök Mercurius, édes jó cimborám, tanítsd meg a mondókát, légy a tanítóm!

MERCURIUS. Jól van, jól van már. Megtanítom neked, mivel jó cimborá vagy. Megtanítom, mielőtt elszakadnék tőled. Menjünk előbb az amfiteátrumba, utána majd megtanítalak a bűvös szavakra.

TRIGABUS. Jól van, hiszek neked, szavadat adtad. Látnod ott azt az embert, aki olyan idegesen sétál? Szeretném, ha hallanád érvelni egy kicsit: életedben nem láttál még ilyen jópofa filozófust. A világon sincs ennél szórakoztatóbb fecsegő. Felmutatja az aréna egy kicsike morzsáját és az üdvére esküdözik, hogy az a bölcsök köve, sőt a lelke minden bölcsök kövének. Nézd csak, hogy forog a szeme a koponyájában! Igencsak elégedett önmagával. Látnod, számára önnön értékéhez képest porszemet sem ér a világ.

MERCURIUS. Amott van egy másik, az sem kevésbé viszataszító; menjünk közelebb, és nézzük meg mit művelnek egymás között, mi mindent vagdosnak egymás fejéhez?

TRIGABUS. Helyesen szóltál.

RHETULUS. Hiába keresgélnek uraim, én már megtaláltam a piros csöví kukoricát.

CUBERCUS. Ne dicskedjék annyira barátom! A bölcsesség köve elveszíti minden erényét, ha az ember túl sokat tart magáról,

mert egyszer megtalálta darabkáit. Elhiszem, hogy önnek már volt szerencséje találni néhány darabkát, de viselje el, hogy mások is kereshessenek és találhassanak. Mercurius, amikor ránk hagyta a kő darabkáit, nem azért tette, hogy viszályt szítson közöttünk, azt akarja, hogy szeressük egymást, mintha testvérek lennénk. Nem azért készítetett minket ily nemes és isteni tárgy felkutatására, hogy marakodjunk, hanem hogy szeretetet tanuljunk. Mi pedig (legalábbis szerintem) pontosan az ellenkezőjét tesszük.

RHETULUS. Mondhat, amit akar, mert amit maguk mindannyian itt összekapartak, értéktelen homok csupán.

DRARIG. Csak úgy dől a szájából a hazugság! Nézzék, itt van egy gyönyörű darab, sokkal különb az övénél, ez valóban része a bölcsesség kövének.

RHETULUS. Nem szégyenled magad erről állítani, hogy a bölcsesség kövének darabja? A vak is láthatja, hogy egyszerű homokszem! Pfuj, pfuj, vidd odébb!

DRARIG. Miért ütötted ki a kezemből? Soha nem találom meg többé! Meg tudnék halni a méregtől! Ha katona lennék, vagy legalább volna egy kardom, itt helyben kiontanám a beledet. Nem, ezt már lehetetlen megtalálni. Annyit kínlódtam, mire végre kezembe került ez a darab, és emiatt az átkozott undorító gonosz féreg miatt elveszítem!

RHETULUS. Nem sokat vesztettél, ne síránkozz már annyit!

DRARIG. Hogy hogy nem sokat vesztettem! Nincs az a kincs a világon, amiért odaadtam volna. Hogy kínozzanak halálra a leggonoszabb fúriák! Micsoda alias írigy vagy! Nem tudtál másként ártani nekem, csak úgy, hogy egy pillanat alatt tönkretetted harminc évi munkám eredményét? Ne félj, előbb-utóbb kegyetlen bosszút állok.

CUBERCUS. Van tizenöt vagy tizenhat kövecském, amelyek közül legalább négy annyira eredeti, hogy már eredetibb sem lehetne.

TRIGABUS. Mondják uraim, mit keresnek a filozófus urak nap mint nap olyan véghetetlen szorgalommal eme amfiteátrum arénájában?

CUBERCUS. Mire jó ezt kérdezni? Mi a célja vele? Hát nem tudja, hogy a bölcsesség kövének darabkáit keressük, amit Mercurius összetört és szétszórt ezen a helyen?

TRIGABUS. És mit kezdenének azokkal a darabokkal?

CUBERCUS. Még hogy mit? Hát átalakítanánk a fémeket, és azt csinálnánk belőlük, amit akarunk, és mindent elérhetnénk, amit csak kérnénk az istenektől.

MERCURIUS. És ez lehetséges is?

CUBERCUS. Hogy lehetséges-e? Maga kételkedik benne?

MERCURIUS. Hát, kételkedem bizony. Mert, hisz ön maga mondta az imént, hogy legalább négy igazi kövecskéje van; igazán felhasználhatná az egyiket (ha már a többivel spórolni akar), hogy a társa könnyedén megtalálja a sajátját, amelyet egy másik társa kiütött a kezéből, 's ami miatt veszett düh rája. És jó magam, mivel nincs ezüstöm, szívesen megkérném magát, hogy tessék nekem tallerrá változtatni azt a tizenöt fontnyi aprópénzt, amit a bugyellárisomban tartok; maga nem veszítene semmit: csak akarnia kellene, és rögtön kiderülne, hogy azok a kövecskék valóban olyan hatásosak-e, mint állítja.

CUBERCUS. Azt mondanám uram, hogy nem kell így venni a dolgot; úgy kell venni, hogy a kő nem rendelkezhet oly erényekkel, mint rendelkezett valaha, mielőtt Mercurius darabokra törte; kiszellőzött azóta, hogy szét lett szórva az arénában; és mondok még valamit: azt, hogy már nem szükséges erényeit megmutatni, anélkül is biztos, hogy megvannak a képességei. És különben is, Mercurius akkor vonja vissza, vagy kölcsönöz neki újra csodaerőt, amikor kedve tartja.

MERCURIUS. De ha már nincs szükség képességei megmutatására, akkor miért törik a fejüket, rongálják szemüket és veszélyeztetik veséjüket a makacs keresésben?

RHETULUS. Ne mondjon ilyet! Ugyanolyan ereje és erénye van a kőnek, mint amilyen azelőtt volt, még ha ki is szellőzött, mint maga mondta. Ha az a kövecske, amelyet a kezében szorongat, nem tesz tanulságot valamiféle képességről, az annak a jele, hogy fikarcnyi köze sincs az eredetihez. Ami viszont az enyémet illeti, én bizony állítom, hogy azt teszek a segítségével, amit akarok; nem csupán fémeket alakítok át, mint például aranyat ólommal, de végre tudok hajtani változtatásokat embereken is: bármely fémnél keményebb véleményüket is át tudom formálni, új életmódot tudok velük elfogadtatni: meg tudok például győzni férfiakat, akik korábban rá sem tudtak nézni a Vesta-szüzekre, hogy kiváló dolog velük hálni; de át tudom szoktatni török ruhára a cigány módra öltözködőket, vagy rá tudom venni gyaloglásra a lovagokat, meg kéregetésre az adakozókat; olyan sikereim vannak, hogy rólam beszél egész Görögország, 's rengetegen életük árán is állítanák, mindenkivel szemben, hogy az én kövem valóban igazi. Hosszasan mesélhetném még a kövecském erényeit dicsérő csodákat. Nos, hát jó ember, mit gondolsz ezek után filozófusainkról?

MERCURIUS. Azt, hogy még annál is kevésbé bölcsek, mint gondoltam, és ön sem különben.

RHETULUS. És aztán miért?

MERCURIUS. Azért küszködnek és veszekednek, hogy egy összetört kődarab morzsáit keresgéljék a homokban, vesztegetik a földön tölthető idejüket mást sem cselekedve, mint kutatva valami után, amit esetleg lehetetlen megtalálni, és ami talán még csak nem is létezik. Különben is ... nem maguk mondták, hogy Mercurius törte össze és szórta szét a kő darabjait az amfiteátrumban?

RHETULUS. Hát persze, hogy Mercurius.

MERCURIUS. Szerencsétlenek! Mercuriusban bíznak, aki köztudottan a csalás és a beugratás nagymestere. Nem tudják, hogy csak a szája nagy, és behízeltő szép szavaival elhiteti magukkal, hogy a lanterna húgyhólyag, a felhő meg közönséges pókháló? Eszükbe sem jut, hogy esetleg közönséges kődarabot tört össze vagy egy maroknyi homokot szórt szét, és arról hitette el magukkal, hogy a bölcsesség köve volt, hogy bolondot csinálva magukból jót nevehessen a küszködésükön, a dühöngéseiken és a perpatvaraikon, meg azon, hogy olyan valamit vélnek megtalálni, ami soha nem is létezett?

RHETULUS. Hogy mondhat ilyet uram? Hiszen ez kétségen kívül a bölcsesség köve volt: megtaláltuk néhány darabját, és ígéretes tapasztalataink is voltak velük.

MERCURIUS. Mondják maguk. Én viszont kételkedem, mert ha így lett volna, sokkal különb eredményeket is felmutathatnának, főként ha arra gondolunk, micsoda varázserőt tulajdonítanak neki; 's mi több, ilyen jószándékú emberek mint önök, bizonyára gazdaggá tennék a szegényeket, vagy legalábbis ellátnák őket minden szükségessel, és nem hagynák koldulni őket.

RHETULUS. Oh uram, a nélkülözők nélkül nem lehetne meg a világ, mert ha mindenki gazdag volna, nem volna kin gyakorolni a nagylelkűség erényét.

MERCURIUS. Dehát könnyen megtalálhatnák az elveszett tárgyakat, bizonyosság léphetne a kételyek helyébe, és a már megismert igazság birtokában segíteni tudnának egyességre jutatni az egymásnak feszülő emberi akaratokat, 's képesek lennének békét teremteni az emberek között.

RHETULUS. Mit szólnának ehhez a bírák, ügyvédek és vizsgálóbírók? Mihez kezdenének törvénykönyveikkel, szabályzataikkal, jegyzőkönyveikkel, – eme oly fontos és tiszteleltre méltó dolgokkal?

MERCURIUS. Ha egy beteg szorulna segítségre, olyan könnyű lenne egy kődarabkát a testére helyezve késedelem nélkül visszaadni egészségét.

RHETULUS. Mit kezdenének akkor magukkal az orvosok, és mire szolgálnának a Galenusnak, Avicennának, Hippok-

ratesnek, Enginátusnak²⁰ tulajdonított méregdrága könyvek? Különben is, akkor mindenki, mindig, mindenféle betegségből meg akarna gyógyulni és senki sem óhajtana elhalálozni, ami bizony nagyon is ésszerűtlen lenne.

TRIGABUS. Nézze csak! Valaki talált valamit! Mindenkit odahajt az írgység, és mindenki ott kezd kutatni.

RHETULUS. Nagyon helyesen teszik, mert így esetleg megtaláltatik, ami még nem találtatott meg.

MERCURIUS. Talán... De se híre, se hamva nincs annak, hogy bárki is véghezvitt volna a bölcsesség kövéhez méltó nagy dolgot, amióta keresgélnek darabkáit; és ez azt súgja nekem, hogy ama bizonyos bölcsesség kövének a darabkái nem is léteznek, vagy ha igen, nem rendelkeznek a nekik tulajdonított képességekkel, maguk találják ki e gyermekmeséket.

RHETULUS. Uram, én több olyan dolgot is említettem, amelyet a birtokomban lévő darabkákkal vittem végbe.

MERCURIUS. Ugyan! Ezekben az esetekben nem a homokszemek csodás tulajdonsága működött, hanem a maga nagy szövege, a rábeszélő képessége volt a hatékony; és ezt viszont valóban Mercuriusnak köszönheti, aki szép szavakkal fizette ki magukat elhítelve a bölcsesség kövének létezését, 's akinek nyomán most maguk a világot áztatják szép és tartalmatlan szavakkal. Úgy gondolom, ezt valóban Mercurius hagyta örökölni maguknak.

TRIGABUS. Esküszöm, ha a szenátus tagja lennék, eke elé állítanám mindannyiukat: kényszermunkára vagy gályarabságra ítéltetném. Azt hiszik, kellemes dolog egy rakás nagyra nőtt borjút szemlélni, akik egész életüket arra szánják, hogy apró kövecskéket keresgéljenek mint a gyerekek? Érténém, ha legalább volna valami hasznuk belőle, de hitük csak vágyaikat és álmaikat táplálja. Az egek urára mondom, gyermekekbbek a gyermekeknél, mert azok legalább kezdenének valamit a köveikkel, míg ezek végképp semmire sem használják. Ha a gyermekek értelmetlenül rendetlenkednek, valamiféle hasznos munkával könnyedén le lehet kötni a figyelmüket, de ezekkel a fecsegő, álmodozó filozófusokkal nincs aki képes lenne abahagyatni a szakállasok ostoba játékát, ha egyszer elkezdték keres-

20. **Galénosz:** görög orvos és kiváló anatómus (isz.131-201), Arisztotelész mellett a legnagyobb tekintély.- **Avicenna:** Iráni tudós és filozófus (980-1037), a mediterrán kultúra szintézisének megalkotója; különösen az orvostudományban elért eredményei tették híressé. **Hippokratész:** Az antikvitás legnagyobb orvosa (ie.460-377), vele kapcsolatos az orvosi eskü szövege világszerte. **Eginetus:** híres orvos a hetedik századból.

géltni az arénában a bölcsesség kövének morzsáit: örök gyermekként vénülnek 's halnak bele. Pedig hányan közülük valóságos csodákra is képesek volnának!

És ehelyett. ... Pedig milyen hasznos is lenne!

RHETULUS. Nehezebb találni kövecskéket, mint szeretnénk, meg azután Mercurius sem mindig kedvez nekünk.

MERCURIUS. Én is így gondolom.

RHETULUS. Elnézést uraim, de el kell köszönnöm öntől, Venu-lus szenátor úr hívott meg vacsorára, és ideküldte értem szolgáját.

MERCURIUS. Akkor hát isten vele, uram.

TRIGABUS. Hát ilyenek az én embereim; az asztalfőn foglal majd helyet, a legjobb falatokat fogja kapni, nagy tisztelettel hallgatják majd, és ő lesz az est csillaga, és csak az isten tudja, milyen haszna lesz még belőle.

MERCURIUS. És mindezt én tettem lehetővé a bölcsesség kövével.

TRIGABUS. Ez bizony így van. Nélküle nem volna módjuk az ingyenes lakomákra. Neked tartoznak hálával érte.

MERCURIUS. Látod, mire jó a művészetem? De most nem kell, el kell juttatnom Jupiter atyám titkos üzenetét egy dámának, aki Apolló²¹ templomának közelében lakik; és meg szeretném látogatni kis barátnőmet is, mielőtt hazatérnék. Isten veled!

TRIGABUS. Hé, hát nem akarod betartani az ígéretedet?

MERCURIUS. Miféle ígéretemet?

TRIGABUS. Megígérted, hogy megtanítod a varázsigét, hogy meg tudjam változtatni a fizimiskámat meg az egész külsőmet kedvem szerint.

MERCURIUS. Oh, hát persze, igazad van. Figyelj, hadd súgjam a füledbe!

TRIGABUS. Nem hallak jól, nem értem, beszélj hangosabban!

MERCURIUS. Ennyi az egész. El ne feledd!

TRIGABUS. Mit is mondott? Az ördög vigye el! Semmit sem lehetett érteni, vagy talán nem is mondott semmit, mert én semmit nem hallottam. Ha megtanította volna a varázsigét, sok huncutságot elkövethetnék és soha nem kellene attól félnem, hogy egy vas nélkül maradok, mert ha pénzre lenne szükségem, felölteném valaki másnak az arcát, akinek kintlevőségei vannak, és behajtanám a nevében. És, hogy könnyebben élvezhessem a szerelem gyönyörűségét, és veszély nélkül bejuthassak a kedvesemhez,

21. Apolló/Apollón

valamelyik szomszédasszony bőrébe bújnék, hogy fel ne ismerjenek.. És még sok sok hasonló dolgot művelnék. Micsoda álarcaim lehetnének, ha tudnám a varázsszavakat, és ha nem rázott volna át! Dehát észre kell térnem végre, és tudomásul kell vennem, hogy bizony bolond az az ember, aki nem létező csodára vár, de még nálánál is bolondabb és szerencsétlenebb, aki olyat remél, ami elérhetetlen.

(Folytatjuk)

Bonaventure Des Périers

Fordította, jegyzeteket készítette: Újfalusi Németh Jenő

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Bonaventure Des Périers ? Cymbalum mundi, Texte établi par Peter Hampshire Nurse, préface de Michael A. Screech, Droz, Genève, 1983.

És hordóinkon apró istenek

Mint Attikában a barátom
Andreász Lápász, a tragikus színész,
élek, de Pannóniában
s miért szégyelljem én.
A déli sárga lejtők,
zöld tengerek és szigetek
helyett a tó nekem
királyi hely... Ne is csodáljad,
sziget-hegyek között
Odüsszeuszt idézi énnekem...

Hajóm is volt, akár neki.
Igaz, a kalózok helyett
fizetett rablók törték árbocát.
Vitorlája így is
néhány vihart kibírt.

Nézem hullámainkon hogy süvít,
villogó lámpáink előtt
a hirtelen pannon idő,
és hajótlan most is tiszta
a szó és a vitorla.

Így játszom én, mint a barátom,
a tragikus színész,
de nem függöny előtt...
Játszom, harcolva kővel,
szőlővel és viharral én.
Biztat egynéhány ért füge...

Sziklában vers és volt és van
nem egy barát is e tájon.
Költők és katonák
tanítanak, miként s hogyan
tarthatnánk nemcsak színpadon,
de itt, füst nélkül a hazát.

Reggel sirályokkal jön
Szunion felől a nap,
ahol szikrázó délelőtt
együtt ittuk a recinát
Byronnal, ott, azon a sziklán,
ahol fölvéste a nevét.

Együtt és láttuk, persze úgy,
ahogy egy pannon költő...
– De miért?... Már dionüszoszi
az is, hogy szobrok, templomok,
Zeusz és Apolló helyett
kövek, vulkánok, pincék,
és hordóinkon apró istenek
idézik és a hegycsősz...

Már az is rég halott,
de útjain itt kóborol
ami a volt és aki érti,
látja, kik éltek és hogyan
ott délen fűben-fában.

És hajóm a volt az is
még itt a nád alatt.
A horgony azt... Engem a lánc
és hattyúm torkában horog.
Így száll a ma s vele a vers
talán az eget is megüti szárnya.

Reménnyel biztatom,
ekként űzve tovább
az antik magyar máriást
asztal körül osztva lapot...
Dániel, Sándor és Mihállyal
játszom, akár barátom
Andreász a tragikus színész
Aiszküloszunk szavára
és Sappho tükrét tárva
Attikából Pannóniára.

Kaposvár

Takáts Gyula

Glenn Librum nifi Iono abt.
ut Alexander Poluxai
Horn. 5872. n. e. 4. Novemb.

A PRONUNTIATIO

*Audomarus Talaesus retorikájának második könyve**

***Petrus Ramus** (*Pierre de la Ramée*, 1515–1572) francia gondolkodó egyes vélemények szerint Szent Ágoston és Kálvin mellett a legfontosabb szerepet játszotta a protestantizmus eszmevilágának kialakulásában. Legnagyobb hatást logikai rendszerével gyakorolt, erre épült retorikája.

A ramusi retorika a klasszikus szónoklattanokkal ellentétben két részből, elocutióból és pronuntiatióból áll. A rendszer legteljesebb, az utókor számára mértékadónak tekintett megfogalmazása a mester halálának évében megjelent kiadás, amelyet barátja és tanítványa, Audomarus Taleus (Omar Talon) rendezett sajtó alá, Ramus egyetemi előadásai nyomán. A középfokú iskolák használatára 1595-ben, Speyerben adták ki a munka rövidített változatát. Fordításunk ennek alapján készült.

A magyar változat közreadását indokolja a retorika óriási hazai népszerűsége. A protestáns iskolákban Magyarországon a XVIII. század közepéig a rámista retorika jelentette az ékesszólástant. Az előadásra vonatkozó tudnivalók felelevenítése bizonyára korunkban sem haszontalan.

I. Fejezet

A pronuntiatio¹ fontossága

A trópusokkal² és a figurákkal³ kimerítettük az elocutio⁴ szabályait, (erről szólt a retorikai kézikönyv első része), térjünk most át e tudós mesterség másik részének, a pronuntiationak a tanulmányozására.

A pronuntiatio az elocutio megfelelő előadása. A retorikai mesterségnek erre a részére Aristoteles hívta fel először a figyelmet⁵, és hogy milyen sok múlik rajta, azt a színészek példájával bizonyította: az ő tolmácsolásukban sokkal nagyobb tetszést aratnak a költemények, mint ha maguk a költők adnák elő szerzeményeiket.

Cicero⁶ is ezt mondja a szónokról szóló művének harmadik könyvében, amikor az elocutio hatását erősítő elemekről beszél: „De mindez az előadástól függ. A szónoklatban az előadásnak van a legnagyobb szerepe: enélkül a legkiválóbb szónokot is semmibe vehetik, az előadásban valamennyire is járatos előadó pedig a legkiválóbbakat is megelőzheti. Azt mondják, hogy amikor Demosthenestől megkérdezték, hogy mi a legfontosabb a szónoki beszédben, ő első-, második-, és harmadsorban is ezt tartotta a legfontosabbnak. De ennél is jobban tetszik nekem az, amit Aeschines mondott. Mikor igazságtalanul elítélték, és Athénből eltávozott, Rhodoszra ment, ahol – úgy mondják – a rhodosziak arra kérték, hogy olvassa fel híres beszédét Ctesiphon ellen, akit Demosthenes védett. Meg is tette. Másnap azt kérte, hogy hadd olvassa fel azt is, amit ellenfele, Demosthenes adott elő Ctesiphon védelmében. Mikor ezt kellemes és fenséges hangon felolvasta, mindenki el volt tőle ragadtatva. Mire ő megjegyezte: Hát még ha őt magát hallottátok volna, akkor hogy ámulnátok?” Ezzel elég világosan kifejezte, hogy mennyi minden múlik az előadáson, ha más szájából másnak tűnik ugyanaz a beszéd.

A fordító jegyzetei

1. pronuntiatio magyarul: előadás, felékesítés (Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika. Bp. 1988.)
2. tropus: szókép (K.M.R.)
3. figura: alakzat (Finály Henrik: A latin nyelv szótára. Bp 1884.)
4. elocutio: kifejezés (K.M.R.)
5. Arisztotelész: Retorika III.I.
6. Cicero: De oratore III.LVI.213.

Hiszen gyöngé szónokok is gyakran arattak már babért az ékesszólás terén előadásmódjuk érdemével; és sok tehetséget tartottak már gyöngé szónoknak gyatra előadó-képessége miatt⁷. A legjobb példa erre Hortensius, aki sokáig a legkiválóbb szónok volt, aztán Ciceróval egyenrangú, végül örökösen csak második. Élőszóbeli ékesszólásának híre miatt művei olyan sokáig fennmaradtak, hogy nyilvánvalóan kellett lennie valami megnyerőnek az előadásában, amit aztán az olvasók már nem tudtak benne megtalálni⁸.

A retorikának ezt a részét különösen jogosan illetik Platon és Aristoteles szemrehányásai és minden szófacsarás, fortély⁹ megtalálható ebben a részben. De ennek a nagy mesterségnek korunkban hiányoznak a mesterei; nincsen Phonascus, Scenicus histrio, Lanista, Palaestricus¹⁰, Demosthenes és Cicero, azaz igazi szónok, akinek a példája nyomán gyakorolhatna, aki ékesszólást tanul. Így tehát ezen a területen annál nagyobb buzgalomra van szükség, hogy élő mesterek nincsenek, és a könyvekbe nyomtatott tanításból sincs túl sok.

II. fejezet

A hang szabályozása

A pronuntiatióknak két eleme van: az egyik a hang, amiről pronuntiatióknak, a másik a taglejtés, amiről actióknak is hívják. Az egyik a fülünkre, a másik a szemünkre hat, márpedig majd minden ismeretünket ezzel a két érzékszervünkkel szerezzük.

Beszéljünk előbb a hangról! Először is ennek kell megfelelőnek lennie, utána kell figyelemmel lennünk mindarra, és gyakorolnunk mindazt, ami ebből következik. Így arra vigyázzunk, hogy

7. Cicero: A szónok. 17. – Kárpát Csilla fordítása.

8. M. Fabius Quintilianus szónoklattana tizenkét könyvben. Fordította: Prácser Albert. Bp. 1913. – A továbbiakban: Q. Q.XI.III.8.

9. Az eredetiben itt szereplő görög szavakat is magyarra fordítottuk.

10. ezek nem tulajdonnevek, hanem foglalkozások:

phonascus = ének- és szavalástanító

scenicus histrio = színpadi színész

lanista = vívómester, gladiátoroktató

palaestricus = küzdésmester, edző

minden, amit kimondunk, a szavak értelmének megfelelően legyen mondva¹¹. A hangra vonatkozóan egy általános szabály van: ne legyen se túlságosan mély, se túlságosan magas, mert a tompa mormogás minden figyelmet ellankaszt; a másik véglet pedig, ha valaki kiabál, elég nagy ostobaság¹². A megfelelő hangot tehát a két véglet között kell megtalálni. Cicero azt mondja, hogy: „a hang szabályozásának semmi sem használ jobban, mint a sűrű változtatás, és semmi sem veszélyesebb, mint a megfeszített, szünet nélküli erőlködés. Mi az, ami kellemesebb lehet a fülnek, és hasznosabb az előadásnak, mint a váltakozás, a változatosság és az összefüggőség? A hang ilyesfajta szabályozásában Gracchus igen járatos és körültekintő volt. Egy eryxi rabszolgája – képzett és tapasztalt ember – állt mögötte észrevétlenül, azért, hogy ha ő a gyűlésen beszélt, egy elefántcsont sípba fújva élénkségre serkentse, ha elhalkult, vagy csillapítsa, ha túlságosan elragadtatná magát. Tudniillik mindenkinek van a hangterjedelmében egyfajta középső tartomány – ez egyénenként különbözik – és innét kellemes és hasznos a hangot fokról fokra emelni. Mert otrombaság kezdettől fogva kiáltozni, hiszen ez éppen a mondandó nyomatékosítására való. Van bizonyos határa a fokozásnak, ami mégsem olyan, mint a legélesebb kiáltás. A síp ezt a határt nem hagyja átlépni, és visszatart a további erőlködéstől. A másik irányban, a hang mélyítésében is van egy ugyanilyen alsó határ, ameddig le lehet ereszkedni a hangskálán. A hangzás változatossága és valamennyi lehetőségének kihasználása biztosítja egyrészt a saját működését, másrészt az előadást is kellemesé teszi. De sípost otthon kell hagynunk, és gyakorlatunk során csak gondolnunk szabad a szokásra¹³.

Ez a kiegyensúlyozottság; az ezzel ellenkező monotoníát Quintilianus is kerülendőnek tartja Ciceróval együtt. A hangzásbeli változatosság szabályozója a lélek szándéka kell hogy legyen. Az előadás legfőbb alapja ugyanis az, hogy a hang a lélek tolmácsa és követe. A hangok ugyanis olyanok, mint a lant húrjai, és úgy szólnak, ahogy a lélek érzései pendítik őket.

11. Q. XI. III.89. Q: itt és tovább= Quintilianus

12. Q. XI. III. 45.

13. Cicero: De oratore. III.LX.224-225.

III. fejezet

A hang az egyes szavakat illetően

A hang szabályait tehát az egyes szavakat illetően, vagy az egész mondat vonatkozásában tárgyaljuk. Az egyes szavak előadásáról ezt írja Quintilianus „Nézzük csak például Cicero ama jeles beszédének elejét, melyet Milo védelmében mondott; nem kell-e úgyszólván minden szakasznál változtatni az arckifejezést, bár maga a tekintet ugyanaz marad: *Ámbár attól tartok, bírák, hogy szegyen volna félelmet mutatni, mikor ily bátorlelkű, derék férfiú mellett akarok szót emelni.* Bár ezen egész helynek hangja tartózkodó és higgadt, mert nemcsak bevezetés, hanem védettje sorsáért aggódo szónoknak a bevezetése; mégis lehetetlen, hogy a szónok valamivel bátrabban neki ne eressze a hangját, mikor ezt mondja: *Íly bátorlelkű, derék férfiú mellett, mint e szavaknál: Ámbár attól tartok, vagy Hogy szegyen volna, vagy Félelmet mutatni.* Már a második lélegzetvételnél erősödnie kell a hangnak egyrészt a természetes nekilendülés miatt, mikor utána már bátrabban merünk beszélni, másrészt azért is, mert itt már Milo nagylelkűségét kezdi festeni: *És semmiképp sem járná, ha akkor, mikor T. Anniust magát jobban aggasztja a haza üdve, mint saját sorsa.* Utána olyan magamagának tett szemrehányásféle következik: *Én az ő ügyének védelméhez hasonló nagylelkűséggel járulni nem tudnék.* Majd e keményebb megrovást tartalmazó szavak jönnek: *Mégis e szokatlan bíróságnak szokatlan képe szinte félelmetes látvány az embernek.* A következőket pedig már úgyszólván teli tüdővel mondja: *Mert bárhová fordítja szemeit, hiába keresi a fórumon az eddig dívott szokásokat s a törvényszékek ősi eljárási módját.* Sőt, ami utána jön, már szinte bő és terjedelmes: *Mert nem környezi hallgatóság, mint máskor szokta a ti gyűlésteket.* Ezzel meg akartam mutatni, hogy nemcsak a beszéd nagyobb részeiben, hanem még a kisebb szakaszokban is van valami változatosság az előadás hangjában, hiszen enélkül nem volna semmi különbség a fontosabb és kevésbé fontos dolgok között.”¹⁴ Ezeket írja Quintilianus az egyes szavak előadását illetően. Ebben a vonatkozásban kell megjeleníteni a tropusok használt fajtáinak. Így lehet tisztábban és világosabban megérteni az iróniát és a metaphorát.

IV. fejezet

A hang zeneisége

A mondat egészének előadásáról lesz most szó, ami magába foglalja a figurák minden fajtáját és megnyilvánulását. A szóalakoknak minden kétséget kizáróan van dallamuk, mivel valamennyi megragadható a megszámlálható ütemességben és ismétlődésben. Nézzük mit mond erről Cicero és Quintilianus!

„A beszédben is lappang ugyanis valami rejtett zeneiség” – mondja Cicero az Oratorban –: „nem a phrygiai és a cariai szónokok beszédeinek szinte éneklő befejezéséről van szó, hanem arról, amiről Demosthenes és Aeschines is említést tesz, amikor egyik a másik szemére veti a hajlékonyan változó hanglejtést. Demosthenes még sok egyebet is kifogásol Aeschinesben, noha nemegyszer elbűvölő és csengő hangúnak mondja őt.”¹⁵ Ezt írja Cicero.

Quintilianus a következőket mondja, amikor az éneklő hangról beszél: „Ide tartozik a hangnak az a dallamos hullámozása, amelyet Demosthenes és Aeschines kölcsönösen szemére vetettek egymásnak; márpedig ez éppen nem érdemel megrovást, mert éppen az, hogy mindegyik kifogásolja a másikban, bizonyítja, hogy mindketten éltek vele. Nem hiszem ugyanis, hogy akár amaz a Marathonnál, Plataeánál és Salamisnál elesett hősök emlékére tett esküjét egyszerű szavakba foglalta volna, akár, hogy emez közönséges beszélgetés hangján siratta volna Thebae pusztulását”¹⁶. Eddig az idézet Quintilianustól. Ez alapján megérthetjük, hogy a szónokok a beszéd úgynevezett zeneiségét a hanglejtés hajlékonysága és a hangok kellemessége szerint alkalmazták, ami kétségkívül teljes egészében benne van ezekben a szóalakokban. De mégis maga a zeneiség a gondolatalakzatokkal és a szándék minden más megnyilvánulásával együtt jelentkezik.

14. Q. XI. III. 47-51.

15. Cicero: A szónok. 18.

16. Q. XI. III. 168.

V. fejezet

A hang felemelése és leengedése

A beszéd egészében az a hang felemelése vagy leengedése, ami az egyes szavakban a prosodia.

Példa az éles hangra a Ligarius védelmében mondott beszédből: „Lásd, Caesar, mennyire nem rettegek! lásd, nagylelkűségednek és a bölcsességednek minő fénye árad reám, midőn előtted beszélek! Amennyire csak bírom fennen kiáltom, hogy jól meghallhassa a római nép: miután kitört a háború, óh Caesar, sőt már jó részben folyamatban is volt, én, semminemű erőszak által se kényszerítve, meggyőződésemmel, szabad akaratom folytán mentem azon fegyverekhez, melyeket ellened ragadta.”¹⁷ Itt a szónok maga is utal a hang felemelésére.

A gúnyolódás hangja ettől elütő és ugyszólván az emberi hangskálán kívül esik; amit a görögök keserű gúnynak neveztek; ez módfelett csípős, szinte túlcsap az emberi hang természetén. Mikor a Rabirius védő Cicerót kihozta sodrából az ellenfelet éltető tömeg, így szólt: „Semmi ilyesfajta kiabálás nem ijeszt meg engem, sőt inkább bátorít, mert elárulja, hogy bár vannak ostoba emberek, számuk csekély. Higgyétek el nekem, hogy az a római nép, amelyik most hallgat, soha nem választott volna engem consullá, ha olyannak ismerne, aki megijed a ti kiáltásokatoktól. Hogy lecsillapodott a hangzavar! Miért nem tartjátok féken a hangoztatókat, ostobaságotok árulóját, kicsiségetek tanuját?”¹⁸ Az idézet eleje ugyan nyugodtabb, de az utolsó szavak már ezt a maró gúnyt tartalmazzák.

A mély és öblös hangra találunk példát a második Philippicában: „Ki ne tartaná ezt szégyenletesnek még akkor is, ha lakoma közben, féktelen tivornyázásaid során történt volna? De hogy a római nép gyülekezetében, hivatalos teendői végzése közben, a lovasság főparancsnoka, akinek még büffentenie is szégyen volna, borszagot árasztó ételdarabokkal hányta tele az ölet és a bírói emelvényt.”¹⁹ Összefoglaló visszatekintésben: mindent elnyújtva kell ejteni, a magánhangzókat elhúzni, a torkot

17. Cicero: Pro Ligario III. 6-7. – ford.: Cicero Q. XI. III. Ligarius és M. Marcellus mellett mondott beszédei. Ford.: Dr. Boros Gábor. Bp. 1905.

18. Cicero: Pro Rabirio VI. 18.

19. Cicero: Antonius ellen. Második Philippica. XXV; Maróti Egon ford.

tágra nyitni, hogy még a korábbinál is elrettentőbbnek tűnjön az ocsmányság²⁰.

A visszafogott és mérsékelt hangra példa a Ligarius védelmében mondott beszédből: „Mert Tubero, mit akart a kivont kardod a pharsalusi csatában? ki mellének irányzá hegyét? mi volt célja fegyvereidnek? mi volt szándékod? szemed, kezed, telkednek tüze mire tört? mire törekedtél? mit óhajtottál?”²¹

VI. fejezet

Az érzelmek hangjai

Amiről eddig volt szó, majdnem minden érzelemben közös; az egyes érzelmekben megragadhatók bizonyos sajátosságok, amelyeknek lüktetését és ütemét a hangok fejezik ki. Így más-más érzelmek kifejezésére más-más hangot használunk. Aristoteles előtt beszélt már erről Trasymachus, Aristoteles hivatkozik is rá. Úgy tűnik, nem Aristoteles fordított először figyelmet erre, különösen, hogy ebben a témában ő említi Trasymachust.

Tehát: részvétkeltésnél a hang lágy és elnyújtott, szaggatott, siránkozó, miként a gracchusi beszéd eme részében: „Hová forduljak én szerencsétlen? hová siessek? talán a Capitoliumra? Hiszen testvéreim vérében úszik! inkább haza? hogy szerencsétlen, jajveszékelő anyám, kétségbeesését lássam?” Akik ezt hallották – mondja Cicero – úgy meghatódtak a tekintetétől, a hangjától és a viselkedésétől, hogy, bár ellenségei voltak, nem tudták visszatartani könnyeiket.²²

A haragot kifejező hang az előbbi ellentéte: metsző, indulatos, gyakran elfuló: második Philippica: „S az a kiváló ékes-szólás, amikor csupaszon szónokoltál! Van, ami ennél gyalázatosabb, förtelmesebb, minden büntetésre méltóbb? Netán arra vársz, hogy böködéssel térítsünk magadhoz?”²³ Ha nem vagy teljesen eltompulva, szavainnak marcangolniuk kell, véresre kell se-

20. Q. XI. III. 167.

21. Cicero: Pro Ligario III. 9.

22. Cicero: De oratore III. LVI. 214.

23. Cicero: Phil. 2., XXXIV.

bezniük téged. Félek, hogy kisebbíteni találok a legkiválóbb férfiak dicsőségét, elkeseredésemben mégis kijelentem: van-e nagyobb méltatlanság, mint az, hogy még mindig él az, aki felajánlotta a diadémot, mikor mindenki egyetért abban, hogy jogosan ölték meg azt, aki elutasította." Ilyen hangot kíván az elhallgatás²⁴:

„Tán eget és földet ti akartok összezavarni?” stb. A félelemben és a szégyenkezésben a hang elhalkul és akadozik:

„Parmeno, Láttára fázom, reszketek” (Ter. Eun.)²⁵

Ilyen hangon kezdődött Cicero több szónoklata, ahogyan Deiotarus védelmében is: „Bár, Caius Caesar, a beszéd kezdetén minden fontosabb ügyemben hevesebben szoktam indulatba jönni, mint ahogy azt a szokás vagy életkorom megkívánná, ám ebben az ügyben annyi minden zavar engem, hogy amennyire Deiotarus védelmére buzdít a hűségem és a gyakorlottságom, annyira vissza is tart tőle az alkalmtól való félelem.”²⁶

Az örömhöz gyenge, lágy, áradozó, örvendező hangok keltenek. Ilyen Aeneas hangja, midőn a Trója pusztulását ábrázoló faliképet szemléli:

„nézte, a könnye kicsordult és szólt: Mondd csak, Achátés, van még oly hely a földön, amit nem tölt be a gyászunk?

Nézd Priamus képét. Itt is dicséret a díja.

Tudnak sírni a tárgyak, meghatják a halandót.

Nincs már félni mitől, nagy hírünk hozza az üdvöt.”²⁷

A szánakozáskeltés vágya nélküli fájdalom mély és belülről jövő, a hanggal enyhülést keres. Piso elleni beszéd²⁸: „Emlékszel-e a lakomára, mikor négy óra felé Caius Pisoval együtt megérkeztem hozzád? Te nem tudom miféle csapszékéből jöttél ki, fejed be volt takarva, bocskorban voltál, és azzal a bűdös szájjal gusztustalan moslékszagot leheltél ránk. Egészségi állapotodra hivatkoztál, hogy – mint mondtad – borral készült orvosságokkal kezeled magad. Mi

24. Vergilius: Aeneis. Ford.: Kartal Zsuzsa. Bp. 1987.

Ramus megtehetette, hogy egy elegáns „stb.” odabiggyesztésével nem idézte tovább a szöveget, mert akkoriban még mindenki tudta, ismerte, hogy mi következik, hiszen a retorikakönyvek kedvenc példája volt a QUOS EGO az aposiopesisre (hallgatás). Hadd idézzem a részletet legalább műfordításban: „Tán eget és földet ti akartok összezavarni? / Hát ki parancsol néktek a szélvészben, melyik isten? / MAJD EN...! – most az a sürgősebb, hogy szűnjön a hullám –”

25. Terentius: Eunichus (A herélt) 83-84. sorok (a magyarban: 89-90.) Publius Terentius Afer Vigjátékai. Ford.: Kis Sándor. Bp. 1895.

26. Cicero: Pro Deiotaro I.1.

27. Aen. I.459-463.

28. Cicero: In Pisonem VI.13.

akkor ezt elfogadtuk magyarázatul, (mit tehettünk volna mást?) egy kis ideig álltunk a te kocsmaszagodban, aztán igen gyalázatos válaszaiddal és ocsmány böfögéseiddel távolítottál el minket.”

Ha hízelegni akar, ha vallomást tesz, bocsánatot kér, könyörög, akkor a hang szelíd és szerény.

(Aen.): „Éppen előlem futsz? Jobbodra, s e könny, mire kérlek,

hisz mi maradt más hátra nekem még, ő nyomorultnak, megkezdett nászunkra, a házasságra könyörgök, hogyha veled jót tettem, s bármim kedves előtted, szánandó házam hulltán meg kell könyörölnöd.

Hát könyörülj, kérlek, hogy változtasd meg a terved.”²⁹

Ennyit a hang szabályozásáról az egyes szavakat és az érzelmeket illetően. Mindezek gyakorlására Quintilianus azt tartja a legjobbnak, ha könyv nélkül megtanulunk minél különbözőbb szövegeket, amelyekben mindenféle hangváltás előfordul, és ezt minden nap elmondjuk úgy, mintha átélnénk, hogy egyszerre minden lehetőségre készüljünk³⁰. Cicero így javította ki hanghordozási hibáját: Eleinte minden beszédét megszakítás nélkül, minden változtatás nélkül, hangját a legnagyobb mértékben megerősítve és teste egész erejének megfeszítésével adta elő. De Görögországot és Asiát bejárva, miután mindenféle szónokokat meghallgatott, ennek az orvosságnak az alkalmazásával végül nemcsak gyakorlottabb szónokként tért vissza, hanem szinte olyan volt, mintha kicserélték volna.³¹ Idővel igen elterjedtté vált az a gyógy mód, hogy a lakomák miatt naplemente után masszírozatták magukat, és meghatározott hosszúságú sétákat tettek. „Gyengülő hangom felfrissítése miatt kell sétálnom” írja majd idős korában Atticushoz. Quintilianus hozzáfűzi még mindehhez a kenekedést, a szerelemben és az evés-ivásban való mértékletességet.³²

29. Aen. IV. 314-319.

30. Q. XI. III. 25.

31. Cicero: Brutus XCI. 313-314.

Cicero Brutusa. Ford.: Posch Árpád Bp. 1903.

32. Q. XI. III. 19.

VII. fejezet

Az actio fontossága

Mindeddig a hangról beszéltünk. Hátravannak még a szabályai a taglejtésnek, (amit Quintilianus chironomiának nevezett,) és az actionak, ennek a bármiféle hangnál nagyobb erejű képességnek. Mindabban ugyanis, ami az actióhoz tartozik, van valami természetadta erő, ezért a tudatlanokra, a köznépre, és az idegekre is ez van a legnagyobb hatással. A szó ugyanis csak azokra hathat, akiket ugyanaz a nyelvközösség kapcsol össze, és a szellemesen megfogalmazott mondatok általában nem kerülnek el az éleseszű emberek figyelmét. Az actio, ami nyilvánvalóan kifejezi a lélek érzéseit, mindenkire hatással van, hiszen ugyanazok az indulatok hevítenek mindnyájunkat, és felismerjük ezeket másokon is, és értelmezzük is őket. A legjobb bizonyíték erre a pantomimes, aki hangok nélkül, pusztá taglejtésekkel ad értésére mindent a nézőnek. A különféle népek között uralkodó nagy nyelvezavarban úgy gondolom, hogy ez az egyetlen közös emberi nyelv³³. Sőt még az állatoknál is, akik jelzésekkel fejezik ki az érzéseiket, de még az élettelen tárgyaknál is, hiszen így beszélnek a néma képek és szobrok. Tehát a taglejtés a test beszéde, és Cicero nagyon helyesen a test ékesszólásának nevezi.³⁴ Ezen a területen a legnagyobb buzgalmat a két legnagyobb szónok, Demosthenes és Cicero tanúsította. Demosthenes nagy tükörbe nézve szokta taglejtéseit kidolgozni. Bárhogy is mutatta a tükörképét a fénylő felület, csak a saját szemének hitte el az eredményt.³⁵ Sőt még egy satyrjátékost is mesterévé fogadott ebben a mesterségben. Cicero is alkalmazott színészeket, akik ennek a tudománynak legjobb ismerői, ezek Roscius komikus és Aesopus tragikus színészek voltak. Quintilianus a hőskort felidézve szól a chironomiáról, amit vizsgált már Socrates is, és amit Platon is a polgári erények közé sorolt. Tehát erre sem Aristoteles figyelt fel először.

33. Q. XI. III. 87.

34. Cicero: A szónok 17.

35. Q. XI. III. 68.

VIII. fejezet

A test egészének taglejtései

Itt a legfontosabb szabály, hogy a hang minden változásához igazodjon a taglejtés. Nem színész módjára kell ejteni a szavakat, az egész témát és tartalmat nem eljátszani kell, csak jelzésszerűen kifejezni. A szónok mozgásának erős és férfias hajlékonyságát ne a színpadról, színészekről, hanem a küzdőtérrel és a fegyverektől szerezze. A szónok tehát egész testének mozgásával és törzsének férfias hajlékonyságával irányítsa magát³⁶, és taglejtését inkább az értelemhez, mint a szavakhoz szabja.³⁷

A hadonászó mozgás neveltséges. Sextus Titius olyan furcsán és összevissza mozgott, – ahogy a Brutusban áll, – hogy valami különös táncot találtak ki, és ezt Titiusról nevezték el.³⁸ Hortensius is éppígy színésznek nevezték a legismertebb táncosnő, Dionysia nevére, ahogy Gellius írja³⁹; Cicero azt mondta róla, hogy a mozgásában és a taglejtéseiben több művészetet használ, mint amennyi egy szónoknak elég. Nekik a túlzásba vitt buzgóságot róják fel, de a test helyzete legyen emelkedett és fenséges a természetnek megfelelően, ugyanis a természet

„embernek fölemelt orcát és adta parancsát,

hogy föl a csillagokig pillantson, az égre tekintsen.”⁴⁰

Az ingadozás és a tétoválás azonban ezzel ellentétben áll, és hogy mennyire nem szép, arra jó példa Curio közismert mozgása, amit Julius – ahogy a Brutusban⁴¹ írva van, – „örök időkre találóan jellemzett, egyszer meglátván őt, amint egész testével ide-oda libegett, azt kérdezte tőle, hogy *ugyan ki látott már embert ladikból szónokolni?* Ilyenféle megjegyzést tett Caius Sicinnius is, mocskosszájú egy ember, de fölötte élcés. ... Ez az ember ugyanis néptribunus korában Curio és Octavius consulokat a népgyűlésbe idézte. Itt Curio hosszasan beszélt, mialatt tisztársa, Cneus Octavius, aki tagjait fájlalta, kötőkkel bekötözve és sok

36. Cicero: A szónok 17.

37. Q. XI. III. 89.

38. Cicero: Brutus LXII.225.

39. Gellius: Noctes Atticae I.5.3.

40. Ovidius: Átváltozások. 85-86. – Devecseri Gábor ford.

41. Cicero: Brutus LX. 216-217.

gyógyító irral megkenve ott ült mellette. *Sohase hálálkodhatol eléggé tisztársadnak, Octavius, – szolt ekkor Sicinnius – mert ha ő szokása szerint nem hányja-veti magát, úgy téged itt ma megesznek a legyek.*”

IX. fejezet

A fej, az arc és a szemek mozgása

Ennyit a test egészének taglejtéseiről; a testrészeknek nemkülönbön megvan a saját szabályrendszerük. A legfőbb szerepe a fejnek van, már csak a fizikai elhelyezkedése miatt is.

A lehajtott fej megalázkodásra és szerénységre vall. A költő ezzel a mozdulattal fejezi ki a királynő hódolatát:⁴²

„Didó most lesütötte szemét és gyorsan eképp szolt:”⁴³ A szerénységnek ugyanezt a gesztusát mutatja be Homeros Odysseus példáján, aki – mint mondja – földre sötött szemmel, s királyi pálcáját mozdulatlanul tartva állott, míg csak meg nem eredt ékesszólásának viharzó áradata.⁴⁴ Ezzel a gesztussal azonos az, amikor a bevezetésekben Cicero félelmet mutat; ezt tanúsítja ebben a beszédében is: „Bár, Caius Caesar, a beszéd kezdetén”⁴⁵ stb.

A tekintetnek mindig kísérnie kell a taglejtést, kivéve, ha valami rosszallást vagy elhárítást akar kifejezni, hogy elutasítást mutassunk.

Aen. III: „Istenek, ezt a csapást el, messze vegyétek”

Aen. I. „Én biz,e tiszteletet nem is érdemlem meg”⁴⁶

De csak magát a fejet mozgatni, vagy sűrűn bólogatni a színpadi rendezők szerint is hiba.⁴⁷ Fájdalmukban a homlokukat Cicero szerint a szónokok, Quintilianus szerint a színészek szokták leszegni.

De mindent az arc és a tekintet fejez ki: itt legnagyobb hatal-

42. Q. XI. III. 69.

43. Aen. I.561.

44. Q. XI. III. 158.

45. I.: 26.

46. Q. XI. III. 70. – az itt szereplő Aeneis-idézeteket (III.265-? ; I.335.) is a Quintilianus-fordításból vettem.

47. Q. XI. III. 71.

ma a szemnek van. Az arc a lélek képmása, a szem a lélek árulója⁴⁸. Ezért arckifejezésed ne legyen ügyetlen és mesterkéltsé; ahányféle érzés van a lélekben, annyiféle kifejezésnek kell lennie a szemben, annyiféle jelzése és változata kell, hogy legyen. Cicero a Pisoban a szemek mozgásán gúnyolódik: „amikor megkérdeztelek” – mondja, – „hogya mit gondolsz a Végasztalásaimról, komoly szerző, azt hiszem Calatinus vagy Africanus vagy Maximus, de nem vagy Caesonius Semiplacentius, vagy Calventius felelted egyik szemöldöködet a homlokodba emelve, a másikat meg az álladba süllyesztve; nem tetszett neked a kegyetlenség.”⁴⁹ A komédiában ilyen maszkja van a hol indulatos, hogy higgadt apának, mivel az orr, ajak, áll, nyak, váll hasonló fokú eltérése már inkább fogyatékoságnak számítana⁵⁰.

Demosthenes rángatta a vállait. Erről a hibájáról – mint mondják, – úgy szokott le, hogy amikor szónokolt, szűk emelvényre állt, fölülről a válláig egy lándzsa lógott le, és valahányszor a beszéd hevében elfeledkezett magáról, egy-egy ilyen szűrés figyelmeztette.⁵¹

X. fejezet

A kar, a kéz, és az ujjak mozgása

Az előrenyújtott kar mintegy dárdája a beszédnek, leginkább összefüggő, terjedelmesebb részek előadásához illik, mint mikor valamit ékeesebb nyelven s nagyobb szóbőséggel kell előadni, mint például: „Élettelen sziklák, s vadon pusztaságok megszólalnak az ő szavára” oldalra ki kell lendülnie a karnak, s mintegy katonás taglejtésekkel együtt ömlik a beszéd ajkainkról.⁵²

A bal kart, ha ezzel valamilyen mozdulatot teszünk, csak annyira szabad emelni, hogy könyöknél körülbelül derékszöveget alkosson.⁵³ A kéz pedig nem olyan jelentős, a szavakat az ujjakkal követni nem annyira kifejező, csak azért fontos, mert

48. Cicero: A szónok 18.

49. Cicero In Pisonem VI.14.

50. Q. XI. III. 74.

51. Q. XI. III. 130.

52. Q. XI. III. 84. – az itt szereplő Cicero-idézet: Pro Archia VIII.

53. Q. XI. III. 141.

enélkül csonkának tűnne az előadás⁵⁴. Míg ugyanis a test többi tagjai csak támogatják a beszélőt, a kezek szinte maguk beszélnek. (Pers, Sat.4.)

„S hogyha a népnek vad dühvel felgerjed epéje,
késztet a lelked, hogy kezedet fennséggel emelve
intsd nyugalomra hevét.”⁵⁵

A bal kéz egyedül soha nem mozog⁵⁶, gyakran kíséri azonban a jobbkez mozdulatát. A kezek ilyesfajta összjátékával kell előadni a gracchusi tanácsstalanságot: „Hová forduljak én szerencsétlen”⁵⁷ stb. Hogy milyen hatásos a kezek együttes mozgása, azt a költő példája mutatja: (Aen. I.):

„felsőhajt és két tenyerét odatárja az égnek:
Ó boldog, háromszor, négyszer is az, ki atyái
színe előtt a magas Trónjánál lelte halálát!”⁵⁸

A költő itt leírta a taglejtést. Ám a színészek szokása a kezükkel siránkozni.

Ennyit magáról a kézről. Az ujjak is képesek bizonyos gesztusokra. Az a leggyakoribb mozdulat, amikor a középső ujjat a hüvelykujj alá hajtjuk be, úgy, hogy a többi három ujj kinyújtva marad⁵⁹, néha a két középső ujj kerül a hüvelykujj alá, a mutatóujjat pedig ki szokták nyújtani⁶⁰, (Crassus ezzel lelkének fájdalmát, Antonius pedig a tudatos támadást szokta kifejezni).

A mutatóujjat főleg feddésre és mutatasra használjuk, innen van a neve is; a befelé fordított és váll felé néző kéz kissé megörbített mutatóujjal az állítás erősítésére szolgál, a föld felé fordítva sürget, néha számlálásra használjuk.

Szerény hangú előadáshoz nagyon illő taglejtés az, amikor a négy felső ujj hegyét fesztelenül összefogjuk, s az arc vagy a mell irányában magunk felé hajlítjuk a kezünket, majd innen lefelé eresztve, s kissé előbbrenyújtva kiegyenesítjük. Quintilianus úgy véli, hogy így kezdte Demosthenes Ctesiphon védelmére mondott beszédének ama tartózkodó és szerény bevezetését; szerinte így tarthatta a kezét Cicero is e szavaknál: „Ha van bennem egy kis szónoki tehetség, bírák, hogy mily csekély, magam érzem” stb. És

54. Q. XI. III. 85.

55. Persius: Negyedik szatíra 6-8. Persius és Iuvenalis: Szatírák. Ford.: Muraközy Gyula. Bp. 1977.

56. Q. XI. III. 114.

57. Q. XI. III. 115.

58. Aen. I. 93-96.

59. Q. XI. III. 92.

60. Q. XI. III. 93.

bár az ujjak mozgása igen fontos, Cicero mégis megtiltja, hogy bármiféle kifejezése legyen az ujjaknak, és hogy az ujjperc valamit is számítson.⁶¹

Előfordul az olyan testtartás is, ami a szobroknál a békéltető póza szokott lenni: fejét jobb válla fölé hajtja, ezt a karját a fül mellől kinyújtva, kezét fenyegetően kiegyenesített hüvelykujjal kiterjeszti. Ezt a testtartást leginkább azok kedvelik, akik dicsekszenek vele, hogy felemelt karral szoktak szónokolni⁶².

XI. fejezet

A mell a comb és a láb mozgása

A hátralévők legismertebb hibái: a kidüllesztett mell és has⁶³; Quintilianus szerint színpadias dolog a mellkast verni⁶⁴. A saját csípőit verdesni (amit a közhit szerint Cleon hozott először szokásba Athénban), ma is divatban van, és természetes kifejezője a bosszankodásnak, s a hallgatók éberségét is fokozza⁶⁵.

Ami a lábakat illeti, itt az állásra, s járásra kell ügyelni⁶⁶. Nevetséges, ha a szónok jobbra-balra ingadozva hol egyik, hol másik lábára áll. A lábbal való toppantás helyénvaló a vitáknál, a kezdésnél és a befejezésnél⁶⁷. Megengedhető a szónoknak a járkálás, de ritkán, és csak közügyekben, ekkor nagy és tágas tér áll rendelkezésére, ahol sok bíró van, tehát a senatusban is, ahol több van, és a népgyűlésben is, ahol még több⁶⁸. De ide-oda lótni-futni nagyon ízetlen dolog, s igen szellemesen kérdezte Flavius Virginius egyik szofista ellenfelétől, hogy hány ezer lépést szónokolt⁶⁹.

Ennyit a test taglejtéseiről, ami a nagy szónokok számára az ékesszólásnak egészen csodálatraméltó eszköze volt. Ezek, ha

61. Q. XI. III. 96. – a Cicero-idézet: Pro Archia I.

62. Q. XI. III. 119.

63. Q. XI. III. 122.

64. Q. XI. III. 124.

65. Q. XI. III. 123.

66. Q. XI. III. 124.

67. Q. XI. III. 128.

68. Cicero: A szónok 18.

69. Q. XI. III. 127.

szembefordultak ellenfeleikkel, akik finnyáskodva lenézték az efféle műfogásokat, innét is merítették érveket. Mikor Cicero Callidius ellen beszélt, aki tagadta a taglejtések jelentőségét, ellenérvként azt is felhozta, hogy Callidius a neki készített veszedelemről oly egykedvűen, oly szelíden és erénytelenül, mindenféle testmozgás kísérete nélkül beszélt, „Ám vajon Marcus Callidius,” – mondja – „ha nem merőben a te koholmányod volna minden, te akkor így adnád elő? Te, aki ékesszólásoddal fenyegető veszedelmek ellenében oly keményen szoktál megvédeni más embereket, te akkor, amikor tenmagad ellen fordul a veszély, így egykedvű tudnál maradni? Hol van itt nyoma a fájdalomnak, hol itt a lélek nekihevülése, amely még a némákból is kicsalja a jajszót, a panaszt? Sem lelki, sem testi rázkódásnak semmi nyoma nálad, sem homlokodhoz nem kaptál kezeddél, sem csípődre nem ütöttél, sőt még, ami már csak a legkevesebb, lábaddal sem toppantottál. Épp ezért is tehát olyannyira nem tudtad lángra gyújtani a mi kedélyeinket, hogy alig állhattuk meg, hogy itt helyben el ne aludjunk.”⁷⁰ Így róttá meg Cicero Callidiust a maga utcájában, mint valami diáktársát a retorika iskolájában, aki – hogy mondta – nem volt elég törekvő és tudatos.

Fordította:

Lektorálta, az előszót írta:

Tóth Tünde, Zalaegerszeg

Bartók István, Budapest

70. Cicero: Brutus LXXX. 278.

Nyelv, tudás és identitás

(Az "én" keresése a modernitás küszöbén)

A természet teljes tudása vágyának és elérhetetlenségének konfliktusát a 17. századi racionalista gondolkodás az emberi egzisztencia konfliktusaként élte meg. Azonban ebből az egzisztenciális konfliktusból, amelybe az emberi megismerés és közlés lehetőségétől függetlenül létező világ végtelen távlatainak feltárulkozása sodorta, az episztemológia irányába – az univerzum mechanizálásával, a bizonyosság matematikai és geometriai elveinek megalkotásával – kereste a kiutat. A matematika és a geometria alkalmazása és azok világra forgatása Husserlt idézve – azt jelentette, hogy "az előrelátás [Voraussicht] kiterjedt a végtelenre, s az élet egésze az előrelátástól, vagy ahogy mi mondanánk, az indukciótól függött"¹. A világ a módszer elrendezett törvényei szerint vált tagolttá és az intellektus számára hozzáférhetővé. A világ látványának felidézhetősége és a diszkurzív tudásban történő rögzítése így azt az illúziót keltette, hogy az embernek sikerült kivetnie a módszer hálóját erre, az emberi jelenlét tér- és időhorizontján túlnyúló univerzumra. A racionalista gondolkodó számára e tudományos világterv a világ valóságának reprezentációja volt. Ez a szemlélet az értékek világa helyett, az emberi szituáció fölött álló világ utáni kutatás felé fordította a filozófiai gondolkodást.

1.

A változásnak mélységét a kor irodalmi szövegei és drámai helyzetei is jelzik számunkra: a dolgok valóságos létezése nem azonos hétköznapi megjelenésükkel. Míg ezen a kettősségen, a

17. századi racionalista gondolkodás egy matematizált és geometrizált világtervvel igyekezett túljutni, az irodalom a drámai helyzetek középpontjába állította. A világ részletei eltakarják előtűnk az alapelveket, s így az ember számára bizonytalanná válik az, hogy hol húzódik az illúzió és a realitás, az álom és az ébrenlét közötti határ. A történetek, amelyek olykor a legvadabb képzelet játékanak tűnhetnek, a valóság teljes keménységével sújtanak le az emberre, aki a fenomenális világból nyert tudása segítségével képtelen a dolgok lényege és megjelenése (vagy egyetemes léte és tűnékeny létezése) között világos és határozott különbséget tenni. Az illúzió-álom a szubjektum elvesztésének veszélyét, az ébrenlét-valóság pedig a szubjektum rögzítésének lehetőségét hordozta. A racionalista tudomány a részletek bőségének kiiktatásával és a szubsztanciákban architektonikus jelenségek feltárásával haladt egy egyszerű, nyilvánvaló és transzparens világkép megalkotása felé, amely csak a fenomenális világtapasztalatától elszakadt tiszta intellektus számára válhat hozzáférhetővé. A geometria rendjét követő embernek így sohasem kellene a világ kiismerhetetlenségével szembesülnie. "Ez a bölcs tudomány," jegyzi meg Pascal a *De l'esprit géométrique*-ben, "igen távol áll azon egyszerű szavak meghatározásától mint tér, idő, mozgás, egyenlő, sok, kevés, egész stb. amelyeket a világ magától ért. De azon felül a többi kifejezés amelyet a geometria alkalmaz oly világos és szabott, hogy nem szükséges szótár bármelyik megértéséhez, egyszóval valamennyi kifejezés tökéletesen érthető a természetes világosság által vagy a definíciók alapján".² Ezzel szemben a művészi ábrázolás világnak közvetlenül hozzáférhető részleteiben – a látványban, az érzékelésben, a cselekvésekben, az emlékezetben, a beszédben, az írásban – kutatott az után, s abban akarta felmutatni azt, ami szilárd és egyetemes. A művészi ábrázolás és a tudományos világterv ellentétes szabálygyűjteményei nemcsak a fenomenális világtapasztalat és a világtudás szembeállításához, hanem az "én" megkettőződéséhez is vezettek.

Az "én" állandóságának hiányáról és változékonyságáról írja Montaigne *Esszéiben*, hogy "...én nem a létet, hanem az elmúlást ábrázolom. De nem a korról-korra, hanem a napról napra, a percről-percre való elmúlást. Így alkalmazkodik történetem az időhöz. S talán hamarosan változom nemcsak a szerencse, hanem az akarat révén is. Történetem különböző és változó véletlenek, meghatározhatatlan, s ha olykor úgy esik, ellentmondásos képzelődések lajstroma; legyek bár más, mint önmagam, birtokoljak bár különböző körülmények és megfontolások által teremtett

szubjektumokat.”³ Montaigne mindenesetre már világosan kifejezi a világ felé forduló (közönséges) szubjektum dilemmáját, amely részben magyarázza azt, hogy később a racionalista gondolkodás a lét egyetemességének bizonyosságát – a lemma másik ágán elindulva – miért a matematikában és a geometriában, az objektív valóságot magába fogadó transzcendentális szubjektumban, s miért nem a történeti-tapasztalati “én” változékonyságában, a múlt idő szekvenciáiban változó szubjektumban kereste. A gondolkodás intézményesülő keretei, s fokról-fokra ilyenné válik a végtelen „előrelátására” kiterjesztett 17. századi tudományos világkép is, messzemenően meghatározzák azokat a határokat, amelyek között az ember létezésének önmeghatározása egyáltalán megtörténhet. S mivel Montaigne szerint “mi semmiféle kapcsolatban nem állunk a léttel”, a létezés különbségeinek és sokszínűségeknek művészi összegzése csak az “én” egzisztenciális adottságán; a keletkezés és az elmúlás által lezárt horizonton belül történhetett meg.⁴ A Montaigne-i szubjektum meg sem kísérli ennek az emberi horizontnak – a racionalista filozófia számára sokkal inkább korlátnak – átlépését; ellenkezőleg, a szubjektum befeléfordulása, az “én” interioritása inkább csak felerősíti a múlt dolgok befogadásának vágyát, kívánatossá teszi számára a fenomenális világhoz menekülést.⁵ Nem meghaladni akarja az emberi szituációt, hanem behatolva „a belső zugok homályos mélységeibe” meg akarja érteni azt, alkalmazkodni akar hozzá.⁶ A racionalista filozófia a világ metafizikai megtervezéséhez választott saját, transzcendentális szubjektumát viszont igyekezett megszabadítani mindazon adottságaitól, amelyek az átmenetiség, az érzelmek, a beszéd világához kötötték, egyszóval mindattól, amely az emberi jelenlét történeti-kulturális szférájában szüntelenül keletkezik, változik és megszűnik. Ezek az adottságok, maga az emberi szituáció éppen alkalmatlanná teszi a szubjektumot arra, hogy az intellektus transzparenciájában – ahol nincsenek Montaigne-i “belső zugok”, “homályos mélységek” – a szubjektum személyessége és története nélkül jeleníthesse meg az autentikus világegészt. Csak a fenomenális világtól elszakadó szubjektum képes a világegész tudásának foglalatává válni. Minthā a racionalista filozófia át akart volna örökíteni valamit abból a szubjektumból, amely még eredeti jelentése szerint mint hypokeimenon/subjectum személytelenül volt “minden dolog alapja”. Az irodalmi “én” viszont írva van, az “én”-jét író interioritása kivétel. Személyiségét alkotó értékek, vágyak, gondolatok szétszóródnak abban a történeti-kulturális világban,

amelyből személyiségét alkotó értékeket újra és újra összegyűjti a múlt idő mostjában. Az "én" kivetülése "frivol és hiábavaló"⁷ dolgok előadásánál is botrányosabb, hiszen a racionalista gondolkodás számára nem így lett teremtve a világ: a transzcendentális szubjektivitás sohasem interszubjektivitás, sohasem a személy értékei világi kivetülésének és újbóli összegyűjtésének szüntelen kísérlete. Az irodalmi "én"-t az író toll hegye formálja, s mint Descartes-tól tudjuk, az író toll hegye után maradt jelek semmi állandóságot, csak különböző impressziókat, hangulatokat váltanak ki az emberekből.⁸ Az impressziók, hangulatok felkeltése a bűnük Malebranche bírálta szerzőinek, Tertullianusnak, Senecának, s mindenekelőtt Montaigne-nek. Ahogy Montaigne-ről megállapította: "Az igaz, hogy nem kell Montaigne-t Esszéiben olyan embernek gondolni, aki szórakozik, aki igyekszik tetszeni, és aki egyáltalán nem szándékozik tanítani. Ha azok akik olvassák csak mulatnak azokon, egyetérthetünk abban, hogy Montaigne veszedelmes könyve nem nekik való."⁹ Malebranche számára Montaigne veszélyessége különösen abban rejlik, hogy a beszéd erejének és szépségének teljes birtokában azt a hamis illúziót kelti az olvasójában, mintha a nyelv meggyőző erejével és elokvenciájával előadottak összemérhetőek lennének az értelem transzparenciájában megjelenő autentikus világ-egész igazságaival. Montaigne ugyan az olyan beszédet szerette, amely "egyszerű és természetes, olyan a papíron, mint a szájon", csakhogy a világ-egészre vonatkozó tudásunk bizonyossága nem a papíron vagy a szájon, hanem kizárólag az intellektus interioritásában tárulkozhat fel az ember számára. Az igazság az értelemben feltárulkozik és nem ember által szólítja meg a másik embert. Az irodalmi "én" azonban írva van, olvasóiban megsokszorozódva verődik vissza; az "én" múltidejűsége mindig jelenidejűvé válik a múlt idő mostjában, újabb és újabb története keletkezik, amely méginkább felidézi rögzíthetetlen tulajdonságait, átváltozásait. A szubjektum visszaverődését, újra jelenidejűvé válását, magát a hermeneutikai szituációt veszi észre Pascal a Gondolatokban. Olvasás közben, írja, "nem Montaigne-ben, hanem önmagamban találom meg mindazt, amit benne látok"¹¹. A racionalista filozófia transzcendentális szubjektumának viszont nem lehet története, hiszen ami abban az értelem számára megpillantható – az isten, a szubsztanciák, az ideák, a bizonyosság, az autentikus világegész – történetnélküli, örök; abba a szubjektumba nem olvasható bele a másik "én", hiszen a világ nem lehet az emberi szituációk idő és térbeli egymásrakövetkezése, az emberi jelenlétben létrejövő és szétszóródó értékek, vágyak, intenciók különféle gyűjteménye.

A filozófiai gondolkodás tehát, ahogy azt Descartes Meditációiban vagy Leibniz Monadológiájában olvashatjuk, teljesen más utat választott. Az új filozófiai gondolkodás a fenomenális világot elhagyó szubjektum létrehozásával veszi kezdetét. Első lépésként az "én" fenomenális világtapasztalata kikerül a világegész tudásának igazságkritériumainak köréből. Az isten, az ember és a világ egységével és egyetemességével való foglalkozás a metafizika (ontológia, teológia, racionális kozmológia és pszichológia), az idő horizontján belüli egyedi létezés, az érzékek és az emberi természet hasonlóságai és különbözőségei fölötti elmélkedés pedig végérvényesen a művészetek, az irodalmi szövegek témájává vált, illetve a későreneszánsz tudomány rekvizituma maradt. Mindezek ellenére persze ez nemcsak az irodalmi szövegek sajátossága. Descartes Meditációiban is gyakran keverednek a különböző, irodalmi önéletrajzi és transzcendentális szubjektumok. Azonban Descartes gyakran felidézett álmodó és ébrenlévő, a kandallótűz mellett ülő, a háború viszontagságaiból hazatért szubjektuma – akitől, az eredeti szándék szerint, el kellene jutnunk a világ autentikus látványát teljességében befogadni képes transzcendentális szubjektumig – éppen olyan történeti-tapasztalati "én", mint Montaigne-é vagy Pascalé. Ezért rögtön adódik is a kérdés: mi az oka annak, hogy ez a transzcendentális szubjektum is az elhagyott "én" jólismert jegyeit viseli magán? Miért sikertelenek az "én" hátrahagyásának különféle kísérletei?

2.

Minthogy Descartes módszertani és természetfilozófiai értekezéseiben a világ episztemikus megtervezése a feladat, így maga a cogitatio, s a felállított tudáshierarchiák – intuitív, deduktív/diszkurzív, entümemikus, induktív stb. – áthidalják a szubjektum, a nyelv és a tudás megfeleltethetőségének problémáit, s a szubjektumokban megjelenő gondolatoknak a nyelvi térbe történő átnyúlásából eredő zavarokat. A világ rendjének és működésének a tudás (és nem az "én" vagy a nyelv) szférájához kapcsolt metafizikai alapelveire mint *communes notions*-re, axiómákra tekintünk, amelyeket az apodeiktikus tudás horizontján belül "nem lehet, s nem is szükséges számban venni"¹². Ekkor a világ dolgainak, mondhatni részleteinek tisztázása, a dolgokra vonatkozó tudásunk helyességének, a tudományos világ-terv törvényei helyességének bizonyítása történik az említett alapelvek szerint, "amelyeknek helye értelmünkben van"¹³. S valahogy természetesnek van tekintve az, hogy ekkor egyszerűen abban a rendben beszélünk a dolgokról, ahogy "azok tudásunkra vonatkoznak"¹⁴. Így az a megkülönböztetés, amely a fenomenális világ-

tapasztalat, az episztemikus világ-terv és az autentikus világ-egész között a karteziánus tudomány létrehozott, a tudáshierarchiák felállított rendjét követi. Annak ellenére történik ez így, hogy az ideákban architektonikus világ dologi, tapasztalati és kognitív feltárulkozásaiban egyedül a nyelv a mindenütt jelenlévő, azok viszonya mindig a nyelvi egészben, a nyelv interszubjektivitásban jön létre. A tudás csak a nyelvben találhatja meg támaszát, s a nyelv csak a személyben jelentését. Azonban a nyelvi értés és kifejezés kognitív megalapozása mint elsődleges feltétel közölhetetlenné teszi a világot; ez a feltétel egyenesen szükségtelenné és reménytelenné teszi a világ nem-tudásának nyelv útján, a név helyes használatával történő helyreigazítását. Bármilyen különösnek is tűnhet az állítás, a nyelv leértékelése után a világmegértés filozófiai diszkusszióinak nem marad hely a szubjektum világmegértésében. A világmegértés kognitív alapjainak szubjektumba helyezése nyomán, az "én"-világ értelmezésének változatait és különféle kísérleteit, magát a filozófálást a filozófia nem képes ön-maga számára igazolni. S ugyanígy, a transzcendentális szubjektummal szemben az ember világi "én"-funkcióját megmagyarázni.

Mert a dolgok elrendezését olvasó ember dolog, *res cogitans*, s a dolgok autentikus jelentését megértő ember egyúttal jel, *nota artificis*, alkotójának jele. Az ember tehát olyan, különlegesen megalkotott dolog – szemben az univerzum közönséges dolgaival –, amely saját létezésében foglalja bele a jelet, a jel jelentését és a jelentés megértésének képességét. Emellett, az "én" összetett funkciói mellett érvel Descartes a harmadik meditáció végén. Az isten beleírta az isten ideáját – az elemi lét és létmegértés bizonyosságát és feltételét – az emberbe, mégpedig oly módon, ahogy a mesterember nyomja belé jelét saját művébe. Ezért "nem szükségszerű az," jegyzi meg Descartes, "hogyan a jel magától a műtől különböző dolog legyen"¹⁵. Paradox módon, az embernek jelként és dologként való világi megjelenése az az első pillanat – az "én" intellektusba történő beírásának pillanata –, amely nélkül a transzcendentális szubjektum is előhívhatatlan maradna az intellektus számára.

De hogyan jelenik meg az "én" beírása mint probléma az ember kettős, testi és szellemi szubsztancialitásában? Az ember kettős szubsztancialitása következtében, Malebranche kifejezését használva, testünk az anyagi világban sétál, miközben értelmünk a szellemi világban tartózkodik, azzal szüntelenül érintkezik. Másszóval e szüntelen érintkezés folytán rendelkezik értelmünk a dolgok ideáival. A beszéd viszont, mint ahogy azt a karteziánus Cordemoy elmagyarázza nekünk, a test és a lélek

elkülönített szféráiban zajló motorikus és intellektuális tevékenység alkalmi egyesülése. Így az természetes, hogy az alkalmi egyesülést megelőzően az intellektus már rendelkezik, a dolog ideájának megértése folytán, a dolog jelentésével. Metafizikai értelemben, egy idea elgondolása, egy dolog jelentése a szellemi szubsztancia modifikációja, míg a jelek – minthogy azok nem szellemi, hanem testi dolgok ("choses corporelles") – a materiális szubsztancia modifikációi. Az a gondolat, hogy a beszéd de ugyanúgy a szavak olvasása egy papírlapról valamilyen módon a materiális szubsztanciához kapcsolja a nyelvet a Descartes-i metafizikának abból az elképzeléséből származik, amely egyrészt a materiális univerzumot különböző sűrűségű testekkel és finom anyaggal kitöltött plenumként fogja fel, másrészt abból, hogy kizárja a rejtett minőségek létezésének realitását. A beszéd keltett hangjai vagy egy papírlapról olvasott írásjelek "képei" nem közvetlenül vannak jelen érzékszervünk valamelyikében, hanem a hangok azok forrásától a fülünkig vagy a "képek" a papírlaptól a szemünkig mozognak, átadva ezt a mozgást mindig a legközelebb álló finom részecskének egy utat járnak be a materiális univerzum egyik pontjától a másikig. A beszéd és a gondolkodás elkülönítése, a jel mint testi dolog és az idea mint szellemi dolog szembeállításuk éppen ezért nem visz közelebb bennünket a beszéd igazságtartalmának biztos ítéletéhez (s ugyanígy, az ember kettős szubsztancialitásának megértéséhez). Mert a testi és a szellemi szubsztancia közötti uniót szüntelenül fenntartó istenen kívül nem találunk megfelelő nyelvfilozófiai vagy episztemológiai érvet amellett, hogy a beszéd, a szavak, a jelek mint testi dolgok isten közbejötte nélkül is képesek lennének tartalmazni, felidézni vagy átvinni a jelentést közvetlenül hordozó szellemi dolgokat, az ideákat. Mondhatni az ember kettős szubsztancialitására épülő ontológia kizár mindenféle értelmes episztemológiai vagy nyelvfilozófiai kérdésfeltevést a világ (így a szubjektum) értésével és kifejezésével kapcsolatban. Ezért a világ tudására és kifejezésére irányuló kérdéseinket meg kell előznie annak, amely mindekelőtt az úniót létrehozó isten tudására vonatkozik. Ekkor a metafizika nem más mint teológia. Ahogy Descartes megállapította a negyedik meditációban: "Úgy tűnik nekem, hogy felfedeztem egy utat, amely elvezet az igaz Isten kontemplációjától (akiben a tudományok és a bölcsesség kincsesháza foglaltatik) az univerzum más dolgainak tudásához."¹⁶ Az ember kettős szubsztancialitásának tisztázatlansága következtében jut Cordemoy arra a következtetésre, hogy a beszéd közbejötte nélkül az embernek a puszta lelkekkel ("avec de purs Esprits") sokkal könnyebb kom-

munikálnia, mint a másik emberrel¹⁷. Azonban a kérdés az, hogy mi lenne és egyáltalán lehetne-e tárgya ennek a lelkek között folytatott kommunikációnak, ha – La Forge szavaival – a lélek és a test komformitása megszűnik?¹⁸ A világot éppen az ember tekintete előtt megjelenő világiságában, magukban a dolgokban lehet és van értelme elgondolni és kifejezni; ez a világiság adja gondolataink és állításaink tartalmát. A formális valóságnak, a világ dolgiságának előállítása előtt az objektív valóságról nem lehet semmit sem állítani és nem is lehetne annak tiszta és egynemű szellemi teljességében a formális valóság tagolt részleteit elgondolni. Mert a világ csak az ember tekintete előtt megjelenő világiságában válik el saját szubsztancialitásától, ekkor keletkezik az a differencia az objektív és a formális valóság között, amely az eredetre (a dolgok okára, szubsztancialitására stb.) irányuló kérdés elgondolását és kifejezését lehetővé teszi. Amíg a két valóság között a differencia fennáll, fennáll a világmegismerés értelme és adva van a világ episztemikus megtervezésének lehetősége. Ehhez nyújt segítséget a racionalista tudományos megismerés hagyományos hipotetikus-deduktív útja. Ehhez a Regulák, az Értekezés és más művek látnak el bennünket eszközökkel. Levelezésük tanúsága szerint ebben egyetértés volt Foucher és Leibniz között is. Ezek az eszközök azonban alkalmatlannak tűnnek akkor, amikor a megismerés nem a tudás tartalmaira, hanem a világ látványától és a személytől teljesen függetlenül a tudásra irányul.¹⁹ Addig azonban, amíg a dolgok és tulajdonságaik felől közelítünk a szubsztancia ontológiai kérdéseihöz, amíg magukat a dolgokat és tulajdonságaikat szubsztanciájuk világi megjelenéseinek, a létezés partikuláris módjainak gondoljuk, nem látszik szükségesnek az, hogy az értelem a maga közvetlenségében, a dolgok és tulajdonságaik befogadása előtt tegye önmagát vizsgálat "tárgyává". A formális valóság, Descartes szerint, ellát bennünket bizonyítékokkal: "könnyen felismerjük a szubsztanciát annak valamely attribútuma alapján, minthogy csak a semminek nincs attribútuma, tulajdonsága vagy minősége. Miután bizonyos attribútum jelenlétét felfogjuk, helyesen következtetünk arra, hogy bizonyos létező dolog vagy szubsztancia, amihez az az attribútum tartozik, szükségképpen jelen van."²⁰ Itt tehát úgy tűnik, hogy a látványként megjelenő világ dolgainak attribútumai képesek előhívni az értelmünkben lévő szubsztanciák modifikációit, az ideákat és ezen keresztül magukat a szubsztanciákat. Ennek azonban a karteziánus metafizika ellentmond, ugyanis nem a dolgokat mint az ideáknak a formális valóságban

található jeleit rendeljük magukon az ideákon keresztül a szubsztanciához, hanem fordítva. A dolgok világa felől nincs átjárás az ideák világa felé. A látványként megjelenő világ, a formális valóság dolgai csak akkor válnak megismerhetővé az értelem számára, ha a szubjektum először is el tud szakadni a világra vonatkozó tudásának tartalmaitól (a formális valóság részleteitől). Magához a szubjektumhoz mint a megismerés abszolút kiindulópontjához van hozzárendelve a világ, és nem a formális valóság részleteiben konstituálódik a szubjektum.

3.

Létezik nyelvi horizont nélkül a világ és enélkül létezik a világra vonatkozó tudás, de létezhet-e nyelv nélkül maga a szubjektum, a világ megértésének, tudásának és kifejezésének alanya? Mert a nyelvbe történő átnyúlás nélkül a dolgok autentikus létére vonatkozó igaz tudásunk mindig személytelen marad, s mégha – ahogy Descartes hitte – "borzalmas vakságról tanúskodik is" a végső szubsztancia nem-tudása, tévedéseink csak a nyelvben válnak személyessé. Tévedéseink személyessége önmagunk, a másik ember és a nyelv felé fordít bennünket, ezért több, mélyebb az emberi megismerés célja az isten tudására (TEOLÓGIA) és az isteni tudásra (teoLÓGIA) irányuló tudománynál. Az autentikus tudás személytelenségének és a nem-tudás személyességének ellentéte azután válik igazán fontossá, miután Descartes a dolgokat, az érzékelt világot, a nyelviséget elhagyó tiszta meditatív állapotba visszatérő szubjektumot helyezi a világ befogadásának és tudásának középpontjába. A végső ideában architektonikus világ tudásának objektivitását, s a megismerő szubjektum személyességét kell – mindkettő lényegének megőrzése mellett – egy rendszeren belül egyesíteni. Így a feladat kettős és bizonyára összegeztethetetlen, mert az "én"-nek a meditáció során el kell jutnia az ideákra vonatkozó közvetlen tudás kimondhatatlanjától egészen a kimondhatóság küszöbéig, ahol a nyelvi közvetlenség még nem zavarja össze a tudás eredeti tartalmait, s ahol az "én" már meg tudja őrizni a végső ideában architektonikus világ magába fogadásának és tudásának személyességét is. A Descartes által hangsúlyozott két szó, a "történet" és a "mese" a nyelv és az idő dimenzióit, az "én" jelenlétének és személyességének cáfolhatatlan bizonyítékait tárja fel az egész meditációs folyamat számára. Azokat a dimenziókat, amelyeket a racionalista tudomány nem tartott fontosnak, sőt egyenesen zavarónak gondolt a világ befogadása és tudása szempontjából. Ezért nekünk, már csak e két szó felidézése miatt is, az "én" jelenlétét és személyességét létrehozó nyelvtől kell elindulnunk,

amelyet egy gondolati tevékenységen, a meditáción keresztül valamilyen módon a transzcendentális közlések közvetlenjévé kell tenni. Olyan közlések közvetlenjévé, amelyben a szubjektum világhoz való viszonyának temporális és individuális személyesége és nem az időfeletti és egyjelentésű világgegsz személytelensége tárulkozik fel.

Igy nem érhet bennünket váratlanul, hogy Descartes meditativ szubjektuma a Meditációkban egy önéletrajzi "én" nyelven szól olvasójához. Ennek a nyelvnek – szemben az univerzális matematikával és a geometriával – a retorika troposzai és figurái a jellegzetes kifejezési eszközei; a nyelv a kompozíció, az elokvencia és a perszuáció retorikai szabályait követi. Az objektív valóság és a meditativ szubjektum viszonya az irodalmi diszkusszió nyelvi szövetéből bontható ki. Ezért, követve a leírás rendjét, a formális valóság dolgainak ideáink mélyén található archetipusa egy önéletrajzi epizódokkal – "történettel" és "mesével" – személyessé tett "én" gondolati fejlődésén keresztül fokról-fokra tárulkozik fel. De mi bontható ki az irodalmi nyelv szövetéből, mi az ami egyáltalán feltárulkozhat abban, ha egyébként a jelentés onto-szemantikai alapjait, az emberi közlés nyelvi feltárulkozásai helyett azokon túl, a világba (akár magukba a dolgokba, akár a dolgok ideáiba vagy a szubsztanciába) helyezzzük, míg a keresés során sohasem lépjük át a nyelv horizontját? S hogyan található meg a dolgok jelentése, vagy a dolgok ideáinak jelentéshordozó archetipusa a transzcendentális szubjektumban, ha azt nem a maga "helyén", hanem azon "kívül", az emberi közlés interszubjektív terében tudjuk csak megjeleníteni?

Az ideák archetipusának "helye" maga a transzcendentális szubjektum, a közlés interszubjektív tere viszont maga az irodalmi szöveg, amely változó "én"-ekben kapja jelentéseit. Az irodalmi szöveg segítségével a történeti-tapasztalati "én"-től a transzcendentális szubjektumig megtett utat, az egresszió útját olyan nyelvi térbe helyezve járhatjuk be ismét, amelynek szélső határait az idő szekvenciái és rétegeit a nyelvi hagyományok, a beszélők nyelvi viselkedése, "nyelvjátékai" szabják meg. S hogy az egresszió útja az emberi közlésnek interperszonális kapcsolatokkal behálózott, de a transzcendentális szubjektum számára külső térben halad, az egyben a "történet" és a "mese" felidézhetőségének és megismételhetőségének feltétele is. A belső dialógus során maguk az ideák, a Descartes-i metaforát idézve, közvetlenül "láthatóak", láthatóvá tehetők a meditativ szubjektumban; a külső dialógus során viszont csak a ideákat szimbolizáló akusztikus, auditív vagy vizuális jelek jelennek meg egy szubjek-

tumhoz szólóan. A belső dialógussal szemben tehát, a külső dialógus egyszerre szól valamiről és valakihez. Így a Meditációk szerzője az agresszió első lépéseit az emberi közlés horizontján belül teszi meg, s az agresszió végső pontján a kilépés gesztusát is szükségszerűen e nyelvi horizonton belül, a világ kontingens nyelviségében képes csak megfogalmazni. Ez az egész helyzet egyik feloldhatatlan paradoxonja, az irodalmi diszkusszió nyelvén megfogalmazni és felmutatni azt, amit egyébként a természetes nyelv hangzó és grafikus jeleinek felhasználásával kifejezhetetlennek tartunk.

A meditációt a szubjektum egyszerre köti a nyelvhez és a gondolkodáshoz. Abban a logosz kettős, diszkusszív és racionatív dimenziója tárulkozik fel. A platóni hagyomány szerint a meditáció "a léleknek bent, önmagával folytatott hangtalan beszélgetése"²¹. A meditáció mint irodalmi szöveg, diszkusszió a meditatív állapotból visszatérő szubjektum belső beszélgetésének exterioritása. Az irodalmi diszkusszió, úgy tűnik, valamilyen módon alkalmassá válik arra, hogy külsővé, olvashatóvá, felidézhetővé, megismételhetővé és mindenekelőtt személyessé tegye a világ befogadásának és tudásának a transzcendentális szubjektumban megjelenő tartalmait. A meditáció elvezeti a szubjektumot az ideák archetípusának tudásához, s egyúttal mint irodalmi diszkusszió másoknak is megmutatja az ahhoz vezető utat. A nyelvtől a tudáshoz vezető utak felfedezése a Descartes utáni filozófiákra várnak, a Meditációk előszava pusztán azt közli velünk, hogy az irodalmi diszkusszióban való részvétel valahogy mégis kijavíthatóvá teszi más szubjektumok zavaros ideáit. Ahogy Descartes tanácsa érzékelteti ezt a kettősséget a Meditációk előszavában: "...senkinek sem ajánlom olvasni könyvemet, hacsak azoknak nem, akik komolyan akarnak meditálni velem, s akik szellemüket el tudják választani az érzékektől és teljesen meg tudják szabadítani mindenfajta előítéllettől..."²². A meditáció egyszerre fejezi ki tehát a meditatív szubjektum(ok) nyelvben létezését és nyelven kívüliségét, akiket valahogy a nyelv tart meg akkor is, amikor a nyelviségből úgy-mond kilépve az ideákban architektonikus világrend megismerésének útját keresik. A világ befogadásának és tudásának interszubjektív lehetőségét a nyelv leértékelése ellenére az látszik biztosítani, hogy bár az önmagához visszatérő "én" meditatív tevékenységét Descartes és általában a racionalista tudomány a nyelviséggel szembeállítva, még a nyelv határain innen határozta meg, mégis mint "hangtalan beszélgetést" az emberi közlés leg-
elemibb módjához a dialógushoz hasonlította. Miközben tehát Descartes a meditatív szubjektum interioritásának egyre mélyebb

rétegeiben kutat a világegész tudásához, a bizonyossághoz vezető ösvények után, annál határozottabban kell a nyelv felé fordulnia és az irodalmi diszkusszióban a világ egy másfajta nyelvi teremtéséhez, a világ új textualitásának létrehozásához hozzáfognia. Így ő is – csakúgy, mint a javíthatatlanul személyesnek és szeszélyesnek mondott Montaigne – egyre inkább egy autonóm, a dolgok eddigi nézésétől, elgondolásától és kifejezésétől elszakadó nyelvben jeleníti meg saját szubjektivitásának világát. Másszóval a nyelv felé fordulva lépcsőről-lépésre építi fel a dolgok eddigi nézésétől, az episztemikus tudás rögzített szabályaitól, a korábbi metafizikai bizonyosság-kritériumoktól függetlenedő személyes világ egyre összetettebb nyelv-képét. De szemben Montaigne-nyel, aki inkább az íróval, a könyvek autoritásával szembeni tartózkodásra figyelmeztet, Descartes az előszóban ennek a személyes világnak interszubjektív élménnyé változtatására, a nyelv új útjainak követésére szólítja fel kiválasztott, kedves olvasóit.

Kövessük őt ezen az úton, mert csak a világ látványainak kulturális megsokszorozódásával őrizhető meg az "én" identitása a múltó idő szekvenciáiban.

Budapest

Fekete László

Jegyzetek

1. Husserl, E.: Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Haag, 1962. 51.p.
2. Pascal, B.: Pensées et opuscules. Paris, 1946. 172.p.
3. Montaigne, M. de: Essais. Paris, 1965. III:2.
4. Montaigne, M. de: i.m. II:12 és III:13.
5. Montaigne, M. de: i.m. III:3. és III:9.
6. Montaigne, M. de: i.m. II:6.
7. Montaigne, M. de: i.m. 3.p.
8. Oeuvres de Descartes. Pub. C. Adam et P. Tannery. Paris, 1905. Tom. VIII:1. IV:197. (Továbbiakban AT.)
9. Malebranche, N. de: De la recherche de la vérité. Tom. 1. Paris, 1972. 359-360.p.
10. Montaigne, M. de: i.m. I:26.
11. Pascal, B.: i.m. # 64.
12. AT VIII:1. I:49. 23-24.p.
13. AT VIII:1. I:49. (46.p.)
14. AT X. 418.p.
15. AT VII. 28. és 51.p. vö. 372.p.
16. AT VII. 53.p.
17. Cordemoy, G. de: Oeuvres philosophiques. Paris, 1968. 251.p.
18. La Forge, L. de: Oeuvres philosophiques. Paris, 1974. kül. XV., XIX. és

XXV. fejezetek. Vö. AT VII. kül. 2. meditáció.

19. Bár Descartes a második meditációban megjegyzi: "Nyilvánvalóan tudom, hogy számomra semmi sem egyszerűbb annál, mint ahogy saját értelmemet felfogom." AT IX. 26.p.

20. AT VIII:1. 1:52.

21. Platón összes művei. 2. köt. Bp. 1984. 1214.p. (263e)

22. AT VII. 7-10.p.

A tudás archeológiája

(Bevezetés)

Immár néhány évtizede annak, hogy a történészek figyelme a hosszú periódusokra irányult, úgyszólván a politikai fordulatok és azok epizódjai alól vállalkozván a felszínre hozni a tartós és nehezen felborítható egyensúlyokat, a visszafordíthatatlan folyamatokat, az állandóan jelenlévő szabályozásokat, az irányzatos jelenségeket, amelyek százados folytonosság után tetőznek és megfordulnak, a felhalmozódás változásait és a lassú telítődéseket, a mozdulatlan és hallgatólag talapzatokat, amelyekre a hagyományos elbeszélések kusza szövedéke ráborította az események vastag rétegét. Az elemzéshez a történészeknek részint kialakított, részint készen kapott eszközeik vannak: a gazdasági növekedés modelljei, a kereskedelmi forgalom áramának mennyiségi elemzése, a demográfiai növekedések és regressziók mutatói, a klíma és a klímaingadozás kutatása, a szociológiai állandók megjelölése, a technikák bevezetésének, illetve alkalmazásuk időbeli határainak leírása. Ezen eszközök segítségével különböző üledékrétegeket választhattak el egymástól a történeti mezőben. A lineáris változások helyett a mélyben történő tagozódás működése képezte ettől fogva a kutatás tárgyát. A politika változékonyságától az „anyagi kultúrára” jellemző lassú folyamatokig az elemzés szintjei megsokszorozódtak: ezek mindegyike a maga módján szakaszolódik, mindegyiküknek megvan az egyéni tagozódása; és ahogy a legmélyebb talapzatok felé alászállunk, úgy lesz a ritmus egyre lassúbb. A kormányok, a háborúk és az éhínségek mozgalmas történelme mögött ránézésre majdnem mozdulatlan, enyhe lejtésű tör-

ténelmek rajzolódnak ki: a tengeri utak története, a gabona vagy az aranybányák története, a szárazság és az öntözés története, a vetésforgó története, az emberi faj által megtalált egyensúly története az éhínség és a túlszaporodás közt. A hagyományos elemzés régi kérdései (Hogyan hozhatók kapcsolatba össze nem függő események? Hogyan állítható fel közöttük ok-okozati viszony? Mi az, ami folytonos bennük, illetve mi az együttes jelentésük? Meghatározható-e egységes egészként, vagy az illeszkedések rekonstrukciójára kell szorítkozni?) másféleképp váltódtak fel: milyen rétegeket kell elválasztani egymástól? Milyen rendszertípusokat állítsunk fel? Ezek mindegyikéhez milyen periodizációs kritériumokat alkalmazzunk? Milyen reláció (hierarchia, fölérendeltség, lépcsőzetesség, egyirányú meghatározottság, körkörös kauzalitás) írja le egymáshoz való viszonyukat? Hogyan rendszerezhetők a rendszerek? És milyen az a tág időrendi keret, amelyben összefoghatók az elkülönülő eseménysorok?

Nagyjából ugyanebben az időben azokban a tudományágakban, amelyeket eszme-, tudomány-, filozófia-, művelődés- avagy akár irodalomtörténetnek hívunk (a sajátosságoktól most tekintünk el), és amelyek nevük ellenére, nagyrészt kívül esnek a történész munkáján és módszerein, a figyelem a „korszakokként” vagy „századokként” határolt nagy egységekről a törések jelenségei felé fordult. A nagy gondolati folytonosságok mögött, valamely szellemiség vagy kollektív mentalitás tömbszerű és homogén megnyilvánulásai mögött, valamely már kezdetektől szenvedélyesen létezni és beteljesedni vágyó tudomány konok fejlődése mögött, valamely műfaj, forma, tan, elméleti tevékenység állhatatos jelenléte mögött most a megszakadások előfordulásait próbálják meg kifürkészni. Megszakadásokét, amelyek törvényszerűségei és természete igen különböző. A G. Bachelard által leírt *episztemológiai tények és küszöbök* felfüggesztik az ismeretek végnélküli felhalmozását, megszakítják lassú beérésüket, és átteszik azokat egy új korszakba, leválasztva ezzel empirikus eredetükről és kezdeti motivációikról, megtisztítva képzelt összefüggéseiktől; így a történeti elemzés számára immár nem a csöndes kezdetek kutatását, és nem is az első előfutárokhoz való végnélküli visszanyúlást írják elő, hanem egy új típusú racionalitás felmutatását annak többszörös következményeivel együtt. A fogalmak *áthelyeződését* és *transzformációját* illetően G. Canguilhem elemzései szolgálhatnak modellként: megmutatják, hogy egy fogalom története egyáltalán nem fokozatos finomulásának, folyamatosan növekvő racionalitásának, elvontsági fokának a története, hanem a különféle mezőké, ahol elhelyezkedik és

érvényben van, a használati szabályaié, a sokszoros elméleti környezeteké, ahol kimunkálása lezajlott és befejeződött. A tudományok történetének *mikro- és makroszkópikus skáláján* (amelyek megkülönböztetése szintén G. Canguilhemtől származik) az események és következményeik nem ugyanúgy oszlanak el: olyanra, hogy egy felfedezésnek, egy módszer tökéletesítésének, egy tudós életművének, kudarcait is beleértve, nem ugyanaz a hatása, és nem írható le ugyanúgy az egyik vagy a másik szinten; nem ugyanaz a történelem beszélődik el itt és ott. Ezek az *ismétlődő újrafelosztások*, amelyek során többféle múltja, többféle illeszkedése, többféle fontossági sorrendje, többféle meghatározottsági hálózata, többféle teleológiája jelenik meg egy és ugyanazon tudománynak, annak megfelelően, ahogy jelene alakul: ahogy a történeti leírás szükségszerűen hozzárendeződik az időszerű tudáshoz, úgy többszöröződik annak átalakulásaival, és egyúttal szakít is azokkal (ennek a jelenségnek, a matematika területén, Serres dolgozta ki az elméletét). A rendszerek *architektonikus egységei*, olyan értelemben, ahogyan azokat Guérout elemezte, és amelyeket nem a hatások, a hagyományok, a kulturális kontinuitások leírása jellemez, hanem inkább a belső koherenciáké, az axiómáké, a deduktív láncolatoké, az összeegyeztethetőségeké. Végül a legradikálisabb szakítások azok, amelyeket elméleti transzformációs munka eredményez, ami „egy tudományt úgy alapoz meg, hogy leválasztja múltjának ideológiájáról, és ezt a múltat mint ideologikusat jeleníti meg”¹

Ezzel természetesen együtt fog járni a szövegszerű elemzés amely ettől kezdve egységként adódik – nem egy korszak lelkülete vagy fogékonysága, sem a „csoportok”, az „iskolák”, a „nemzedékek” vagy a „mozgalmak”, még csak nem is az adokkapok játékban életét és „művét” összekötő alkotó személyisége, hanem a műnek, könyvnek, szövegnek megfelelő struktúra.

A nagy kérdés, amely fel fog vetődni – amely már fel is vetődött – az efféle történeti elemzések során, az többé nem az, hogy milyen úton-módon teremtdődött meg a folyamatosság, miképpen tudott fennmaradni és megformálódni egy és ugyanazon cél, egységes horizont oly sok különböző és egymást követő elme számára, milyen elv alapján és milyen keretek között működik a hagyományozás, az újrafelvétel, a feledés és az ismétlés, hogyan terjesztheti ki a kezdet az uralmát jóval önmagán túl, addig a bizonyos soha meg nem történő beteljesedésig – nem a hagyomány és

1. L. Althusser, *Pour Marx*, 168. o.

a nyomvonal kérdéses többé, hanem a megszakadás és a határ; immár nem a fundamentum, amely örökké fennmarad, hanem a transzformációk, amelyek egyenértékűek az alapozással és az alapok megújításával. Egész mezője tárul fel a kérdéseknek, amelyek némelyike már ismerős, és amelyek segítségével ez az újfajta történetírás megkísérli önnön elméletének kidolgozását: hogyan határozhatók meg a különféle fogalmak, amelyek lehetővé teszik, hogy a diszkontinuitás (küszöb, megszakadás, elválasztás, mutáció, transzformáció) elgondolható legyen? Milyen kritériumok alapján különíthetők el az egységek, amelyekkel dolgozunk: Meddig tart egy tudomány? Meddig tart egy mű? Meddig tart egy elmélet? Meddig tart egy fogalom? Meddig tart egy szöveg? Hogyan változathatók a szintek, amelyek mindegyike saját tagozódással és elemzési formával rendelkezik? Melyik a formalizáció legitim szintje? Melyik az interpretációé? Melyik a strukturális elemzése? Melyik a kauzalitás meghatározásáé?

Összegezve: a művelődés-, a megismerés-, a filozófia-, az irodalomtörténet, úgy tűnik, megsokszorozza a megszakadásokat, és a diszkontinuitás kiugró jeleit kutatja, míg a tulajdonképpeni történettudomány, a puszta történelem, úgy tűnik, hogy a nem-ingatag struktúrák kedvéért elkendőzi az események áradását.

*

Ez a keresztirányúság azonban ne tévesszen meg bennünket. Ne képzeljük azt, a látszatra hagyatkozva, hogy bizonyos történeti tudományok a folytonostól a nem-folytonos felé, míg a többiek a diszkontinuitás sokaságától a meg nem szakított nagy egységek felé haladtak; ne képzeljük azt, hogy a politikát, az államberendezkedést vagy a gazdaságot érintő elemzések során egyre nagyobb érzékenység mutatkozik a globális meghatározottságok iránt, hanem az ideológia és a tudás elemzésekor a különbség működésére irányul egyre nagyobb figyelem; ne higgyük, hogy ezúttal keresztezte egymást e két alapvető leíró forma, anélkül hogy egymásról tudomást vennének.

Valójában azok a kérdések, amelyek itt és ott felvetődtek, ugyanazok, de a felszínen ellenkező hatást váltottak ki. Ezeket a kérdéseket egyetlen szóban össze lehet foglalni: ez a dokumentum megkérdőjelezése. Félreértés ne essék: nyilvánvaló, hogy amióta olyan tudomány, mint a történelem létezik, felhasználtak forrásokat, faggatták azokat, és elgondolkodtak rajtuk; nemcsak azt kérdezték, hogy mit akarnak közölni, hanem hogy tényleg igazat mondanak-e, és milyen alapon állítják ezt magukról; hitele-

sek-e vagy hamisítottak, jól értesültek-e vagy tájékozatlanok, autentikusak-e vagy megmásítottak. De e kérdések mindegyike, az egész hatalmas forráskritikai aggályoskodással együtt ugyanarra a célra irányult: rekonstruálni, annak alapján, amit e dokumentumok közölnek – néha igen szűkszavúan –, a múltat, ahonnan származnak, és ami mára mögöttük messze elenyészett: a dokumentumot mindig úgy kezelték, mint egy immár hallgatásra kárhoztatott hanghoz tartozó nyelvet – annak sérülékeny, de esetleg megfejlthető nyomát. Azonban egy mutáció következtében, amely nem mai keletű, ám kétségkívül még befejezetlen, a történettudomány megváltoztatta álláspontját a dokumentumot illetően: elsődleges feladatának nem az interpretációt tekinti, nem annak a megállapítását, hogy a forrás igazat mond-e, és mit fejez ki a stílus, hanem azt, hogy belülről meg- és kidolgozza azt: a történettudomány a forrásokat rendbe rakja, megvágja, szortírozza, rendezi, szintekre tagolja, rendszerbe foglalja, megkülönbözteti az érdemlegeset attól, ami nem az, alkotórészeket jelöl ki, egységeket határoz meg, relációkat ír le. A dokumentum a történettudomány számára tehát többé nem az a tehetetlen anyag, amelyen keresztül megkísérli annak rekonstruálását, amit az emberek cselekedtek vagy mondtak, ami elmúlt, és aminek csak a lenyomata maradt meg: magában a dokumentum szövetében próbál egységeket, halmazokat, rendszereket, viszonyokat meghatározni. A történettudományt el kell választani attól a képtől, amelyben sokáig tetszelgett, és amelyben meglegte önnön antropológiai igazolását: az ezeréves és kollektív emlékezet képétől, amely a kézzel fogható források segítségével frissíti fel az emlékezetét; a történettudomány nem más, mint egy dokumentumokban létező anyagság (könyvek, szövegek, elbeszélő források, kimutatások, okmányok, épületek, intézmények, előírások, technikák, tárgyak, szokások stb.) megmunkálása és működésbe hozása – mindazé, ami mindig és mindenütt, minden társadalomban akaratlanul vagy szervezeten megnyilvánuló formája annak, ami megmarad. A dokumentum nem jól megválasztott eszköze egy önmagában és teljes joggal *emlékezetként* fellépő történettudománynak; a történelem nem más, mint egy bizonyos módja annak, hogy egy társadalom a helyére tegyen és feldolgozzon egy dokumentum-tömeget, amelyről nem válik le.

Hogy rövidre fogjuk: a történettudomány hagyományos formájában a történeti emlékeknek az „emlékezetbe vésését” vállalja, dokumentumokká transzformálva és megszólaltatva azokat a maradványokat, amelyek, magukban, gyakran egyáltalán nem beszédeselek, vagy hallgatagon mást jelentenek, mint amit való-

ában; ezzel szemben jelenleg a történettudomány transzformálja a forrásokat történeti emlékekké, és ott, ahol emberek hátrahagyott nyomait betűzték, ott, ahol a lenyomatból megfejteni próbálták, hogy kik voltak, alkotóelemek tömegét tárja elénk, amelyeket elkülöníteni, csoportosítani, helyükre illeszteni, viszonyítani, halmozokba rendezni kell. Volt idő, amikor a régészet – mint a néma emlékek, a magatehetetlen maradványok, a kontextus nélküli tárgyak és a múlt által itthagyt dolgok tudománya – a történettudomány felé közelített, és csak bizonyos történeti szövegösszefüggés helyreállítása révén nyert értelmet; azt mondhatnók, kicsit játszva a szavakkal, hogy jelenleg a történettudomány halad az archeológia felé – a történeti emlék önmagából kiinduló leírása felé.

Ennek számos következménye van. Először is az a felszíni hatás, amelyet már jeleztünk: a megszakadások megsokszorozódása az eszmetörténetben, a hosszú periódusok megjelenése a tulajdonképpeni történettudományban. Ez utóbbi, valójában, hagyományos formájában nevezetes tények vagy események közötti viszonyok (kauzalitás, kölcsönös meghatározottság, antagonizmus, történeti képlet) definícióját tekintette feladatának: mivel a rendszer adva volt, minden egyes elem közvetlen környezetét kellett pontosan megjelölni. Most viszont rendszerek meghatározása a feladat: definiálni minden egyes rendszer elemeit, rögzíteni határaikat, kimutatni a rá jellemző relációtípust, szabályokat megfogalmazni, valamint, ezen túlmenően, leírni az egyes rendszerek közti viszonyokat, hogy ekképpen rendszerekből álló rendszereket, más néven „tablókat” alkothassunk: ebből következik a rétegek többszöröződése, azok egymástól való elválása, a nekik megfelelő ütem és időrend specifikuma; ebből következik nemcsak a fontos (hosszan tartó hatású) és a jelentéktelen események megkülönböztetésének a szükségessége, hanem az egészen eltérő szinteken elhelyezkedő eseménytípusoké is (egyes események rövid, mások közepesen hosszú időtartamúak, mint például egy technika elterjedése, vagy a pénzritkulás, végül vannak lassú lefolyásúak, mint egy demográfiai egyensúly vagy egy gazdaság hozzáigazodása a klíma megváltozásához); ebből következik annak a lehetősége, hogy megjelenjenek a ritkán bekövetkező vagy visszatérő eseményekből összetevődő, széles közökkel felépített sorozatok. A hosszú periódusok megjelenése a kortárs történettudományban nem visszatérés a történetfilozófiához, a nagy világkorszakokhoz vagy a civilizációk keletkezése-bukása által előírt szakaszokhoz; ez a sorozatok módszeresen összehangolt felállításának következménye. Azonban az eszme-, a művelődés-, és a tudománytörté-

netben ugyanaz a mutáció ellenkező hatást idézett elő: szétzilálta a hosszú sorozatot, amelyet az emberi öntudat fejlődése, a ráció teleológiája avagy a gondolkodás evolúciója leírt; újra felvetette a konvergencia és a beteljesedés kérdését; kétségbe vonta a szintézis lehetőségeit. A különböző sorozatok individualizálódásához vezetett, melyek egymás mellett futnak, követik, eltakarják, keresztezik egymást anélkül, hogy lineáris sémába lennének rendezhetők. Így a ráció megszakítatlan, minduntalan soha el nem érhető eredetéhez, alapító kezdetéhez visszavezetett kronológiája helyén skálák jelentek meg, melyek néha rövidek, egymástól különbözők, egységes törvénynek ellenszegülők; melyek gyakran egy kizárólag rájuk szabott történelem foglalatjai, anélkül hogy visszavezethetők lennének egy olyan tudat bevett modelljére, amely tökéletesedik, a kitűzött cél felé halad és emlékezik.

Második következmény: a diszkontinuitás fogalma jelentős helyet foglal el a történeti tudományokban. A klasszikus alakjában megjelenő történettudomány számára a diszkontinuus egyszerre volt az, ami adva van, és az, ami el nem gondolható: az, ami mint elszórt esemény – döntés, véletlen, kezdeményezés, felfedezés – feltárulkozik; és az, ami az elemzés során szükségszerűen körvonalazódik, korlátozódik, elenyészik azért, hogy az események kontinuitása előtűnjék. A diszkontinuitás nem volt egyéb, mint az időbeni szétaprózódás stigmája, amit a történelemből eltüntetni a történész feladata volt. Mára a diszkontinuitás a történeti elemzés egyik alapvető tényezőjévé vált. Hármasságban: Először is művelet, amelyet a történész elgondol (és immár nem az, amit a feldolgozandó anyagból kénytelen-kelletlen kiszűr): mivel el kell különböztetnie, legalább a rendszerre vonatkozó hipotézisként, az elemzés lehetséges szintjeit, a nekik megfelelő módszereket és periodizációt. A diszkontinuitás ezen kívül az, amit a leírás eredményez (és immár nem az, amit az analízis révén ki kell küszöbölni): mivel az, amit a történész fel kíván fedni, az éppen egy folyamat határai, egy görbe elhajlási pontja, egy hajtóerő irányváltása, egy oszcilláció korlátai, egy működési küszöb, egy önmagába visszatérő kauzalitás megszakadásának pillanata. A diszkontinuitás végül az a fogalom, amelyet a kutatómunka folyton-folyvást pontosít (ahelyett, hogy elhanyagolná, mint egyhangú és semleges fehér foltot két jól kivehető figura között); jellegzetes formát és funkciót vesz föl annak a területnek és szintnek megfelelően, ahol kijelölik: nem ugyanarról a diszkontinuitásról beszélünk, ha egy episztemológiai küszöböt, egy népesedési görbének az elhajlását vagy valamely technikának egy másikkal való felváltását írjuk le. A diszkontinuitás paradox fogalom: egyszerre esz-

köze és tárgya a kutatásnak; azt a mezőt határolja, amelyiknek az okozata; lehetővé teszi ugyan a területek egyenkénti megítélését, de csak azok összehasonlításával állapítható meg. És, talán a fentiek eredményeképpen, olyan fogalom, amely a történeszi diszkurzusban nem egyszerűen jelen van, hanem amelyet az titokban előfeltételez: valójában honnan indulhatna ki a történész, ha nem abból a megszakadásból, amely számára mint tárgyat a történelmet nyújtja – mégpedig önnön történelmét? Az új történettudomány egyik legjellemzőbb vonása kétségkívül a diszkontinuitásnak ez az átminősülése, miáltal akadályból alkalmazott fogássá válik; beillesztése a történeszi diszkurzusba, ahol immár nem kívülről jövő fatalitás szerepét játssza, amit korlátozni kell, hanem munkához szükséges fogalomét, amit használunk; ezáltal változik az előjel, s ennek köszönhetően a diszkontinuitás többé nem a történeti elbeszélés negatívuma (visszája, kudarca, hatalmának határa), hanem pozitív elem, amely meghatározza tárgyát, és érvényessé teszi a benne foglalt analízist.

Harmadik következmény: egyre inkább semmivé lesz a tárgya és a lehetősége egy *globális történettudománynak*, és kirajzolódik valami egészen más, amit *általános történettudománynak* lehetne nevezni. A globális történetírás szándéka szerint egy civilizáció egységes megjelenését, egy társadalom – anyagi vagy szellemi – princípiumát, egy korszak összes jelenségének közös jelentését kívánja rekonstruálni, a törvényt, amely kifejezi a jelenségek közti kohéziót – ez az, amit metaforikusan egy korszak „*arculatának*” nevezünk. Ez a szándék két vagy három hipotézissel jár együtt: fel kell tételeznünk, hogy egy térben-időben jól definiált terület valamennyi eseménye közt, valamennyi jelenség közt, aminek a nyomára bukkantunk, minden bizonnyal felállítható homogén viszonyrendszer: kauzalitáshálózat, amely lehetővé teszi minden egyes esemény vagy jelenség levezetését, analóg kapcsolatok, amelyek megmutatják, hogyan szimbolizálják azok egymást, illetve hogyan fejezi ki mindegyikük azt az egy és ugyanazon közös magot; másfelől fel kell tételeznünk, hogy a történetiségnek egy és ugyanazon formája foglalja magában a gazdasági struktúrákat, a társadalmi egyensúlyokat, a mentalitás megrogzottságát, a bevett technikákat, a politikai magatartásokat, és azokat mind ugyanazon transzformációtípusnak rendeli alá; végül azt is fel kell tételeznünk, hogy maga a történelem nagy egységekben – stádiumokban vagy fázisokban – artikulálódhat, amelyek magukba zárják önnön kohéziós elvüket. Ezek azok a posztulátumok, amelyeket az új történettudomány megkérdőjelez, midőn felveti a rendszereknek, a felosztásoknak, a határoknak, az

egyenetlenségeknek, az eltolódásoknak, a kronológiai jellegzetességeknek, a remanenciák eltérő formáinak, a relációk lehetséges típusainak a problematikáját. Nem mintha egymás mellett futó, egymástól független történelmek sokaságához kívánna eljutni: a gazdaságé mellett az intézményeké, ezek mellett ott lenne még a tudományoké, a vallásoké vagy az irodalmaké; sem arra nem törekszik, hogy e különböző történelmeket illetően kizárólag dátumok egybeesését vagy formák és irányok analógiáját állapítsa meg. A megoldandó probléma – s ez egyúttal egy általános történetírás feladatát is definiálja – annak meghatározása, hogy e különféle rendszerek között miféle reláció írható le szabályszerűen; hogyan rendeződhetnek vertikálisan; hogyan működnek a mellé- és fölérendeltségi viszonyok; honnan eredhetnek az eltolódások, a különböző időbeliségek, az eltérő remanenciák; mely különálló halmazokban lehetnek jelen egyidőben bizonyos elemek; röviden, nemcsak hogy milyen rendszereket, hanem milyen „rendszerek alkotta rendszereket” – másszóval, milyen „tablókat”² – lehetséges megalkotni.

A globális leírás egyetlen centrum – princípium, értékrend, lelkiület, világnézet, közösségi jelleg – köré sűríti az összes jelenséget; az általános történetírás ezzel szemben a diszperzió számára nyit teret.

Végül az utolsó következmény: az új történettudomány számos olyan módszertani problémával találja magát szemben, amelyek közül jó néhány minden bizonnyal már jóval annak létrejöttét megelőzően is létezett, de amelyek összessége mégis arra jellemző. Többek között megemlíthetjük a következőket: a dokumentumok koherens és homogén *korpuszainak* (nyílt vagy zárt, véges vagy végtelen korpuszainak) megalkotása; a szelekció alapelveinek a felállítása, (aszerint, hogy kimerítően kívánunk-e feldolgozni egy forrástömeget, a statisztikai mintavétel módszerei alapján emelünk-e ki belőle valamennyit, vagy előre meghatározuk-e a leginkább reprezentatív elemeket); az elemzés szintjének és az arra a szintre jellemző elemek definíciója (a tanulmányozott anyagban feltárhatjuk a számszerűen kimutatható jelzéseket; az utalásokat – amelyek explicitek avagy nem – bizonyos eseményekre, intézményekre, szokásokra; a felhasznált szavakat, alkalmazási szabályaikkal és az általuk létrehozott szemantikai mezővel együtt, sőt ide sorolhatjuk a mondatok formális struktúráját és az azokat összekötő kohéziótípusokat is); bizonyos elem-

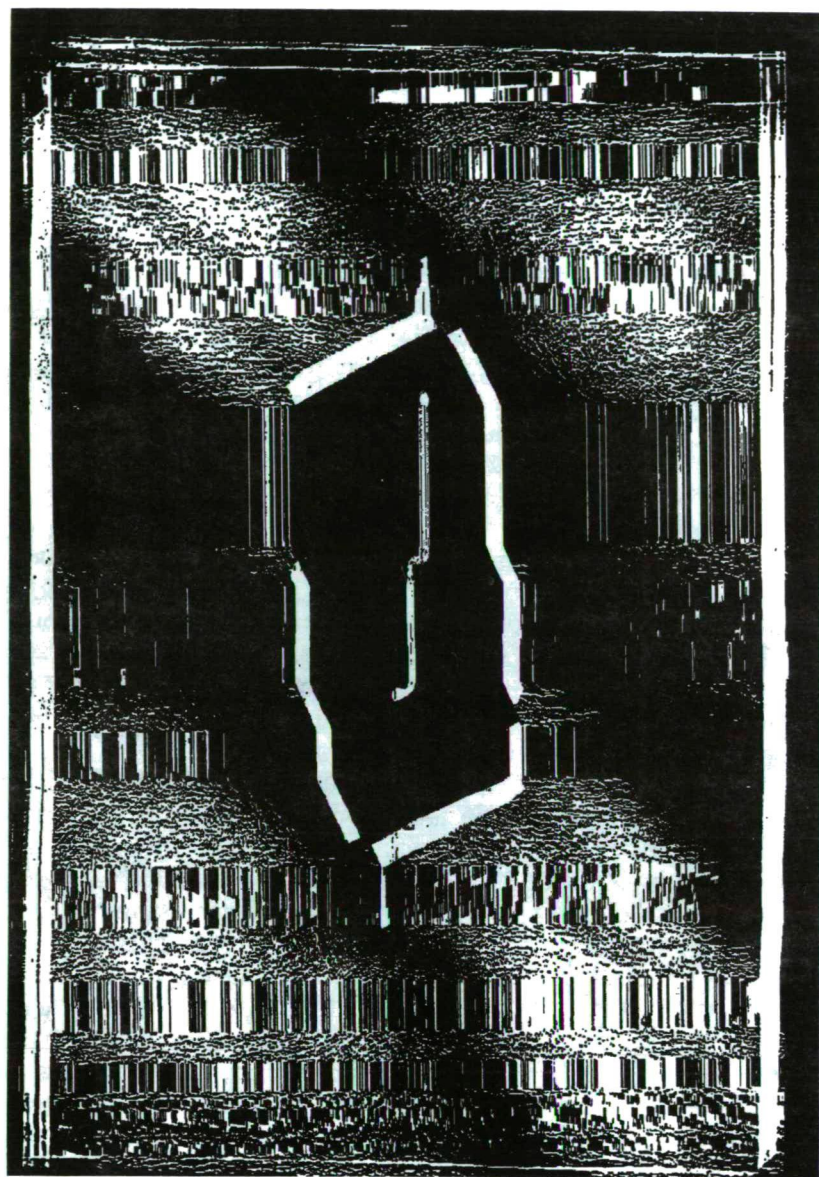
2. Kell-e jelezni azoknak, akik ez utóbbin fennakadnak, hogy egy „tabló” (kétségkívül a szó minden értelmében) kifejezetten „rendszerek alkotta rendszer”? Semmi esetre sem kicsiny állókép, amit lámpa elé helyeznek, a gyermekek legnagyobb csalódásra, akik, életkoruknak megfelelően, jobban szeretik a mozielevenítségét.

zési módszer meghatározása (kvantitatív adatfeldolgozás, szétválasztás meghatározott számú, pontosan körülírt vonás szerint, amelyek egymáshoz való viszonyát tanulmányozzuk, interpretatív olvasat, gyakorisági és disztribúciós analízis); a tanulmányozott anyagot artikuláló halmazok és részhalmazok körülhatárolása (vidékek, időszakok, általános folyamatok); azoknak a relációknak a meghatározása, amelyekkel egy halmaz leírható (ide tartozhatnak numerikus vagy logikai relációk, funkcionális, kauzális, analógiás relációk, továbbá ide sorolható a jelölő-jelölt viszony).

Mindezek a problémák immár a történettudomány metodológiai mezőjének a részét képezik. E mező két okból érdemel figyelmet. Először, mert látható, hogy milyen nagy mértékben függetlenítette magát attól, ami nemrég még a történelemfilozófia volt, és azoktól a kérdésektől, amelyeket az felvetett (a fejlődés racionalitásáról vagy teleológiájáról, a történeti tudás relativitásáról, annak a lehetőségéről, hogy a múlt mozdulatlanságában és a jelen befejezetlen totalitásában irányulást fedezzünk fel vagy jelöljünk ki). Továbbá azért, mert bizonyos pontjaiban egybeesik olyan problémákkal, amelyek máshonnan ismerősek – például a nyelvészet, az etnológia, a gazdaságtan, az irodalmi elemzés, a mitológia területéről. E problémák mellé akár a strukturalizmus jelét is odatehetjük. De ennek több feltétele van: ezek a problémák korántsem fedik le a történettudomány módszertani mezőjét, annak csak egy, a területtel és az elemzés szintjével változó fontosságú részét foglalják el; kivéve néhány viszonylag körülhatárolt esetet, a problémákat nem a nyelvészet vagy az etnológia területéről vették át (a ma elterjedt szokás szerint), hanem azok magában a történeti mezőben erednek – alapvetően a gazdaságtörténetében, az ott felvetődő kérdésekkel együtt; végezetül, e problémák egyáltalán nem jogosítanak fel arra, hogy a történettudomány strukturalizálódásáról beszélhessünk, vagy legalább struktúra és folyamat közti „konfliktus” vagy „szembeállítás” feloldására tett kísérletről: a történészek már jó ideje struktúrákat jelölnek ki, írnak le és elemeznek anélkül, hogy valaha is megfordult volna a fejükben: vajon nem hagyják-e elillanni az eleven, a törékeny, a vibráló „történelmet”. A struktúra-folyamat szembeállítás nem alkalmas sem a történeti mező, sem pedig egy struktúrális módszer meghatározására.

Budapest

Michel Foucault
Fordította: Gángó Gábor

A Pompeji Repertórium

1990-1992

Versek

<i>Ághy Attila:</i>	Hajad	1992/2	77
	Hó	1992/2	78
	Lépted alá	1992/2	77
	Szarvas-szonett	1992/2	77-78
	Szonett-töredék	1992/2	78
	Titok	1992/2	77
<i>Bajcsi Cecília:</i>	A sasról meg a csipkebogyóról	1992/3	76
	A patak fölötti légfolyosó	1992/3	77
<i>Baka István:</i>	Karácsonyi ének	1992/1	9
<i>Balogh József</i>	Nem sokkal később azután	1990/2	24-25
	– dramaturgiai töredék –		
<i>Bertók László:</i>	Ezt a mindenki sejti, hogy	1992/1	6
	Kizúzzák és ömlik a kék	1992/1	5
	Mint mikor titkon valaki	1992/1	7
<i>Bárdos László:</i>	Fohász fóbia utánra	1992/2	65-66
	Téli chanson	1992/2	64
	(után-érzés)		
	Zsörtölődés egy sikerületlen telefonhívás után	1991/2	19-20
<i>Bellmann, C.M.:</i>	DIDERGÉS	1991/2	72-73
	No. 64.	1991/2	70-71
	(Baka István fordítása)		
<i>Bonaventure Des Périers:</i>			
	Cymbalum Mundi	1992/4	94-109
<i>Cukor György:</i>	Félprózában kérdez a múzsa	1991/4	44-45

<i>Marina Cvetajeva:</i>	Újévre (Bajcsi Cecília fordítása)	1992/3	51-57
<i>Czilczer Olga:</i>	Aztán a tükör	1990/3	82
	Fogócska	1990/3	83
	A mutatóvány	1992/1	42
	Hol állt a fekhely?	1992/1	41
<i>Darvasi László:</i>	Közepes Kor	1990/1	3-5
	Vidám mondatok	1992/3	111-114
<i>Garaczi László:</i>	Pentakron	1992/2	32-34
<i>Géczi János:</i>	Az encián előszobája – rétegek –	1991/3	85-88
<i>Gergely Ágnes:</i>	Térezvárosi forgatás	1991/4	5
	1992	1992/3	48
<i>Ghiu, Bogdan:</i>	Az erdélyi dombok között	1991/3	8
	Gyermek-poéta	1991/3	6-7
	Írok, s te kése!	1991/3	5
	Nélküled	1991/3	6
	Nichita Stănescu angyalai	1991/3	6
	November Bukarestben,		
	0 óra 53 perc	1991/3	5
	Te pedig	1991/3	6
	(Panek Sándor fordításai)		
<i>Horváth Elemér:</i>	Kilencedik szonett:		
	proto-reneszánsz	1990/1	12
	Pantheon	1990/1	13
	változat celanra	1990/3	25
<i>Jónás Csaba:</i>	(A Doppelgänger)	1990/2	22
	(A Holdról I.)	1990/2	20
	(A Holdról II.)	1990/2	23
	(Doppelgänger és a „hit lovagja”)	1990/2	21
	(agyrobbanás)	1992/4	41
<i>Juhász Anikó:</i>	Rétegek	1992/1	37
	Aztán meg	1992/4	29
	Kariatida	1992/4	30
<i>Kemény István:</i>	A felelősség a felelőtlen	1992/3	66
	Beilleszkedés a társadalomba	1992/3	67
<i>Kovács András Ferenc:</i>	Torzó	1992/4	5
<i>Kurdi Fehér János:</i>	A Nagy Tudomány	1990/2	39-41
<i>Kurdi Imre:</i>	Anzix I (Die Luft is kühl)	1991/3	40
	Anzix II (Ist das der Eingang)	1991/3	40
	Hajnalba, amikor felriadtam	1991/3	41
<i>Ladik Katalin:</i>	A Költő köszöntése	1990/1	58
	Fehér arca beleordít	1990/1	57
	Happening 1969	1990/1	56

<i>Lászlóffy Aladár:</i>	Látomás	1992/1	28
	Tengerészgyalogos	1992/1	27
<i>Lengyel Zoltán:</i>	Augusztus	1990/2	37
	Január	1990/2	38
	Június	1990/2	36
<i>Mandelstam, Oszip:</i>	Örményország (Baka István fordítása)	1990/2	52-56
<i>Marno János:</i>	(vaskor)	1992/3	79
	(vasút)		80
	(vaságy)		81
	(vasakarat)		82
	(foglatat)		83
<i>Méhes Károly:</i>	És eljött közénk...	1992/2	52-53
	Farsang	1992/2	52
	Kezdetben vala	1992/2	54-55
	Magyarország kolbászai	1991/2	34
	Pedig	1991/2	35
	Régi NDK-s sorozat	1992/2	53-54
	Templom	1992/4	32
<i>Meszlényi Attila:</i>	Este	1992/2	79
	582	1992/2	79
<i>Parti Nagy Lajos:</i>	Kis őszi rádióvers	1992/4	27
<i>Rába György:</i>	A kísértő	1991/4	101
	Dörömbölnek	1991/4	102
<i>Rakovszky Zsuzsa:</i>	Két történet	1992/3	7-9
<i>Rainer Maria Rilke:</i>	Elégia (Bajcsi Cecília fordítása)	1990/3	49-51
<i>Rapai Ágnes:</i>	De képzeld csak el	1991/4	100
<i>Riquier, Guiraut:</i>	Be-m degra de chanter tener	1991/2	86
	Hozzám nem való az ének (Belányi György fordítása)	1991/2	87
<i>Simon Balázs:</i>	Aeneas és Hekaté	1992/1	72-79
<i>Solymosi Bálint:</i>	Hosszúzárlat	1990/1	29-30
	„Jó utat!”	1990/1	31-32
<i>Szijj Ferenc:</i>	A lépcsőházi vágtaó	1991/1	82
	Egy műhold rajzai	1991/4	77-79
	Rögtönzés	1990/2	7-8
	Számok	1991/1	83
	Számok (helyes változat)	1991/2	137
<i>Takáts Gyula:</i>	És hordóinkon apró istenek	1992/4	110
<i>Tatár Sándor:</i>	Hogy másról van szó	1992/2	23-24
<i>Tolnai Ottó:</i>	a naplemente fonákja	1992/1	21
	az azúr talpú krisztus	1991/1	5-7
	mi lesz kérdezte	1991/4	21-23
	némiképp	1992/1	24-26
	várjam meg míg kivirágzik	1992/1	23

<i>Tompa Gábor:</i>	A kerek tó	1990/1	84
<i>Tompa Gábor-Visky András:</i>	(hány életet kellene...)	1991/1	35
	(jönnek, jönnek, játszani...)	1991/1	36
<i>Vasadi Péter:</i>	Erdeti séta	1990/3	29
	Palackzöld	1990/3	28
	Titok, ki-kitakarva	1990/3	30
<i>Vecsernyés Imre:</i>	Homok	1992/1	38
	Kő	1992/1	39
<i>Wrigley, Robert:</i>	A tűz szerelmese	1991/4	42-43
	Appalonea	1991/4	41
	Egy ló hite	1991/4	40
	(Nagy Éva fordításai)		
<i>Zalán Tibor:</i>	Kopszohiládeszi versek	1991/2	88-90
<i>Zelei Miklós:</i>	elment	1990/3	73
	Prométheusz poroltó	1990/3	72
<i>Zsávolya Zoltán:</i>	A függélyes nyilvánvaló	1992/4	89

Próza

aronatas @ weber.UCSD:

	Michel Foucault: Mi egy szerző?	1991/3	17-24
<i>Svetislav Basara:</i>	A Grál nyomában – <i>részlet</i> –	1991/4	72-74
	Fáma a biciklistákról – <i>részlet</i> –	1991/4	68-71
	(Utasi Anikó fordításai)		
Benda Balázs:	Kalandos történet	1992/2	90-93
<i>Buber, Martin:</i>	Haszid történetek		
	(Rácz Péter fordítása)	1991/1	15-34
<i>Csuhai István:</i>	Feleségeim története	1992/3	58-64
<i>Dalos Margit:</i>	A Zéberer	1992/1	10-13
	Az intézményben	1992/1	15-20
	A téglagyár	1992/3	10-11
<i>Darvasi László:</i>	Kalaf áriája	1991/4	47-61
	Zárlat	1990/3	74-81
<i>Erdély Miklós:</i>	(AZ ÚJ KÖLTÉSZET HÚSZ VEZÉRSZAVA)	1992/2	7-12
<i>Esterházy Péter:</i>	Egy május	1990/3	31-48
<i>Ficsku Pál:</i>	A férfi aki napi hoszonöt-harmincezret szenvedett	1992/3	101-110
<i>Hoche, Karl:</i>	Amikor még volt Frankfurtban könyvvásár	1991/3	26-29
	(Egy 1991-es visszatekintés)		
	(Hárs Andre fordítása)		
<i>Jónás Csaba:</i>	Napló	1991/3	67
<i>Klima, Ivan:</i>	Jókedvű reggeleim	1992/1	43-58
	(Paulik Antal fordítása)		

Kokas Károly:	Az öreg nem szerette a tévét (Szabályos (computerized) videókatalógus TÁVIRÁNYÍTÓVAL)	1991/3	9-16
Kőrösi Zoltán:	Hónapló	1992/3	69-74
Kukorelly Endre:	A beszéd és a szabály	1992/2	57-62
	TündérVölgy	1992/2	64-71
Láng Zsolt:	Kisvárosi krémtörténetek	1990/1	59-66
Latzkovits Miklós:	Hogyan halt meg a nagymamám?	1990/3	13-47
	Hogyan tanultam meg koptul?	1991/3	42-66
Valentin Lustig:	Verus Amicus	1992/4	7-26
Márton László:	A darázs	1992/4	33-34
	Két öreg arc	1992/4	35-39
Nabokov, Vladimir:	Első szerelem (Fenyvesi Anna fordítása)	1990/3	17-27
Nádas Péter:	Pompei	1990/1	6
Nagy András:	Német teák, orosz teák	1991/3	31-38
Nagy Attila Kristóf:	Émelygés	1992/1	29-36
Németh Gábor:	A Semmi Könyvéből (részlet)	1992/2	45-50
Podmaniczky Szilárd:	A hajszál meggörbítése (munkacím)	1990/2	10-15
	A zárójel meg a föld alatti úszó em- ber hatalmának megerősítése azon figyelői alapról, ahol a homár és a homlokodon beütött lövéstől származó seb egy pici ellened készülő mozdulat utolsó habjaként száll fel a kék s egyébként elke- rülhetetlen égboltra	1990/2	16-19
	Radír	1990/2	9-10
	Tehén az óceán fölött	1992/2	81-86
Solymosi Bálint:	A kertész	1991/2	9-18
	A nővér	1990/3	5-12
Tandori Dezső:	A pályátlan rajtlámpa	1991/4	29-39
	Lovak a nyárból	1991/4	24-28
	Lovak a télből	1991/2	5-8
	„És a szép mintha csak futna innen”	1992/3	84-93
Branka Vukovic:	Az egyszarvú	1991/2	21-33

Tanulmányok

Babich, Babette E.:	A művészet posztmodern- hermeneutikai ontológiája felé: heideggeri igazság nietzschei stílusban (Zsélyi Ferenc fordítása)	1990/3	99-113
---------------------	--	--------	--------

Bacsó Béla:	Művészet és gondolkodás (Van-e létre tekintettel lévő gondolkodás)	1990/3	91-98
Ernst Robert Curtius:	A retorika (Molnár Andrea fordítása)	1991/2	97-125
Csatlós János:	Egy rokokó gitár tört akkordjai (Carl Michael Bellmann 1740-1795)	1991/2	63-69
Dékány András:	Válság a megújulásban (Merre tartott a francia filozófia a nyolcvanas években?)	1992/2	96-110
Michel Foucault:	A tudás archeológiája	1992/4	144-153
Jacques Derrida:	Egy értekezés ideje: írásjelek (Kovács Sándor fordítása)	1992/1	100-117
	Szétszórás (Könyvön kívüli) (részlet) (Dékány András fordítása)	1992/2	125-131
J. Michel Foucault:	Bio-politika és bio-hatalom (Ádám Péter fordítása)	1992/1	118-129
Gyimesi Éva, Cs.:	Búcsú az utópiától (Részlet az <i>Álom és értelem</i> című monográfiából)	1990/1	67-83
	Értékek színeváltozása (Részlet az <i>Álom és értelem</i> című monográfiából)	1990/2	42-51
Hárs György Péter:	Adyalogikus analízis	1992/3	142-160
Hévízi Ottó:	A kétségbeesés etikája és a Sterne-ügy	1990/2	57-81
Hódosy Annamária:	A magyar Hamlet-gép	1992/4	61-75
Michael Lazarin	Heidegger és a dekonstrukció (Fenyvesi Anna fordítása)	1992/1	82-98
Lengyel András:	Város és hagyomány (Vázlat a „szegediség” kérdésköréről)	1990/1	14-28
Zarko Miletovic:	A tér mint áru (Losoncz Alpár fordítása)	1992/3	125-140
Agrippa von Nettesheim:	Az Isten megismerésének háromféle módjáról szóló könyv – részlet – (Bartók István fordítása)	1991/1	38-57
George Perec:	A szopránénekesek (Cantatrix Sopranica L.) paradicsomdinamikai reakcióinak topikus kísérleti demonstrációja	1992/4	76-88
Petrus Ramus:	A pronuntiatio	1992/4	114-130
Stoll Béla:	Horizontális irányú variánsok	1991/1	138-140
Szajbély Mihály:	A töredéktől a végleges vázlatig (Pillantás Mészöly Miklós írói műhelyébe)	1991/4	106-117
Szigeti Csaba:	À la recherche du sens Perdu (Georges Perec: „53 nap”)	1990/1	97-111

	Testvérem, Guiraut	1991/2	74-85
<i>Szőnyi György Endre:</i>	Variációk a Mágus mítoszára	1991/1	58-81
<i>Andrea Zlatar:</i>	ANIMA MEA IN RUINIS (Pozsvai Gyöngyi fordítása)	1992/2	112-123
<i>Zelei Miklós:</i>	A bennszülött	1991/2	42-47
	Jaktálás	1991/2	36-41
<i>Zsélyi Ferenc:</i>	Az irodalom (mint) a kánon kritikája	1992/4	44-57

Esszék

<i>Balog Iván</i>	(Mások által) megélt gondolatok	1992/3	115-123
<i>Balogh József:</i>	Majd	1991/4	7-20
<i>Barthes, Roland:</i>	A műtől a szöveg felé (Kovács Sándor fordítása)	1991/3	90-97
<i>Beney Zsuzsa:</i>	Sors és végzet között	1991/4	81-99
<i>Joszif Brodzskij:</i>	Leningrád (Szóke Katalin fordítása)	1990/1	33-55
<i>Michel Butor:</i>	„A játékos” (Szigeti Csaba fordítása)	1992/3	163-174
<i>Csokonai Vitéz Mihály:</i>	Kölcsey Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetése című munkájának költői megítéltetése	1992/2	35-44
<i>Csuhai István:</i>	Milyen az idő? (Három leleplezés)	1990/3	49-71
<i>Eco, Umberto:</i>	Levél az eszményi olvasónak (Ádám Péter fordítása)	1991/3	68-84
<i>Eszmetöredékek:</i>	(Julian Barnes, Nemes Nagy Ágnes és Saulius Tomas Kondrotas műveiből)	1990/1	95-96
<i>Fekete László:</i>	Nyelv, tudás és identitás	1992/4	131-143
<i>Gausz András:</i>	Nietzsche és az idealizmus (Egy kísérlet)	1991/1	84-99
<i>Hárs Endre:</i>	A posztmagyar mint lehetséges világ – beszéd – Tábori kis génusz	1992/2	87-89
	– egy letűnt kézirat –	1991/4	119-124
<i>Kovács Sándor:</i>	Mi az, hogy posztmagyar? (Mi az hogy! posztmagyar!) (Mi az? Hogy?)	1992/2	67-75
<i>Kundera, Milan:</i>	A nevetés és felejtés könyve – részletek – (Bundula István fordítása)	1990/2	26-35
<i>Láng Zsolt:</i>	Hajnal vagy alkony?	1991/4	103-105
<i>Mocnik, Rastko:</i>	de senectute (posztmodern esszé) (Losoncz Alpár fordítása)	1992/1	59-62

Németh Gábor:	A lepecsételt ajtó	1991/4	75-76
Odorics Ferenc:	Mi az, hogy posztmagyar? (Jelentéscsináló előbeszéd nemlétező szóhoz)		
Ötvös Péter:	Példázat a gyors halálról	1992/3	94-100
Rácz Péter:	A haszidok világa	1991/1	8-14
		1992/2	fülszöveg
Rentz Mátyás:	Kedves Laci.	1992/2	133-135
Szigeti Csaba:	Egy Geographia Poetica (Költői Atlasz) esszéisztikus tervezete	1990/3	84-90
Szilasi László:	Mi a posztmagyar?	1992/2	25-30
	Montecassino	1990/1	7-11
	Klakk	1992/4	fülszöveg
Takáts József:	Jelentéskioltság	1992/2	14-19
Utasi Csilla:	A könnyek és a szentek	1990/3	13-16
	Fáma a biciklistákról	1991/4	62-67
Vasadi Péter:	Megjön az idő	1991/2	48-62

Valamennyi klasszikus legény

Mikola Gyöngyi:	Egy élet mint „életmű” (<i>A Brjusov-legenda</i>) – <i>Valerij Brjusov: Tüzes angyal</i> –	1990/2	85-93
Ötvös Péter:	A filológia virtusa – <i>Ernst Robert Curtius: Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter</i> –	1991/2	93-96
Pál József:	Via negativa – <i>Umberto Eco: Il pendolo di Foucault</i> –	1991/1	101-126
Vicuna, America:	Parnassius mnemosyne – Vladimir Nabokov: <i>Lolita</i> –	1990/3	117-121

Város és egyetem

Bibó István:	Az egyetem, az akadémia és a tudomány válsága (Hozzászólás Szent-Györgyi Albert előadásához)	1991/3	103-112
Csejtei Dezső:	Tűnődések a posztmodern universitás lehetőségéről	1991/3	124-131
Lengyel András:	Bibó István írásáról Város és egyetem (Még egyszer a „szegediség” kérdéséről)	1991/3	101-102 113-123

Európai levél

Gyenge Zoltán:	Husserl és a „Lebenswelt”	1991/1	128-131
----------------	---------------------------	--------	---------

<i>Hajnóczi Gábor:</i>	A megmosdatott szibillák	1990/3	125-127
<i>Kurdi Imre:</i>	Két levél Heidelbergből	1991/1	132-134
<i>Szajbély Mihály:</i>	A Mozart-golyó bosszúja	1990/2	97-99
	Bécsi levelek	1990/1	115-122
<i>Szántó F. István:</i>	Crusoe	1991/2	129-132
<i>Paul York von Wartenburg:</i>	Pompeji útinapló	1991/2	133-136
	(Katona Tünde fordítása)		
<i>Rentz Mátyás:</i>	Egy végtelen történet	1992/4	59

Interjú

Beszélgetés Vajda Mihállyal (készítette: Laczkó Sándor)	1990/1	85-94
--	--------	-------

Illusztrációk

<i>Ádám József:</i>	Elektrografika	1992/2	51
	XYZ	1992/2	124
<i>Ajtós Éva:</i>	Max Bill emlékére	1991/3	39
<i>Bátai Sándor:</i>	Barlangrajz	1991/3	66
<i>Bézi László:</i>	fotoí	1990/2	melléklet
<i>Czabarka Zsuzsa:</i>	rajza	1992/3	68
<i>Dárdai Zsuzsa:</i>	munkája	1992/3	75
<i>Eperjesi Ágnes:</i>	A Pompeji borítója fotója	1991/1	82
<i>Erdély Dániel:</i>	A küzdelem folytatódik		
	a lelkek meghódításáért	1992/1	80-81
	Önarckép	1992/1	99
	munkája	1992/2	111
		1992/3	65
	rajzai	1991/3	42-47,
			49, 54-55, 57,
			59, 61, 63-65,
		1992/3	13-47
<i>Erdély Miklós:</i>	munkája	1992/2	13
<i>Fuksz Lehel:</i>	fotója	1990/3	48
	grafikái	1990/3	12, 90,
<i>Györgydeák György:</i>	Részletek a „Nagy Titokból” III.	1992/2	56
	Születési helye: Magyarország	1992/2	31
<i>Haász Ágnes:</i>	munkái	1991/4	6, 61,
<i>Rudolf Hervé:</i>	a homlokzat művészete és		
	használati utasítások (részletek)	1992/2	20-22
	Paris la Villette	1991/4	124
	Paris-La-Villette, 1988	1991/4	46
	Pogánytánc-I., A futószalagon” Bp. ’91	1992/1	52
	Souvenir du Vesinet, 1973	1991/3	21

	Vérité de la palissade, 1983	1991/4	80
	munkái	1991/4	99, 118
		1992/1	22, 40, 124
		1992/2	63, 76, 94-95
		1992/3	93, 140
Jandó Péter:	munkája	1992/2	80
Máté Gyula:	Elektrografika	1991/3	24
	munkái	1992/1	8, 14
Pereszlényi Roland:	fotoja	1991/1	83
Sáfrány Ákos:	munkái	1991/3	30
		1992/1	33
Swierkiewicz Róbert:			
	munkája	1991/3	80
Szabolcs László:	munkája	1991/3	89
Szegi Amondó Zoltán:			
	Kétismeretlenes egyenlet	1992/2	132
Szijj Kamilla:	rajzai	1992/3	57, 162, 174
Tenke István:	Az akadály fölött	1991/4	25
	Célfotó	1991/4	30
	Laurie Anderson	1991/3	98
	Mellbedobás	1991/4	31
	Start	1991/4	24
	munkája	1992/3	161
Tit, Tom:	„Száz újabb kísérlet és produkció”		
	című művének grafikái	1991/1	14, 34, 81, 90, 125
Urban Stonehenge:	10 th Anniversary of	1991/3	74
	Urban Stonehenge '92		
		1992/1	63

Nappali ház

A Nappali ház 1993/1-es számából:

MŰVÉSZETI – Nádas Péter: Helen

ÉS – Kalmár Melinda tanulmánya és Ungváry

IRODALMI Rudolf naplója

SZEMLE – Garaczi László, Kukorelly Endre,

Koppány Márton és Csáky M. Caliban

Levélcím: versei

1399

Budapest – Solymosi Bálint, Forgács Zsuzsa, Zirkuli

Pf.: 701/330

Péter és Németh Gábor prózái

Angyalosi Gergely és Mészáros Sándor

Márton László új regényéről

Ales Debeljak a megváltozott Szlovéniáról

Antonin Artaud színpadi jelenete

A Pompeji kapható:**Budapesten**

- Írók boltja
Andrássy u.45.
- Magiszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Pont Könyvesbolt
Mérleg u. 6.
- Katalizátor Könyves Kávézó
Mikszáth K. tér 2.
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.
- Gondolat Könyvesbolt
Váci u. 10.

Szegeden

- Móra Ferenc Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Szent Gellért Könyvesbolt
Kelemen u.
- Radnóti Miklós Könyvesbolt
Tisze Lajos krt. 34.
- JATE Könyvesbolt
Dugonics tér 11.

Hódmezővásárhelyen

- Művelt Nép Könyvesbolt
Lenin u. 5/7.

Győrben

- Magvető Könyvesbolt
Arany János u. 20.

Debrecenben

- KLTE, Aula

Makón

- Művelt Nép Könyvesbolt
Széchenyi tér 21-23.

Előfizethető a szerkesztőség címén!

A POMPEJI barátai 1992 őszén alapítványt hoztak létre. A POMPEJI Alapítvány célja a lap kiadása és a szerkesztői törekvésekkel rokon kulturális, művészeti tevékenység támogatása. Az Alapítvány nyitott, bárki támogathatja, a támogatás az adóalapból levonható.

A támogatás a DunaBank Rt. szegedi fiókjának
289 – 98950 – 0608-as számú számlájára fizethető be.

je idegesítette. Félt, hogy tisztelni fogja.

Sejtése beigazolódott: más-kor oly élénk szelleme ezen az estén csődöt mondott. Nem volt szíve inteni, jelezni. Néző lett belőle: bambán követte a – vezetése nélkül tétován induló – első orgiasztikus kitörést. Emberei értetlenül pislogtak a leghátsó sor felé. Nem volt mit üzennie.

Illatos kis álbajuszát feltűnés nélkül zsebébe csúsztatta, a parókát némi indulattal, de azért halkán belevágta a cylinderébe, zaj nélkül átült a mellette taktikai okokból mindig üresen hagyott helyre, tarkóját régóta érlelődő mozdulattal megtámasztotta a háttámlában, gyerekesen elmosolyodott és kultúráltnan hortyogni kezdett.

Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor (*általános idegennyelvi lektor*), Babette E. Babich, Bacsó Béla, Bajcsi Cecília, Baka István, Balog Iván, Balog József, Bárdos László, Roland Barthes, Bartók István, Svetislav Basara, Belányi György, Benda Balázs, Carl Michael Bellman, Beney Zsuzsa, Bertók László, Bézi László, Bibó István, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Joszif Brodskij, Csokonai Vitéz Mihály, Cukor György, E.R. Curtis, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsanna, Czilczér Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csejtei Dezső, Csuha István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Dékány András, Jacques Derrida, Umberto Eco, Eperjesi Ágnes, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Fenyvesi Anna, Ficsku Pál, Michel Foucault, Fuksz Lehel, Garaczi László, Gausz András, Géczy János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Gyenge Zoltán, Győrei Zsolt, Györgydeák György, Haász Ágnes, Hajnóczi Gábor, Hárs Endre, Hárs György Péter, Rudolf Hervé, Hévizi Ottó, Karl Hocke, Horváth Elemér, Jandó Péter, Jónás Csaba, Juhász Anikó, Katona Tünde, kemény István, Ivan Klima, Kokas Károly, Kovács Sándor, Kőrösi Zoltán, Kukorelly Endre, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, Lászlóffy Aladár, Latzkovits Miklós, Michel Lazarin, Lengyel András, Lengyel Zoltán, Losoncz Alpár, Oszip Mandelstam, Máté Gyula, Marno János, Méhes Károly, Meszlényi Attila, Mikola Gyöngyi, Zarko Miletovic, Molnár Andrea, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Németh Gábor, Odorics Ferenc, Ötvös Péter, Panek Sándor, Paulik Antal, Pál József, Podmaniczky Szilárd, Pozsvai Gyöngyi, Rakovszky Zsuzsa, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Sáfrány Ákos, Simon Balázs, Solymosi Bálint, Stoll Béla, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szegi Amondó Zoltán, Szigeti Csaba, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Utasi Anikó, Utasi Csilla, Vasadi Péter, Vecsernyés Imre, América Vicuna, Visky András, Branka Vukovic, Paul Yor von Wartenburg, Robert Wrigley, Zalán Tibor, Zelei Miklós, Andrea Zlatař, Zsélyi Ferenc